

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

ПАВЛОВА ЛЮБАВА ОРЕСТІВНА

УДК 338.2:364.6 (477)

**ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
Майовець Євген Йосифович
доктор економічних наук, професор

Львів – 2015

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.....	10
1.1. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення	10
1.2. Інструментарій дослідження системи соціального захисту населення	27
1.3. Еволюція поглядів на роль соціального захисту населення у концепціях провідних економічних шкіл	50
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	67
2.1. Система соціального захисту населення в адміністративно-командній економіці	67
2.2. Інституційно-правовий механізм соціального захисту населення	82
2.3. Оцінка ефективності системи соціального захисту в трансформаційній та ринковій економіці України.....	101
Висновки до розділу 2	123
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	125
3.1. Шляхи формування ефективної моделі соціального захисту населення ...	125
3.2. Напрями удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту населення.....	142
3.3. Світовий досвід функціонування системи соціального захисту та можливості його використання в Україні.....	154
Висновки до розділу 3	176
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ.....	205

ВСТУП

Актуальність теми. До ключових питань, що постають перед більшістю країн як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі, належить побудова ефективної системи соціального захисту населення здатної вирішувати нагальні й перманентні соціальні проблеми.

Особливо гостро постає потреба переосмислення соціальної політики в Україні, визначення чіткої мети, завдань, механізмів і етапів її реалізації. Означена проблема набуває особливої актуальності у світлі процесів нестабільності соціально-економічного розвитку держави та військового конфлікту на Сході України. Вищезначене зумовлює необхідність створення високоефективної системи соціального захисту, здатної допомогти слабким у самоствердженні і сприяти сильним у саморозвитку, закладенні міцного фундаменту тристоронніх відносин у механізмі соціального партнерства.

Для імплементації сучасних і досконалих механізмів системи соціального захисту виникає потреба у характеристиці й узагальненні досвіду зарубіжних країн, виокремленні адекватних до вимог часу інструментів, які можна використати у вітчизняному просторі соціального захисту з найефективнішою та найбільш повною їхньою віддачею. Ігнорування цієї проблеми спричинить зубожіння населення, соціальну ізоляцію, втрату довіри до державних органів влади та зростання соціальної напруженості.

Серед класиків економічної науки, котрі досліджували проблеми еволюції системи соціального захисту населень і розвитку економічного інструментарію його аналізу, варто виокремити А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршала, Дж. Кейнса, А. Пігу, М. Лоренца, Т. Веблена, Ф. Гайєка, М. Фрідмана, Дж. Бьюкенена, А. Мюллер-Армака, В. Ойкена, П. Спідера, Р. Тітмуса та ін.

Проблеми розвитку системи соціального захисту відображені у працях вітчизняних учених-економістів Н. Абакумової, Н. Борецької, В. Гейця, В. Гетьмана, О. Гупала, К. Дідківської, О. Длугопольського, Ю. Килимника, Е. Лібанової, І. Рудкевич, І. Сироти, А. Сіленко, А. Халецької, П. Шевчука та ін.

Однак теперішній стан системи соціального захисту населення України засвідчує необхідність детальнішого аналізу й надання конкретних пропозицій щодо вдосконалення наявної системи у найближчій перспективі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри економічної теорії Львівського національного університету за темою "Ринкові та інституційні механізми розвитку господарської системи України" (№ державної реєстрації 0114U000872). У цих межах здійснено дослідження, пов'язані з удосконаленням теоретичних основ системи соціального захисту населення в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблене вивчення складників системи соціального захисту населення, побудова ефективної моделі соціального захисту з урахуванням ринкових умов і світових тенденцій розвитку.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

- систематизувати і розвинути поняттєво-категоріальний апарат системи соціального захисту населення;
- розглянути основні структурні елементи системи соціального захисту населення України;
- розкрити тенденції в еволюції наукових поглядів економічних шкіл щодо ролі соціального захисту;
- виявити особливості й причини низької ефективності системи соціального захисту в командно-адміністративній економіці;
- вивчити інституційно-правовий механізм соціального захисту населення;

- оцінити систему соціального захисту населення у трансформаційній та ринковій економіці України;
- сформувати ефективну модель соціального захисту населення в Україні;
- розробити комплекс рекомендацій, спрямованих на вдосконалення державного регулювання соціального захисту населення в Україні;
- теоретично узагальнити світові моделі соціального захисту та сформувати на їхній основі пропозиції з використання найефективніших механізмів у системі соціального захисту населення України.

Об'єкт дослідження – процеси функціонування системи соціального захисту населення в умовах ринкової трансформації економіки України.

Предмет дослідження становлять умови, особливості, тенденції творення ефективної системи соціального захисту населення.

Методи дослідження. У процесі аналізу застосовано загальнонаукові й спеціальні *методи* наукових досліджень: *історичний* – під час розкриття еволюції поглядів на роль соціального захисту населення у концепціях провідних економічних шкіл; *індукції* та *дедукції*, *діалектичний* – для вивчення складників системи соціального захисту і визначення понять; *абстрактно-логічний* – у процесі обґрунтування та розроблення ефективної моделі соціального захисту населення; *порівняльний і синтезуючий* – під час аналізу зарубіжного досвіду функціонування системи соціального захисту та можливості його використання в Україні; *економіко-статистичний* – для виявлення тенденцій соціальних видатків країн ОЕСР та України (аналіз динамічних рядів), показників соціального захисту в адміністративно-командній, трансформаційній і ринковій економіках тощо.

Інформаційна база дослідження: нормативно-правові документи у сфері соціального захисту населення; статистична інформація, отримана з таких джерел, як Державний комітет статистики України, Міністерство соціальної політики України, Агентство статистики Євросоюзу та ОЕСР, Міжнародна організація праці; аналітичні звіти Національного інституту стратегічних

досліджень при Президентіві України, міжнародних рейтингових агентств і аналітичних організацій; наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, соціологів у друкованих і електронних виданнях за напрямом дослідження системи соціального захисту населення України та її структури.

Наукова новизна одержаних результатів:

Уперше:

- обґрунтовано необхідність формування системи соціального захисту населення, яка заснована на принципах соціальної згуртованості, довіри й соціального партнерства і реалізується через підтримку економічно активних працівників та соціально вразливих верств населення, що дає змогу оптимально поєднати інтереси державного, комерційного, громадського секторів і сформувати ефективний механізм перерозподілу суспільного багатства.

Удосконалено:

- структуру складників системи соціального захисту населення з урахуванням: 1) держави як інституту забезпечення соціального захисту всього населення; 2) держави та бізнесу як інститутів забезпечення соціального захисту працюючого населення;
- поняттєво-категоріальний апарат системи соціального захисту населення: уточнено поняття "соціальний захист", "соціальне забезпечення", "соціальна допомога", "соціальні пільги", "соціальні послуги", що поглиблює розуміння сучасного інструментарію регулювання механізму соціального захисту.

Набули подальшого розвитку:

- рекомендації з удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту в умовах ринку та політичної кризи, обґрунтування необхідності виконання низки першочергових завдань – розроблення Соціального кодексу України, модифікація механізму надання пільг, підвищення стандартів оплати праці в Україні й щорічний моніторинг

якості життя громадян, щомісячний моніторинг одержувачів соціальної допомоги та розроблення ефективної системи надання адресної допомоги соціально незахищеним верствам населення, удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму;

- пропозиції щодо удосконалення механізму розвитку соціальних ініціатив з боку бізнес-організацій, їхню еволюцію та вплив на розвиток системи соціального захисту населення в Україні;
- дослідження зарубіжного досвіду функціонування системи соціального захисту та його впровадження в Україні з акцентуванням на континентальну й англосаксонську моделі соціального захисту.

Практичне значення отриманих результатів отриманих результатів полягає у детальному аналізі існуючої системи соціального захисту, розробленні рекомендацій з її удосконалення й підвищення ефективності соціального забезпечення, формуванні ефективної та дієвої моделі соціального захисту населення на основі соціального партнерства.

Авторські розвідки знайшли практичне застосування у діяльності Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 01-1383 від 25.02.2015 р.) і Товариства з обмеженою відповідальністю "Самсунг Електронікс Україна Компані" (довідка № 198 від 25.02.2015 р.). Окремі положення дисертації використовують у навчальному процесі Львівського національного університету імені Івана Франка, у тому числі в процесі викладання дисциплін «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Економіка праці та соціально-трудова відносини» для студентів економічного факультету (довідка № 789-Н від 26.02.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є одноосібно виконаною науковою працею, в якій подано авторський підхід щодо розв'язання важливих наукових завдань, спрямованих на удосконалення системи соціального захисту населення в Україні задля забезпечення соціальної згуртованості суспільства, гармонійних і стабільних відносин. Серед наукових

праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та пропозиції, котрі є результатом особистої праці здобувача. Конкретний внесок здобувача у цій праці зазначено в переліку головних публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні, методологічні й методичні положення та результати дисертаційної роботи були викладені й отримали позитивну оцінку на десяти конференціях: Міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції "Економіка України в умовах посилення глобалізаційних процесів: виклики і перспективи" (м. Львів, 15 – 16 травня 2009 р.); Міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції "Світова економічна криза: причини, наслідки та перспективи подолання" (м. Львів, 14 – 15 травня 2010 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції "Україна наукова" (м. Київ, 20 – 22 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції "Актуальні проблеми розвитку національної економіки України" (м. Львів, 13 – 14 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Соціальна політика: принципи та методи реалізації в контексті світового досвіду" (м. Сімферополь, 3 – 5 листопада 2011 р.); Всеукраїнській науковій інтернет-конференції "Значення сучасної науки для динамічного розвитку України" (м. Тернопіль, 29 – 30 грудня 2011 р.); Міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції "Розвиток економіки України в умовах активізації євроінтеграційних процесів" (м. Львів, 27 – 28 квітня 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції "Сучасна наука: теорія і практика" (м. Дніпропетровськ, 29 – 31 серпня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Економічна теорія та практика: сучасні погляди та концепти" (м. Київ, 7 – 8 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції "Ефективні інструменти сучасних наук" (м. Прага, 27 квітня – 5 травня 2013 р.).

Публікації. Основні результати та висновки дисертаційної роботи опубліковано у 18 наукових працях, з них: 8 – у наукових фахових виданнях, у тому числі одна – в іноземному виданні, 10 – за матеріалами й тезами

конференцій. Загальний обсяг публікацій, які відображають основний зміст дисертації, становить 6,89 друк. арк.; особисто здобувачу належить 6,08 друк.арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст дисертації викладений на 183 сторінках. Дослідження містить 16 аналітичних таблиць, 12 рисунків, 4 формули, 14 додатків. Список використаних джерел налічує 225 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення

Упродовж тривалого періоду вектор досліджень економічної теорії був спрямований на економічне багатство. У науковій літературі ХХІ ст. усе популярнішим стає термін «соціальне багатство», визначальна складова якого – людина, найвища цінність суспільства, її фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток. Для того, щоби його забезпечити, необхідно організувати справедливий та ефективний розподіл національного багатства, який здійснюється через механізм соціального захисту населення.

Основні міжнародні документи з прав людини визнали необхідність соціального захисту, що становить невід'ємну складову розвинутості сучасних демократичних держав. Так, ст. 22 Загальної Декларації прав людини 1948 р. засвідчує: кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, здійснення необхідних для підтримання її гідності й для вільного розвитку прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль, міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Право на гідний життєвий рівень (у тому числі їжу, одяг, житло, медичний догляд і соціальне обслуговування), що необхідний для підтримання здоров'я та добробуту її самої та сім'ї, на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості, втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини, зафіксовано у ст. 25.

Міжнародний пакт "Про економічні, соціальні і культурні права" (1966 р.) у ст. 9 також утверджує право кожної людини на соціальне забезпечення, зокрема й соціальне страхування [102].

У Конвенції міжнародної організації праці № 102 викладено концепцію соціального захисту, яка проголошує право всіх громадян на соціальну допомогу незалежно від трудового стажу та розміру виплачених страхових внесків, виокремлюючи дев'ять напрямів, за котрими допомога повинна надаватися. Це – медичне обслуговування, допомога за хворобою, допомога з безробіття, пенсії за старістю, пенсії з виробничого травматизму, допомога у зв'язку з народженням дитини, сімейна допомога, допомога з інвалідності, допомоги за втрати годувальника [83]. Зазначимо, що Міжнародна організація праці (МОП) спрямовує зусилля на практичне втілення загальних принципів соціальної справедливості в законодавство окремих країн і має одну з найдосконаліших систем міжнародного контролю за виконання ратифікованих конвенцій.

Європейська соціальна хартія (набула чинності з 26 лютого 1965 р.) і Європейська соціальна хартія (переглянута; діє з 1 липня 1999 р.) присвячені захисту соціальних та економічних прав у всій їхній повноті з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту населення [36].

Сьогодні всі 47 держав членів Ради Європи підписали Європейську соціальну хартію, 30 – ратифікували її, а 13 держав залишаються, як і раніше, пов'язаними Хартією 1961 р. Україна підписала Європейську соціальну хартію 7 травня 1996 р. і Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137V ратифікувала цей документ.

Соціальний захист є також важливим питанням, що розглядається у всіх важливих міжнародних форумах. Він став центральною темою на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, яка відбулася у Копенгагені 1995 р., де уряди взяли зобов'язання «розробити і здійснити політику з метою забезпечення всім людям належного економічного та соціального захисту під час безробіття, хвороби, материнства, виховання дітей, вдовства, непрацездатності та старості" [215].

На 24-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, скликаній у Женеві в червні 2000 р., акцентувалось на вагомості створення й удосконалення

системи соціального захисту й обміну передовим досвідом у цій галузі. Питанню соціального захисту надавали також серйозну увагу на фінансуванні розвитку зустрічі на вищому рівні в Монтерреї (Мексика) в березні 2002 р. [217].

На 53-й черговій сесії Комісії соціального розвитку ООН, яка відбулася 21 лютого 2014 р. та 4 – 13 лютого 2015 р., обговорювалася політика розвитку на 2015 – 2016 рр. з пріоритетною темою «Переосмислення та зміцнення соціального розвитку в сучасному світі» [216].

Міжнародне співтовариство постійно працює в напрямі забезпечення соціального розвитку та добробуту людини, в тому числі з питань спільних цінностей, цілей і стратегій.

За Конституцією України, утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави. Причому держава не є пасивним спостерігачем у процесі дотримання прав і свобод громадян, а дієвим учасником забезпечення їхньої реалізації. Це, безперечно, підтверджує її соціальну орієнтацію. У Конституції України зазначено: "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава" [84, ст.1]. Під словом "соціальна" розуміється держава, у якої соціальна справедливість – девіз активності, а добробут всіх громадян та підтримка соціально незахищених верств населення – прерогатива діяльності. Отже, соціальний захист становить основу, стрижень соціальної політики держави.

Поняття «соціальна держава» активно розробляли в західноєвропейській, зокрема в німецькій соціально-політичній літературі. Саме німецький державознавець та економіст Л. фон Штайн ще 1850 р. ввів у науковий обіг це поняття. На його думку, основний зміст діяльності держави полягає у відновленні рівності й свободи, піднятті нижчих, знедолених верств до рівня багатих і сильних. Держава повинна «здійснювати економічний і суспільний прогрес усіх його членів, оскільки розвиток одних є умовою і наслідком розвитку інших і в цьому сенсі ми говоримо про суспільну або соціальну

державу» [218]. Соціальна держава, за Л. фон Штайном, має не лише узаконити й охороняти панівні класи, а й свідомо служити інтересам народу.

З позиції вченого Г. фон Хаферкампа, "соціальна держава, на відміну від адміністративної та ліберальної правової держави, є державою турботливого існування, державою соціальних виплат і соціального розподілу" [163, с. 15]. Однак ідея справедливої соціальної держави полягає не в тому, аби взагалі надавати соціальні виплати, а лише для того, щоб зробити це на кращому рівні й надавати всім громадянам рівний доступ до цих соціальних виплат.

Соціальний захист у механізмі державного управління – не тільки надання підтримки тим, хто її потребує. Це ще й забезпечення в країні здорового соціального клімату, розвитку без потрясінь, революцій і громадянських війн. Нині соціальні цінності тією або іншою мірою притаманні всім промислово розвинутим країнам, що, мабуть, становить значніше досягнення світової цивілізації [163, с. 85].

Дуже цікаве трактування сутності ідеї соціальної держави у В. Гетьмана і Ю. Килимника: "Створивши умови для народження соціальної держави, – врятуємо все: і народ, і культуру, і віру. Не створимо – приречемо себе на чергові десятиліття блукання манівцями безплідних ідей" [18, с. 19].

Отже, можна стверджувати, що соціальна держава, яку нерідко називають «держава загального добробуту», – це демократична держава, яка у діяльності прагне до загального добробуту всіх громадян, соціальної захищеності й соціальної справедливості для кожного члена суспільства, підтримуючи слабших (займаючи таку нішу в суспільстві через причини, котрі від них не залежать) і не допомагаючи сильнішим порушувати баланс здорового соціального клімату.

Як уже зазначалося, соціальну державу часто називають державою загального добробуту. Однак і стосовно цих понять у науковій літературі простежуємо неоднотайність, навіть полярність. Вважається, що соціальна держава у чистому вигляді наразі не існує. Коли б удалось оптимально поєднати інтереси державного, приватного секторів та некомерційних

організації, то можна було б констатувати виникнення нової моделі державотворення – соціальної держави (рис. 1.1) [складено на основі : 163, с. 30, 50].

Рис. 1.1. Основні параметри соціальної держави

Аналізуючи подану схему, зауважимо, що окремі означення параметрів уже наявні в українській соціальній державі. Однак на теперішньому етапі головно державі належить найважливіша та найважча ніша у забезпеченні соціального, а відтак – загального добробуту: 1) пріоритетна роль держави в наданні соціальних послуг; 2) пасивна соціальна політика, індивід – пасивний клієнт соціального забезпечення.

Соціальна держава, як справедливо акцентують дослідники, повинна забезпечувати рух у напрямі: досягнення в суспільстві соціальної справедливості, соціальної безпеки; сприяння кожному в наданні роботи або іншого джерела засобів існування; гарантування миру й злагоди в суспільстві; створення належних умов для життя й особистого розвитку, щоб індивід міг бути агентом власного розвитку, а соціальна допомога надавалася лише тим, хто потрапляє у скрутне становище не з власної вини (наприклад, людину позбавили роботи через економічну кризу тощо).

На думку відомого ученого Г. Мюрдаля (засновника так званої шведської моделі соціалізму), головним у діяльності "соціальної держави" є соціальний захист населення. Створення системи соціального захисту передбачає такі напрями діяльності держави: забезпечення членів суспільства високим прожитковим мінімумом і наданням матеріальної допомоги тим, кому, внаслідок необхідних чинників, вона необхідна; зупинення дії привілеїв до тих, хто їх не заслуговує; формування умов, котрі стимулюють громадян легально отримувати доходи для повноцінного життя за допомогою будь-яких засобів, що не суперечать закону; гарантування екологічної безпеки членів суспільства; створення обставин для задоволення високого рівня освітніх потреб громадян в освіті, медичній допомозі та ін.; забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників та їхній захист від негативного впливу ринкової економіки; захист громадян від злочинних домагань; гарантування громадянських і політичних прав та свобод, які відповідають принципам правової, соціальної держави; захист громадян від політичного переслідування й адміністративного свавілля; забезпечення свободи духовного життя людей, їхній захист від ідеологічного тиску; формування сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, а також в окремих соціальних осередках і структурних утвореннях, захист громадян від психологічного пресингу; забезпечення максимальної стабільності громадського життя [185, с. 49]. Для реалізації цих напрямів соціального захисту необхідно, вважає Г. Мюрдаль, вивчати, формувати й ураховувати думку людей стосовно найважливіших соціальних явищ, котрі переважно визначають історію розвитку держави [185, с. 49].

До речі, ні в сучасному законодавстві, ні в науковій літературі немає однозначного трактування терміна "соціальний захист". Відсутність загального уявлення про характер інституту соціального захисту спричиняє вільне тлумачення різноманітних категорій, термінів і понять, що розкривають зміст цього інституту.

Відправною точкою зародження поняття "соціальний захист" вважають 1935 р., коли у США був прийнятий закон про соціальний захист (Social Security Act) у межах політики «Нового курсу» Ф. Рузвельта. Поступово він поширювався на всі західні країни як системи заходів, котрі захищають кожного громадянина, жителя країни від економічної та соціальної деградації внаслідок безробіття, втрати чи різкого скорочення прибутку, хвороби, народження дитини, виробничої травми або професійного захворювання, інвалідності, старості, втрати годувальника та ін. [162, с. 45]. Саме на початку 40-х років ХХ ст. у документах Міжнародної організації праці визначено термін «соціальний захист» як захід щодо «захисту суспільством своїх членів за допомогою набору спеціальних дій від економічних та соціальних лихоліть, припинення або суттєвого зниження заробітків унаслідок хвороби, пологів, виробничих нещасних випадків, безробіття, інвалідності, старості й смерті, забезпечення субсидій сім'ям із дітьми» [175, с. 161].

Однак існують інші погляди стосовно виникнення цього поняття. Як зазначає Г. Перрін, попри те, що термін уперше використано у США, концепція системи соціального захисту повністю втілена у новозеландському законодавстві 1938 р. [108, с. 42]. Н. Болотіна ж стверджує: пріоритет тут належить Росії – 31 жовтня 1918 р. вона затвердила Положення про соціальне забезпечення трудящих [8, с. 37].

Стосовно змісту категорії "соціальний захист" теж немає одностайної думки й серед економістів. Так, сучасний англійський науковець Д. П'єтерс розглядає соціальний захист "як низку заходів, що формують солідарність із людьми, які стикаються зі загрозою відсутності заробітку або конкретними витратами" [120, с. 11]. М. Туленко визначає соціальний захист як внормований процес діяльності соціально-політичних інституцій, спрямованих на підтримку гідного рівня соціального життя й добробуту індивідів і соціальних груп в конкретних соціально-економічних умовах [185, с. 38].

Українська дослідниця К. Дідківська розглядає соціальний захист як державну підтримку певних категорій населення, котрі можуть зазнавати

негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя через надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі внаслідок установлення соціальних стандартів [28, с. 103].

Учені В. Кисельов і В. Смоляков визначають соціальний захист як діяльність держави із втілення у життя "цілей та пріоритетних завдань соціальної політики, реалізації сукупності законодавчо закріплених економічних, правових та соціальних гарантій, забезпечення кожному членові суспільства дотримання найважливіших прав, у тому числі на гідний людини рівень життя" [цит. за: 156, с. 43].

З позиції більшості сучасних економістів, соціальний захист – це комплекс організаційно правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я і добробуту населення за конкретних економічних умов [197, с. 107]. Такі заходи передбачають формування інститутів соціального захисту й законів, котрі регулюють їхню діяльність, створюють механізми перерозподілу доходів через стягнення податків та інших платежів і трансфертів. Отже, соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки суспільства [156, с. 42].

Дослідниця Н. Абакумова наголошує, що соціальний захист є комплексом економічних, правових та соціальних гарантій, котрі гарантують кожному, хто працює, право на безпечну працю, збереження здоров'я у процесі праці, економічний захист і підтримку працівників та їхніх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, медичну, соціальну й фахову реабілітацію [див.:156, с. 42–43].

Низка авторів – Е. Гонтмахер, В. Трубин, І. Сирота й інші – визначають соціальний захист у вигляді функції суспільства зі збереження соціального становища людини, що склалося внаслідок соціальних ризиків, відповідної

умови, яка впливає з його невід'ємних та загально визнаних соціальних прав, або функції держави щодо матеріальної підтримки непрацездатних, найменш захищених громадян [див. : 156, с. 44].

Окремі науковці розглядають соціальний захист як систему, що складається із:

- 1) правових, соціально-економічних і організаційних заходів, котрі гарантує та реалізує державою з метою гарантування належного рівня життя людини, тобто матеріального забезпечення відповідно до стандартів сучасного суспільства [156, с. 47];
- 2) інститутів державного соціального забезпечення, соціальної допомоги, соціального й особистого страхування, а також внутрішньоорганізаційних форм соціальної допомоги, що функціонують для матеріального, медичного та реабілітаційного забезпечення людей похилого віку, непрацездатних, хворих, безробітних, сімей, які втратили годувальника, а також надання допомоги сім'ї [156, с. 49];
- 3) принципів, методів, законодавчо установлених державою соціальних гарантій, заходів та закладів, котрі забезпечують умови для нормальної життєдіяльності різних соціальних категорій і груп [156, с.48].

Цієї думки дотримується і Г. Завіловська вважаючи, що соціальний захист – система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, яка створює працездатним громадянам відповідні умови для поліпшення добробуту за рахунок особистого внеску, а непрацездатним і соціально вразливим працездатним верствам населення – гарантії у користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків [див. : 156, с. 43]. Соціальний захист як систему економічних, політичних, правових заходів, спрямованих на формування оптимальних умов гарантування реальних можливостей реалізації населенням своїх прав і свобод, котрі забезпечують матеріальний добробут, розглядає С. Горянська [20, с. 88]. О. Длугопольський також зауважує, що соціальний захист – це система урядових організаційно-правових та економічних заходів стосовно

забезпечення гідного матеріального та соціального становища громадян [31, с. 149].

Цікаво тлумачить соціальний захист як систему відомий американський економіст П. Спікер у праці "Соціальна політика: теми та підходи", називаючи соціальний захист системою соціальних служб, що передають конкретні ресурси споживачам. Під соціальними службами він виокремлює "велику п'ятірку" – соціальне забезпечення, житлові програми, охорону здоров'я, соціальну роботу, освіту [177, с. 79].

Окрім наведених трактувань, соціальний захист зафіксовано за змістом як «сукупність різних напрямів та організаційно-правових форм захисту», «сукупність відносин та заходів», спрямованих на задоволення потреб людей або ж усунення соціально-економічних ризиків [див.: 156, с. 44].

Аналізуючи наукові розвідки, простежуємо, що інколи соціальний захист трактують як механізм. Наприклад, згідно з Н. Римашевською, соціальний захист – це «фактичні механізми, за допомогою котрих зазвичай перерозподіляються доходи від деяких підгруп суспільства, що "фінансуються" (економічно активних членів суспільства), на користь підгруп, що "отримують", тобто хворих, людей похилого віку, непрацездатних, безробітних, бідних» [156, с. 44].

Своєрідне визначення соціального захисту наведено в Американській енциклопедії: "Соціальний захист, у загальному розумінні цього поняття, означає безпеку й свободу від страху, котрі спрямовані на суспільство як на групи взаємопов'язаних та взаємозалежних людей" [219, с. 102]. На економічних аспектах соціального захисту акцентовано у Всесвітній енциклопедії: "Соціальний захист – це урядова програма, що допомагає працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення" [221, с. 98].

Цікаве, на нашу думку, визначення британського соціолога Р. Тітмуса у відомому есе «Соціальний розподіл соціального захисту» (1955 р.) [див. : 177, с. 144]. Він закликає до розширення розуміння соціального захисту за межі

традиційного та введення до цієї концепції інших різновидів перерозподілу – через систему оподаткування («фіскальний захист») і соціальний захист за місцем роботи. Категорія «фіскальний захист», вважає автор, уміщує два різні види перерозподілу. Перший – субсидії, або заходи, які впливають на поведінку людей (житлові субсидії чи зменшення орендної платні). Другий – утримання певного рівня доходу, що має на меті перерозподіл доходу для захисту життєвих стандартів населення. Захист за місцем роботи не є однорідною категорією. Це також заходи перерозподілу, котрі використовують роботодавці, аби підсилити виробничі можливості (оплата лікарняного чи дитячих садків для працівників закладу), це й приватне страхування, що найчастіше купується роботодавцями, але може бути придбане й окремими індивідами. Окрім усього зазначеного, існують інші способи надання захисту – державний, приватний, волонтерський та неформальний. Державний сектор складається зі служб, які підтримує держава, приватний – із комерційної діяльності, волонтерський – із неприбуткових організацій (хоча в окремих країнах приватна ініціатива також вважається «волонтерською»). Неформальна допомога надається друзями, сусідами, родичами або, найчастіше, жінками, котрі є членами родини [див.: 177, с. 145]. В обґрунтуваннях Р. Тітмус вийшов за межі державного соціального захисту, охопивши й інші сектори соціального захисту, в тому числі освіту [див.: 131, с. 145].

Аналіз наукових джерел дає змогу дійти висновку: зміст категорії "соціальний захист" вітчизняні й зарубіжні науковці трактують у вигляді діяльності, комплексу, функції, системи, сукупності й механізму. На наш погляд, зміст цієї категорії цілісніше розкриває її саме поняття «система», яка передбачає сукупність певних функціональних елементів, що комплексно взаємодіють і запускають механізми, котрі сприяють досягненню певної мети [156, с. 45]. Підтвердженням є те, що дослідники наголошують на різноманітних складових елементах, такі як методи, заходи, відносини, практики, гарантії, права, підтримка, допомога. Це й обумовлює необхідність

обґрунтування і введення зазначених елементів до системи соціального захисту [156, с. 45].

Система соціального захисту, на думку багатьох сучасних економістів, становить сукупність економічних, юридичних, соціальних прав та гарантій, соціальних установ та інститутів, що забезпечують гідні умови життєдіяльності усім верствам населення, надаючи особливу турботу соціально вразливим верствам. Такого визначення системи соціального захисту дотримуються А. Сіленко та В. Коляденко. За ними, система соціального захисту містить комплекс правових, соціально-економічних і політичних гарантій, які надають умови для забезпечення засобів існування: працездатним громадянам – за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності й підприємництва; соціально уразливим верствам – за рахунок держави, але не нижче встановленого законом прожиткового мінімуму [163, с. 303].

На нашу думку, система соціального захисту – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав.

Дотримуючись принципів соціальної справедливості, система соціального захисту створює для всіх членів суспільства рівні умови, які перешкоджають негативному впливу середовища на людину та забезпечують гідну й соціально прийнятну якість їхнього життя. Відповідно система складається із підсистем вищого рівня, підсистем нижчого рівня тощо.

У науковій літературі продовжують тривати дискусії з приводу суті понять "соціальний захист" і "соціальне забезпечення". Одні науковці вважають ці терміни словами-синонімами, інші розглядають "соціальний захист" як ширше поняття, що охоплює й поняття "соціальне забезпечення". Соціальне забезпечення, порівняно зі соціальним захистом, – вужче поняття, адже воно

позначає ще й практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду, соціального обслуговування з метою підтримки рівня доходів населення [213]. За міжнародними стандартами, соціальне забезпечення охоплює також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання та виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [108, с. 42]. Російські вчені М. Захаров й Е. Тучкова, обґрунтовуючи визначення цього поняття, розуміють під соціальним забезпеченням частину внутрішнього валового продукту через надання громадянам матеріальних благ для вирівнювання їхніх особистих доходів у випадку настання соціальних ризиків за рахунок коштів цільових фінансових джерел в обсязі й на умовах, чітко унормованих суспільством і державою, для підтримки їхнього соціального статусу [63, с. 155].

Власну позицію ми вбачаємо лише на шляхах розгортання існуючої й активно відстоюваної в науковій літературі тези, що соціальний захист – поняття ширше, пов'язане зі стратегією соціальної держави. Наведені дослідження засвідчують: його активно почали використовувати в роки незалежності України, і зараз воно закріплене в Основному законі України. Порівняно із широко застосовуваним до 1991 р. поняттям соціального забезпечення, соціальний захист мав специфічне навантаження – це захист від негараздів трансформаційного періоду, ризиків переходу від адміністративної економіки до ринкової. Термін "соціальний захист" охоплює, водночас із правом на соціальне забезпечення, ще й інші соціальні права: право громадян, котрі потребують соціального захисту, на отримання безплатного житла або за доступну плату (ч. 2, ст. 47); право на достатній життєвий рівень (ст. 48); право на охорону здоров'я (ст. 49); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50); право на освіту (ст. 53). Отже, право на соціальне забезпечення є елементом права на соціальний захист [84].

Поняття "соціальний захист" і "соціальне забезпечення" (в англійській термінології – "social protection" та "social security") теж трактують по-різному.

Окремі автори визначають англійський термін "socialsecurity" як "соціальний захист", "соціальна безпека", інколи застосовують навіть несинонімічні вирази "соціальна гарантія", "соціальна надійність", "соціальна упевненість" або й "охорона". Перекладаючи англійські праці, вітчизняні автори часто використовують терміни "security" та "protection" практично як синоніми, що не зовсім правильно. Згідно з визначенням Науково-дослідного інституту соціального розвитку при Організації Об'єднаних Націй (UNRISD), "socialprotection" – це соціальний захист, який складається з політики та програм, спрямованих на скорочення бідності й уразливості внаслідок розвитку ефективного ринку праці, зменшення схильності людей до ризиків і підвищення їхньої здатності подолати економічні й соціальні ризики – безробіття, хвороби, непрацездатність, старість та ін. [225]. Отже, соціальний захист стосується запобігання, управління та подолання ситуацій, котрі негативно впливають на життя людей. "Socialsecurity" – державна програма, яка забезпечує економічну допомогу особам, що зіткнулися з безробіттям, непрацездатністю чи старістю, та фінансується за допомогою платників податків (роботодавців, працівників) [225]. У зв'язку з цим "socialsecurity" – це соціальне забезпечення.

Узагальненим розумінням понять "соціальний захист" і "соціальне забезпечення" може стати Хартія основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union): "Соціальний захист у вузькому значенні зазвичай розуміють як соціальне забезпечення; однак у широкому значенні соціальний захист охоплює соціальне забезпечення серед інших соціальних прав громадян" [36]. У Конвенції № 102 Міжнародної організації праці (МОП) сказано: "Соціальний захист є ширшим і відкритішим, аніж соціальне забезпечення, оскільки охоплює нестатутні чи приватні заходи з гарантуванням соціальної безпеки, але все ж містить і традиційні соціальні заходи безпеки, такі як соціальна допомога й соціальне страхування" [83].

Здійснений нами аналіз дає змогу дійти необхідних висновків стосовно необхідності:

- надання кожному членові суспільства прожиткового мінімуму й матеріальної допомоги тим, хто неспроможний подбати про себе;
- формування сприятливих умов, що дають змогу громадянам заробляти кошти для існування будь-якими законними способами;
- створення необхідних умов для підприємницької діяльності, стимулювання соціальної спрямованості її розвитку;
- сприяння в отриманні роботи відповідно до рівня кваліфікації фахівця, ефективної та якісної праці, справедливого заробітку, підвищення кваліфікації, зміни професії, оздоровлення і відпочинку;
- здійснення належної соціально-орієнтованої житлової політики, охорони здоров'я, освіти, материнства й дитинства і под.;
- гарантування матеріального забезпечення людей старшого та похилого віку згідно з трудовим внеском;
- формування умов для реалізації інвалідам права на соціально належного рівня життя;
- захисту громадянських і політичних прав та свобод, котрі відповідають принципам правової демократичної державид;
- забезпечення стабільності громадського життя.

Основні функції соціального захисту відобразив П. Спікер (табл. 1.1). Такими функціями він вважає: підтримання належного нинішнього рівня життя громадян і запобігання бідності – превентивна функція; покращення умов у майбутньому та за погіршення ситуації – запровадження необхідних механізмів впливу – реабілітаційна функція (пом'якшення наслідків бідності через надання допомоги у грошовій, натуральній чи безготівковій формах) [177, с. 89].

Тенденції соціально-економічного розвитку після відновлення незалежності України переконують, що концепцію соціального захисту населення необхідно розглядати крізь призму теорії соціальної згуртованості суспільства.

Таблиця 1.1

Функції соціального захисту

Функція	Індивіди	Суспільство
Підтримання status quo	Захист	Соціальна інтеграція, відновлення
Покращення умов	Задоволення потреб, надання можливостей	Економічний розвиток
Погіршення добробуту	Покарання	Соціальний контроль

Джерело: [177, с. 89]

Сам термін "соціальна згуртованість" появився у науковому обігу в 90-х роках ХХ ст. і розглядається політичною елітою розвинутих країн як сучасна доктрина забезпечення стійкості розвитку суспільства. В основу соціальної згуртованості суспільства покладено добробут абсолютної більшості громадян, гармонічні й стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції [80, с. 20]. Це означає, що справедливий та ефективний, з огляду кінцевої мети, соціальний захист населення становить запоруку стійкості й стабільності розвитку суспільства.

Актуальність реалізації теорії соціальної згуртованості у розвинутих країнах спричинена нестійкістю соціально-економічного розвитку, глобалізацією світової економіки, екологічними проблемами, фінансовими кризами. Лише за останні 40 років, як засвідчує Міжнародне бюро праці, у світі зареєстровано понад 100 системних фінансових криз. Це зумовлює невпевненість, непередбачуваність, нестійкість у різних її виявах.

В Україні дія названих чинників посилюється особливостями перехідного періоду: непрозорою та несправедливою приватизацією; корупцією у всіх сферах суспільного життя; соціальною демагогією владних інститутів; деградацією моральних цінностей, зростанням поляризації у рівні доходів населення. За таких умов посилюється індивідуалізація суспільного життя. Люди самотужки прагнуть реагувати на виклики та загрози. Зростають прояви індивідуального й групового егоїзму, недовіри, відчуженості. Особливо

неприйнятним у суспільстві стає розшарування населення за рівнем доходів і несправедливий їхній розподіл.

Зауважимо, що поляризація доходів – це загальносвітова проблема. Опитування у країнах Європейського Союзу підтвердило: нерівномірність у розподілі доходів хвилює 84% респондентів, а відсутність гарантій на отримання гідної та справедливої роботи – 75% [203].

Як передумова і наслідок доктрини динамічного й поступального розвитку соціальна згуртованість передбачає наявність соціально-відповідальної держави із ефективними інститутами соціального захисту. До них належать:

- добробут абсолютної більшості громадян, підтримка і захист тих, котрі з різних причин опинилися за межею бідності;
- висока довіра громадян до державних та недержавних інститутів соціального захисту;
- демократичні засади організації соціального захисту;
- спільні обов'язки й відповідальність учасників соціального процесу;
- наявність механізму суспільного нагляду за діяльністю органів державної влади.

У механізмі соціальної згуртованості суспільств визначальну роль відіграє довіра. Натомість соціальна згуртованість суспільства залежить від рівня довіри, що становить найважливішу складову соціального капіталу [15, с. 7].

Довіра як один із основних носіїв соціального капіталу, за Д. Коулманом, є довготривалим ресурсом економічного зростання [86, с. 124]. Це та соціально-економічна субстанція, що формує у громадян сприйняття або несприйняття існуючої системи розподілу й соціального захисту. В сучасній економічній сфері довіру визначають як ставлення до економічних суб'єктів та інститутів, що виражає міру впевненості у відповідності їхньої поведінки уявленням про образ цієї поведінки без актуалізації належних основ такої впевненості [95, с. 94].

"Свобода сильним, підтримка слабким" – головне правило, так би мовити, гасло соціальної політики. Однак вважаємо за потрібне заперечити цій тезі, адже "свободу сильним" можна розглядати вседозволеністю, яку ми спостерігаємо в Україні. Тому, на нашу думку, сучасне твердження соціальної держави з розвинутою сферою соціального захисту повинно звучати так: "Сприяння сильним у саморозвитку (на законних підставах) та допомога слабким у самоствердженні".

1.2. Інструментарій дослідження системи соціального захисту населення

Сьогодні держава – основний, але не єдиний інститут, який повинен сприяти формуванню здорового соціального мікроклімату в суспільстві, дбати про стабільне та безпечне життя громадян і надавати соціальний захист, що відповідає нинішнім потребам.

Державний соціальний захист у його широкому значенні розуміється як державна політика і цілеспрямовані дії, а також відповідна ресурсна база, передусім – кошти держави і суспільства. Саме вони забезпечують особі, соціальній групі, суспільній верстві, населенню країни загалом комплексне, усебічне розв'язання різних проблем, зумовлених соціальними ризиками, котрі можуть призвести (чи вже призвели) до повної або часткової втрати зазначеними суб'єктами можливості реалізації конституційних прав, гарантій, свобод і законних інтересів, економічної самостійності, реалізації принципів соціальної справедливості, а також суспільного добробуту [185, с. 37].

У вузькому розумінні державний соціальний захист є комплексом заходів та відповідних конкретних механізмів, що використовує держава з метою акумуляції необхідних ресурсів і запровадження ефективних механізмів підтримки реальних доходів та суспільно допустимого рівня споживання соціально вразливих груп і верств населення, передусім непрацевдатних,

непрацюючих, а в окремих (особливих, ризикових) ситуаціях – й інших економічно вразливих верств [185, с. 37].

Держава організовує соціальний захист, який охоплює систему соціального страхування, соціальні гарантії, соціальну допомогу, систему фінансування пенсій, допомог, компенсацій, медичних та інших соціальних послуг (Додаток А).

Запропонований нами аналіз структурних компонентів системи соціального захисту дає змогу стверджувати, що досі в науковій літературі не існує єдиного універсального підходу з виокремлення структури системи соціального захисту населення України. На нашу думку, це пов'язано з:

- наявністю широкого спектра й істотних відмінностей, а також суперечностей між критеріями, які можна покласти в основу структурних складових системи соціального захисту;
- існуванням наукової полеміки стосовно визначення самих категорій "соціальний захист", "соціальне забезпечення", "система соціального захисту" тощо та розбіжностей у поглядах науковців, експертів;
- існуванням суперечностей щодо ролі й місця держави в системі соціального захисту, нечітким визначенням складових системи соціального захисту .

Автори багатьох публікацій висувають різні підходи до означення структури соціального захисту. На увагу заслуговує підхід П. Шевчука, який виокремлює три складові системи соціального захисту: 1) соціальну допомогу; 2) соціальне страхування; 3) соціальну справедливість (рис.1.2) [197, с. 111]. Учений стверджує, що надання соціальної допомоги означає підвищення рівня споживання економічно слабких сімей унаслідок зниження рівня споживання економічно сильніших сімей з метою пом'якшення бідності перших [197, с. 111]. Однак таку аргументацію ми вважаємо спірною. Адже необхідно уточнити, які сім'ї «економічно слабкі» й «економічно сильні», а також окреслити механізм перерозподілу.

Соціальне страхування передбачає захист громадян від подій, котрі властиві суспільству загалом і не зовсім передбачувані для окремої особи, – тривалість людського життя, бідність, хвороба, каліцтво та ін.

Соціальна справедливість, за П. Шевчуком, означає компенсацію (матеріальну чи іншу) особам з настанням непередбачуваних подій [197, с. 113]. Хоча у своїй схемі автор виділяє лише аварію на ЧАЕС, але ж, на наш погляд, необхідно враховувати різноманітні природні й техногенні катастрофи (повінь, цунамі й ін.).

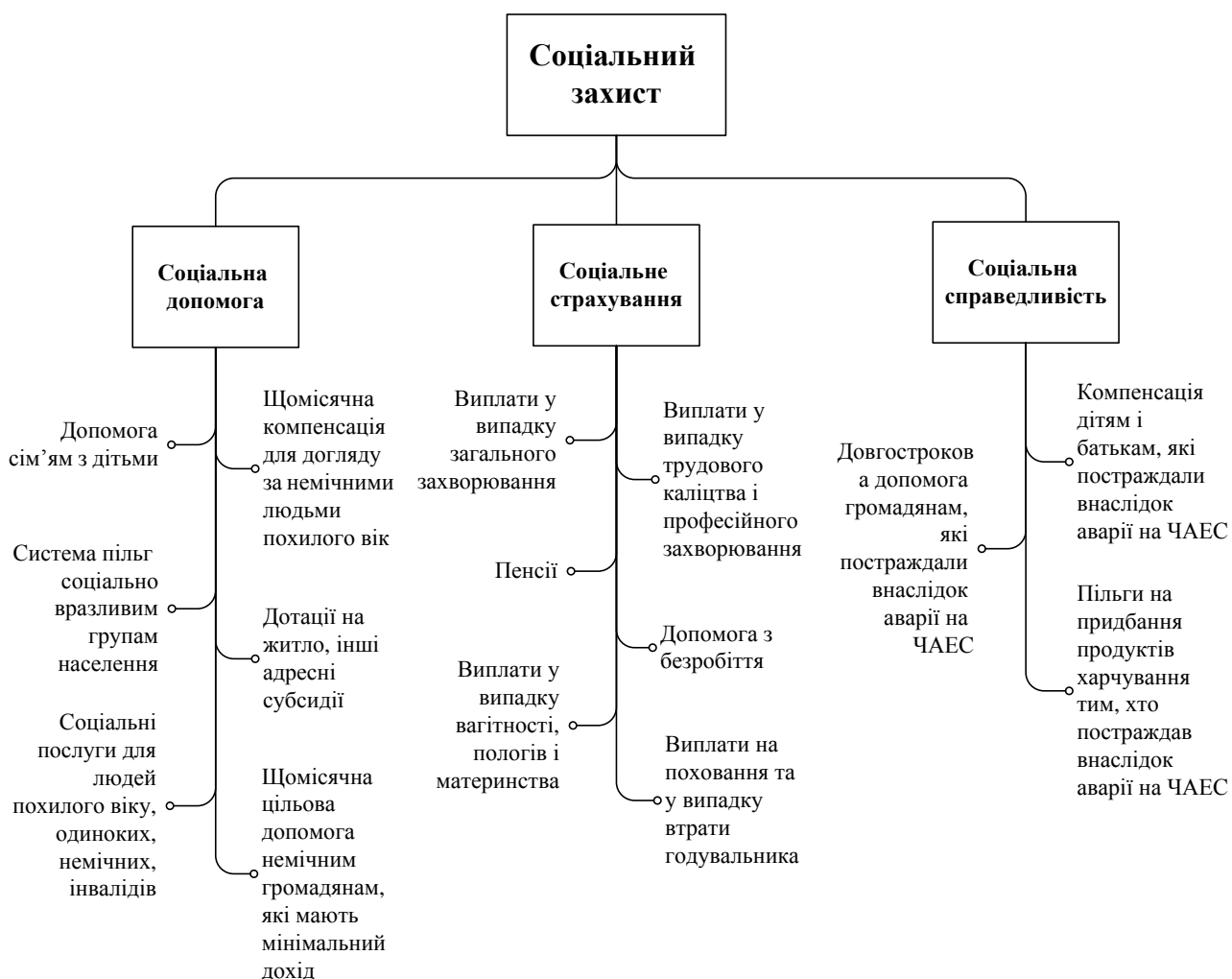

Рис. 1.2. Складові системи соціального захисту населення

Окрім класичних складових (соціальної допомоги, соціального страхування та соціальної справедливості), вчений вирізняє й інші складові сучасної системи соціального захисту: захист прав дитини; ранню імунізацію; сприяння освіті й підвищення кваліфікації населення; соціальну роботу в неблагополучних сім'ях та з обслуговування самотніх літніх і незапрацьованих громадян; соціальне обслуговування дітей-інвалідів; активну політику на ринку праці; гендерну політику; підготовку кадрів соціальних працівників і под.

Деталізованішу структуру системи соціального захисту запропонувала дослідниця А. Халецька (Додаток Б).

Вона виокремлює такі її складники:

– державна допомога сім'ям з дітьми (одноразова допомога за народження дитини, допомога з догляду за дитиною до трьох років, допомога з догляду за дитиною до трьох років, допомога на дітей військовослужбовців, допомога з пологів та родів жінкам, які перебувають на обліку в ЦЗ, допомога на дітей самотніми матерями, допомога на дітей під опікою і под.);

– пенсійне забезпечення (пенсії за спеціальним статусом: державні службовці, народні депутати, журналісти, працівники нацбанку, прокурорські працівники, судді, наукові працівники, ліквідатори аварії на ЧАЕС, військовослужбовці та ін.; трудові пенсії, пенсії за вислугу років, пенсії з втрати годувальників, пенсії по інвалідності; соціальні пенсії: особам, що не мають трудового стажу з поважних/без поважних причин);

– соціальна допомога (надомне обслуговування самотніх незапрацьованих громадян, соціальна та медична реабілітація, побутові послуги);

– субсидії на житлово-комунальні послуги (на оплату користування житлом або його утримання, на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, на водо-, тепло-, газопостачання, водовідведення, електроенергію) [193, с. 380].

Однак аналізі її структури теж не позбавлений неточностей. Тут детально проаналізовано пенсійне забезпечення з усіма його різновидами, але

сама схема соціальної допомоги обмежена. З огляду на це, виникає запитання: чи всі соціально вразливі категорії населення вдалося охопити у наведеній структурі, чи це весь соціальний захист, який охоплює та надає держава?

Приклад класифікації системи соціального захисту населення подає Н.Борецька, але не пропонує її чіткої структури. Акцентовано на соціальних стандартах, виокремлено прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет і бюджет високого достатку. По-перше, це – не весь перелік соціальних стандартів, по-друге – незрозумілим залишається бюджет високого достатку. Ймовірно, під цим поняттям розглянуто оптимальний (раціональний) споживчий бюджет [9, с. 60].

Отже, після аналізу структури систем соціального захисту вітчизняних науковців виникають запитання, котрі потребують детального розгляду. Вивчаючи різноманітні підходи і погляди на структуру державної системи соціального захисту населення, ми дійшли висновку, що визначальними її структурними елементами є:

- соціальне страхування;
- соціальна допомога;
- соціальні гарантії та стандарти;
- соціальні послуги (рис. 1.3; складено автором).

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює: матеріальне забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості й інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються внаслідок сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених Законом України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [43].

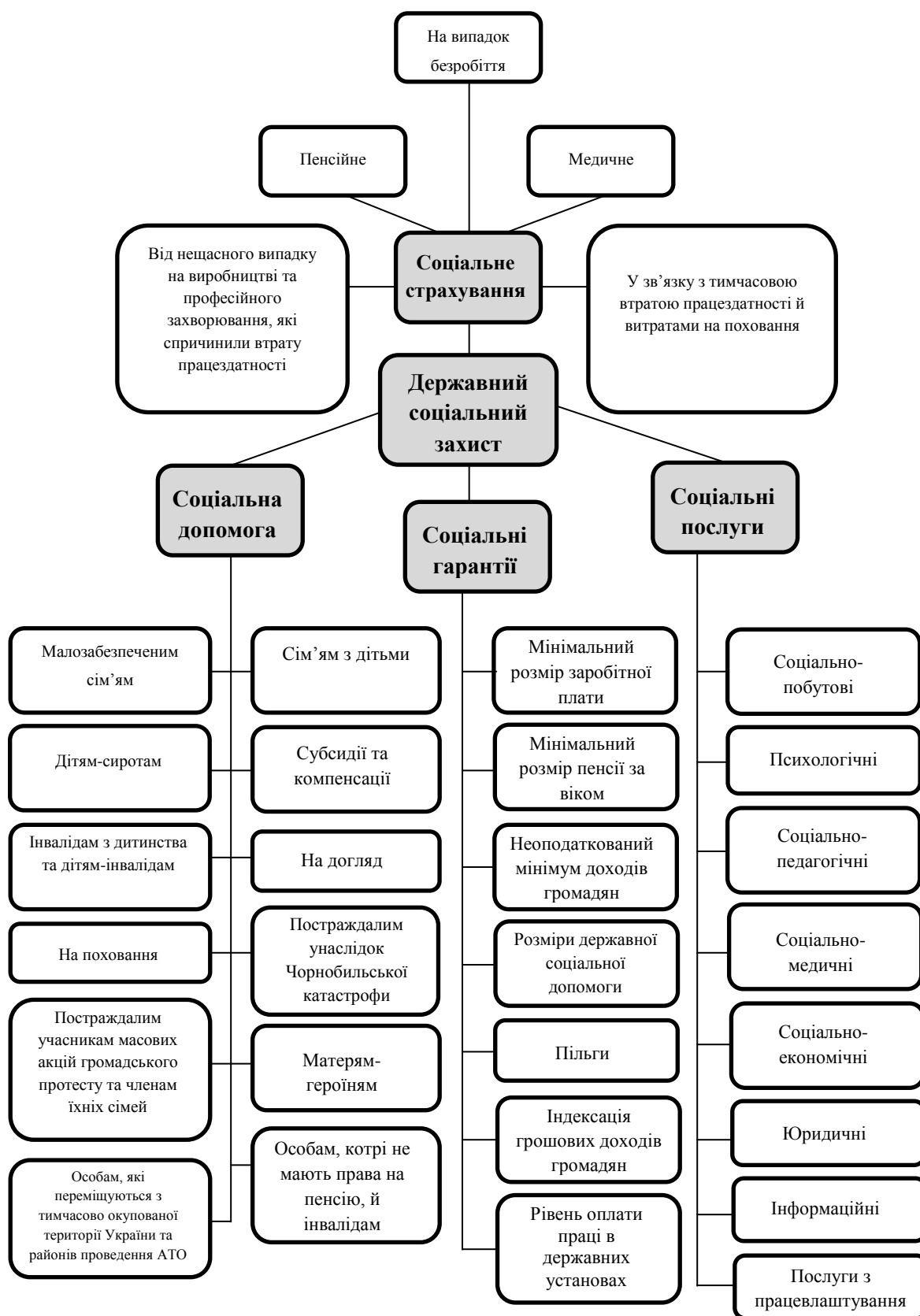

Рис. 1.3. Структура державної системи соціального захисту населення в Україні

Зауважимо, що перерви у роботі, зумовлені об'єктивними причинами (хворобою, травмами, вагітністю, безробіттям і под.) не можуть бути оплачені з фонду заробітної плати. Тому держава зобов'язана створити такі умови, за котрих утрачені доходи були би компенсовані суспільством за рахунок спеціальних джерел. Відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" в Україні функціонують чотири фонди соціального страхування. Їхні кошти не входять до складу Державного бюджету України, а мають самостійні бюджети. До них належать: Пенсійний фонд України; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. З 1 січня 2015 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 р. №77-VIII. Згідно з ним передбачено створення Фонду соціального страхування, об'єднавши Фонд соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань і Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [44].

Соціальне страхування має два різновиди: 1) обов'язкове (державне пенсійне страхування; державне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, зумовленими похованням; державне медичне страхування; державне страхування на випадок безробіття; державне страхування від нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності); 2) добровільне (медичне та пенсійне страхування).

Закони України про загальнообов'язкове державне страхування визначають такі його види:

1. *Пенсійне страхування:*

- пенсії за віком, з інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- пенсії в зв'язку з утратою годувальника;
- медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
- допомога на поховання пенсіонерів [49; 55].

2. *Регулювання страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням:*

- допомога за тимчасовою непрацездатністю (зокрема й доглядом за хворою дитиною);
- допомога з вагітності та пологів;
- допомога на похорони (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, котрі померли від нещасного випадку на виробництві);
- забезпечення оздоровчих заходів [52].

3. *Медичне страхування:*

- діагностика й амбулаторне лікування;
- стаціонарне лікування;
- надання готових лікарських засобів і виробів медичного призначення;
- профілактика й освітні заходи;
- забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання [148].

4. *Страхування на випадок безробіття:*

- допомога з безробіття;
- відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
- дотація роботодавцеві для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце;
- допомога на поховання безробітного;

- профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків [51].

5. *Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, котрі спричинили втрату працездатності:*

- профілактичні заходи зі запобігання нещасних випадків на виробництві й професійних захворювань;
- відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;
- допомога з тимчасової непрацездатності унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням ним трудових обов'язків;
- пенсія за інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- пенсія у зв'язку з утратою годувальника, який помер через нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання;
- допомога на поховання осіб, котрі померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання [50].

Добровільне соціальне страхування ще не набуло значного поширення серед українського населення, але зародження цього виду страхування в Україні вже простежуємо. Зневірені державними обіцянками та керуючись вдалим, на наш погляд, твердженням, що «уряд може дати набагато більше, ніж просто можливості, але також може не дати нічого, крім можливостей» [214, с. 58], дехто з українських громадян забезпечують власний захист самотужки. Однак людей, здатних подбати про себе та власну сім'ю, – обмежена кількість. Натомість потурбуватися про соціальний захист працівника сьогодні спроможний і бізнес, оскільки "соціальний пакет" – перевага для працівника компанії. Аналіз структури системи соціального захисту із урахуванням двох інститутів – держави та бізнесу – зображено на рисунку 1.4 (складено автором). Зауважимо, що соціальні послуги, у вигляді складової системи

соціального захисту, не введені в цю схему, адже їхня реалізація, на наш погляд, можлива через інститут держави та громадські організації. Ми не розглядаємо бізнес-організацію як гаранта з надання довгострокових і перманентних соціальних послуг, а як тимчасового учасника цього ринку через значні важелі впливу – меценатство, благодійність, програми соціальної відповідальності та ін.

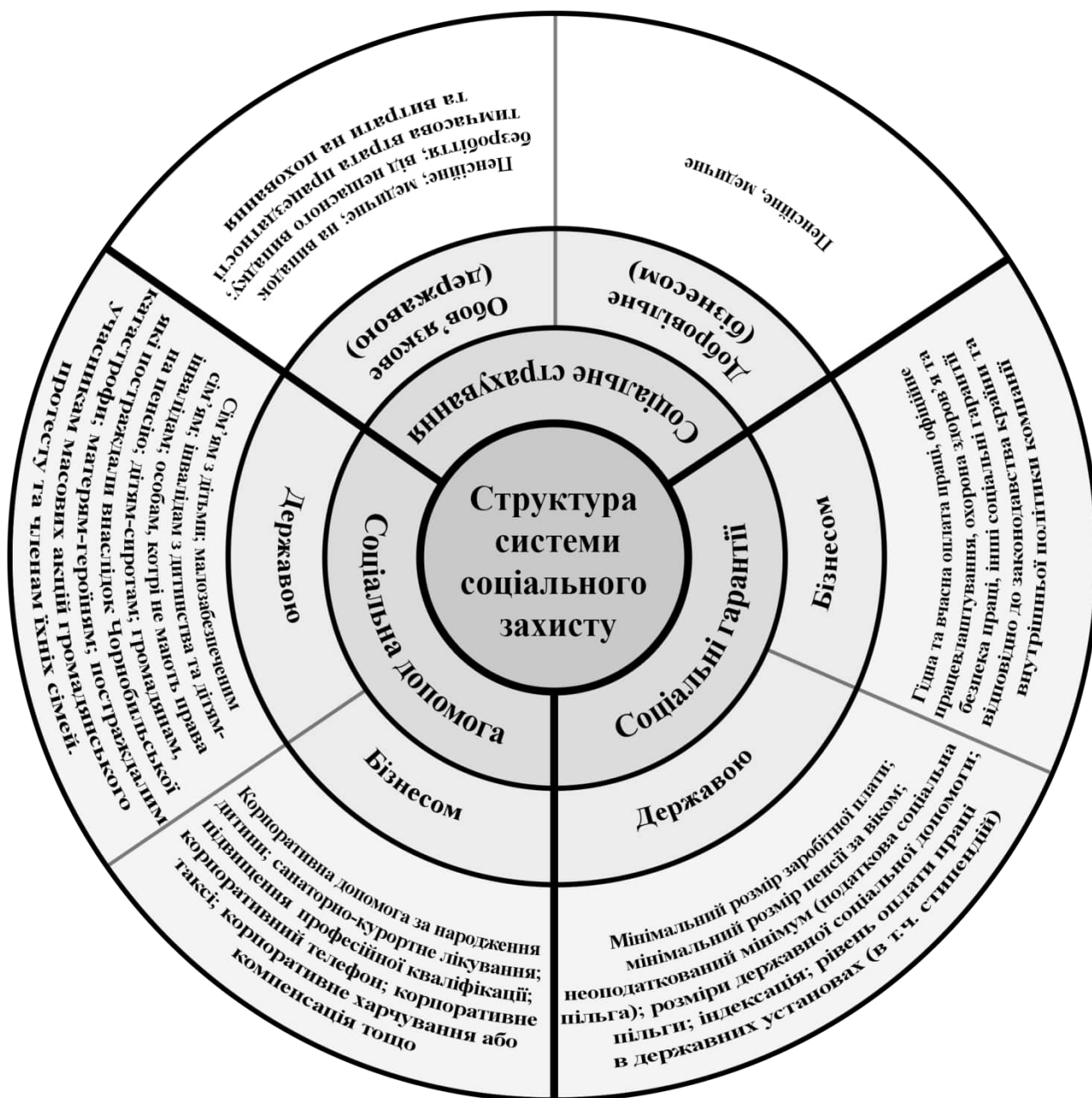

Рис. 1.4. Структура системи соціального захисту населення в Україні з урахуванням держави та бізнес-організацій

Соціальна допомога суттєво відрізняється від соціального страхування. Основна відмінність полягає у тому, що соціальну допомогу може отримати лише людина, яка опинилася у скрутному матеріальному становищі за певними критеріями, встановленими законодавчими органами влади.

Натомість виплати зі соціального страхування надаються незалежно від матеріального становища за умови, що людина застрахована та сплачує єдиний соціальний внесок. Таким внеском, згідно зі Законом України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” [61], вважається консолідований страховий внесок, збір якого здійснюють до системи загальнообов’язкового державного соціального страхування в обов’язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту в тих випадках, котрі передбачені законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов’язкового державного соціального страхування [25, с. 133].

До державної соціальної допомоги належать допомоги:

1. Сім'ям з дітьми (у зв'язку з вагітністю та пологами; за народження дитини; з догляду за дитиною до трирічного віку; за усиновлення дитини; на дітей одиноким матерям; на дітей, над котрими встановлено опіку чи піклування).

2. Малозабезпеченим сім'ям (грошова щомісячна допомога сім'ї, середньомісячний сукупний дохід якої менший від прожиткового мінімуму для сім'ї).

3. Інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам (інвалідам з дитинства I, II, III груп; на дітей-інвалідів до 18 років; надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 6 років; надбавка на догляд за дитиною-інвалідом від 6 до 18 років; надбавка на догляд за інвалідом з дитинства підгруп А, Б – I групи; одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які потребують постійного стороннього догляду).

4. Особам, котрі не мають права на пенсію, й інвалідам (допомога на догляд малозабезпеченим інвалідам підгруп А,Б – I групи; священнослужителям,

церковнослужителям; на догляд самотнім малозабезпеченим особам (окрім інвалідів I групи); інвалідам I, II, III груп; особам, які досягли віку, що дає право на призначення допомоги, – 63 роки).

5. Компенсаційні виплати та допомоги громадянам, котрі постраждали у зв'язку з Чорнобильською катастрофою (одноразова компенсація учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, дітям, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи; одноразова компенсація сім'ям, що втратили годувальника із осіб, зарахованих до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою; щорічна допомога на оздоровлення; компенсація вартості самостійного санітарно-курортного лікування; компенсація проїзду раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним чи повітряним або залізничним, водним транспортом особам, зарахованим до категорії 1 і 2); щомісячна грошова допомога у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва й особистого підсобного господарства; компенсація 50 (25) % вартості продуктів харчування за медичними нормами, установлені Міністерством охорони здоров'я, громадянам, котрі належать до категорії 1 і 2; щомісячна виплата на дітей шкільного віку; грошова допомога кожного місяця батькам потерпілих дітей, які перебувають у державних та комунальних дошкільних закладах освіти (за дні відвідування та невідвідування); грошова компенсація на дітей, що не харчуються у закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітей, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи і не харчуються в навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади; грошова компенсація батькам потерпілих дітей, котрі не відвідують дитячі дошкільні й загальноосвітні навчальні заклади (в тому числі й тих, які не є в обліковому складі шкіл) у випадку, коли діти не перебувають на повному державному забезпеченні.

6. Компенсація за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла.

7. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання яких невідоме.

8. Соціальна допомога на дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам.

9. Допомога на догляд (щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи, котрий став таким унаслідок психічного розладу і за висновками лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, на догляд за ним).

10. Компенсація як фізичній особі, що надає соціальні послуги.

11. Компенсаційна виплата особі, яка доглядає за інвалідом I групи або особою, що досягла 80 років.

12. Субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

13. Субсидія на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива й оплату житлово-комунальних послуг.

14. Грошова компенсація замість санаторно-курортної путівки.

15. Компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування.

16. Пільга на придбання твердого палива.

17. Пільга на придбання скрапленого газу.

18. Одноразова винагорода жінці, якій присвоєно почесне звання України "Мати-героїня".

19. Допомога на поховання (особам, котрі не були застраховані в системі загальнообов'язкового страхування, – студенти, учні профтех. училищ та ін.).

20. Учасникам масових акцій громадського протесту, що постраждали та членам їхніх сімей (масові акції громадянського протесту, які розпочалися в Україні 21 листопада 2014 р. та продовжують тривати на час прийняття Закону) [47];

21. Щомісячна адресна допомога особам, котрі переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО, для покриття витрат

на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг за отримання довідки про взяття на облік) [145].

Соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей здійснюється відповідно до Законів України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991 р.), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.) і низки інших нормативно-правових актів [58 ; 60].

Узагальнені дані з видів державної соціальної допомоги подано на рисунку 1.5 (складено автором).

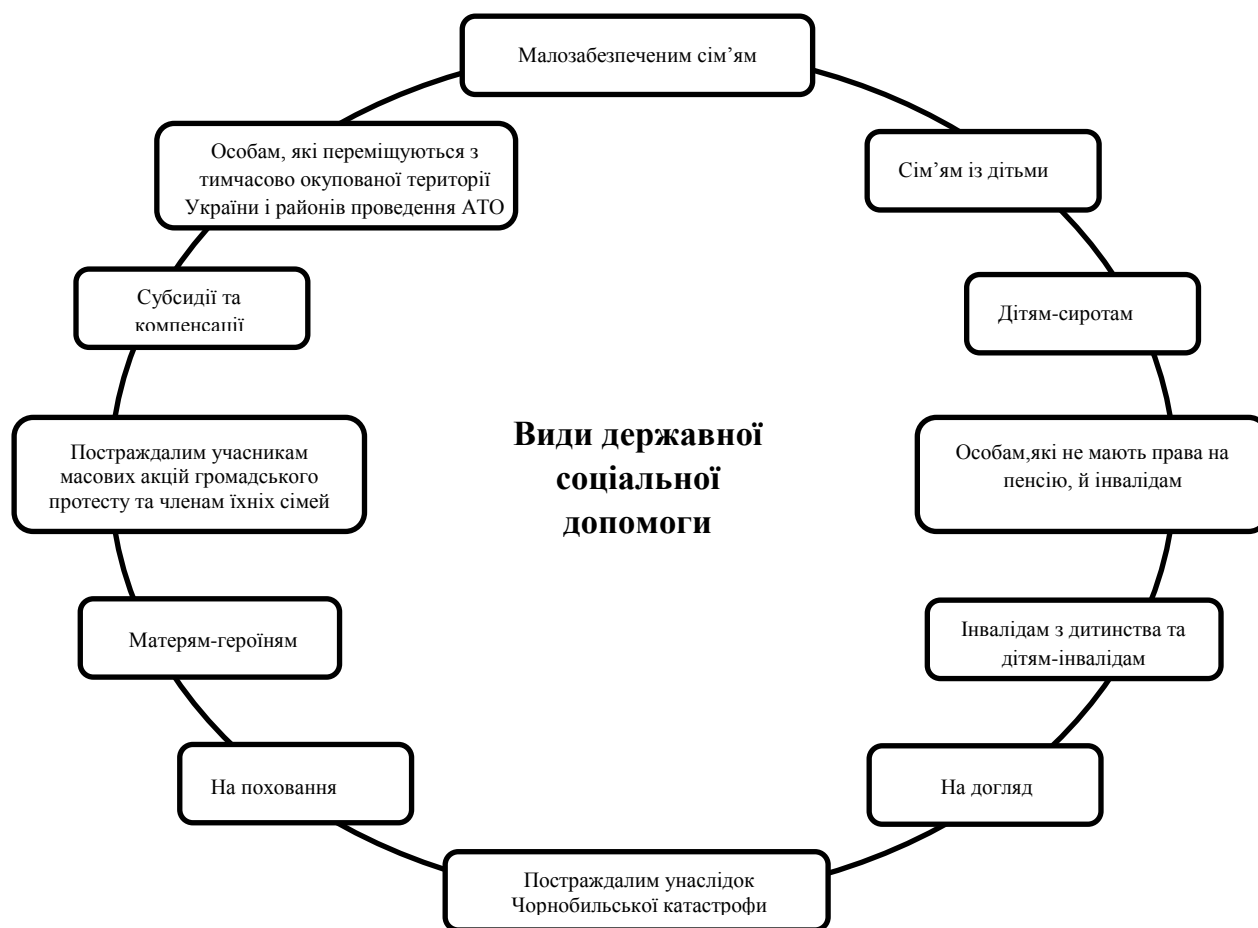

Рис.1.5. Види державної соціальної допомоги в Україні

Адресна соціальна допомога може надаватися у грошовій, натуральній і безготівковій формах. Грошова та натуральна соціальна допомога в

економічній літературі достатньо з'ясована. Потребує, однак, дослідження безготівкова форма, під якою розуміють допомогу, спрямовану на компенсації, субсидії (підтримка соціально вразливих верств населення) та привілеї окремих категорій населення.

Необхідною умовою функціонування ефективної системи соціального захисту є наявність державних соціальних гарантій. До них, згідно зі Законом "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" (2000 р.), належать:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподаткований мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат [48].

Сюди також зараховують: пільги; державні гарантії, щодо рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а також стосовно рівня оплати в організаціях та установах, котрі фінансуються з бюджетів усіх рівнів, стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів; індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їхніх грошових доходів в умовах зростання цін; надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування й обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я тощо; забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, котрі потребують соціальної підтримки. Основні державні соціальні гарантії, які становлять головне джерело існування, не можуть бути нижчими від базового стандарту – встановленого прожиткового мінімуму [56].

Закон України «Про прожитковий мінімум» визначає прожитковий мінімум як вартісну величину, достатню для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг,

необхідних для задоволення головних соціальних і культурних потреб особистості [56].

Прожитковий мінімум має дві форми вияву – фізіологічний і соціальний мінімум. Фізіологічний ураховує витрати на задоволення найсуттєвіших фізіологічних і фізичних потреб людини, зокрема витрат на оплату основних послуг упродовж нетривалого часу, практично без придбання одягу, взуття й інших непродовольчих товарів. Він орієнтований на умови життя, що межують з біологічними можливостями збереження людини. Соціальний мінімум складається з фізіологічного мінімуму і затрат на задоволення мінімальних духовних та соціальних потреб, котрі суспільство вважає необхідними для збереження прийняттого рівня життя. Причому в Законі зафіксовано, що бідні верстви населення мають більш-менш нормальні житлові умови [56].

Рівень соціальної захищеності населення безпосередньо визначається тим, наскільки фактичні показники відповідають існуючим соціальним нормативам і стандартам. За прийнятими у суспільстві нормами, установлюються стандарти, які гарантує і забезпечує держава. До них належать: мінімальний споживчий бюджет; оптимальний (раціональний) споживчий бюджет; прожитковий мінімум; мінімальна заробітна плата; мінімальна пенсія; неоподаткований мінімум. Кожен із перелічених стандартів характеризує певний рівень споживання життєвих благ.

Найважливішим серед зазначених нормативів є мінімальний споживчий бюджет, що становить сукупність соціальних норм, котрі виражають уявлення, які сформувалися у суспільстві, про мінімальний суспільно необхідний рівень задоволення потреб людей на тому чи іншому історичному етапі його розвитку. Загальний обсяг мінімального споживчого бюджету відповідає рівневі номінального доходу. Це дає можливість задовольняти потреби у харчуванні на рівні мінімальних фізіологічних норм споживання, що покривають енергетичні витрати й потребу організму в основних харчових речовинах, необхідних для життєдіяльності дорослих, розвитку дітей. Доходи також повинні бути достатніми для задоволення мінімальних потреб у необхідних предметах одягу,

взуття і предметів культурно-побутового призначення та господарського використання, основних видах послуг. Отже, мінімальний споживчий бюджет як інтегральний соціальний норматив об'єднує рівні споживання населення матеріальних благ і платних послуг. Оскільки потреби різних груп населення значно різняться, то нормативи споживання конкретних продуктів диференціюються для різних соціально-демографічних груп людей – дітей за чотирма віковими групами, працездатних чоловіків і жінок, пенсіонерів, жителів міста і села, сімей різного складу.

Оптимальний (раціональний) споживчий бюджет відображає величину та структуру споживання матеріальних і духовних благ, котрі забезпечують найповніше раціональне, тобто розумне задоволення потреб людини за певного рівня розвитку продуктивних сил.

Мінімальний розмір оплати праці — нижня її межа, яка встановлюється (теоретично) за найменш кваліфіковану працю. Його величина є точкою розрахунку для всіх інших ставок заробітної плати. Мінімальний розмір пенсії (допомоги й стипендії), відповідно, становить нижню її межу, що визначається відповідними нормативними актами і розраховується на підставі рівня мінімальної заробітної плати, який склався, і прожиткового мінімуму.

На засадах соціальних стандартів визначають розміри основних соціальних гарантій. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються під час розробки програм економічного та соціального розвитку (Додаток В). Соціально-економічне значення цих показників розглянемо у другому розділі дисертації.

Ще однією поширеною соціальною гарантією держави є система пільг, яка залишилася від адміністративно-командної економіки. Існуюча в Україні система пільг явно не відповідає призначенню, оскільки здебільшого посилює соціальну несправедливість серед населення: найвразливіші його верстви найменш охоплені діючими пільгами порівняно зі заможними. Права на пільги в нашій державі визначені 45 законодавчими й іншими нормативно-правовими актами. З них права громадян на пільги та компенсації за професійною ознакою

регламентовані 22 законами, указами Президента й постановами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України. Відповідні пільги громадянам за соціальними признаками надаються згідно з 23 законодавчими актами. Характерною ознакою сьогодні постають непрозорість і заплутаність системи соціальної допомоги як наслідок несистемності законодавства. Пільги за соціальними прикметами мають 45 категорій громадян, 57 категорій – за професійною, 14 – за заслуги перед державою [156, с. 216] (Додаток Д). Загалом ці 116 категорій мають право на понад 125 видів пільг, хоча й така цифра не враховує членів сім'ї пільговика, на котрих поширюються пільги. Окрім цього, існує 76 видів соціальних виплат, компенсацій, відшкодувань, право на які мають 132 категорії громадян [16, с. 287–288]. Детальніший огляд проблеми та шляхи її вирішення висвітлено у третьому розділі дисертаційної роботи.

Дослідники виокремлюють такі види пільг:

1. *За заслуги перед державою. Це:*

- ветерани війни (учасники бойових дій і члени їхніх сімей; інваліди війни та члени їхніх сімей; учасники війни);
- ветерани військової служби й прирівняні до них особи (ветерани державної пожежної охорони та члени їхніх сімей; ветерани органів внутрішніх справ і члени їхніх сімей; ветерани інших воєнізованих формувань та члени їх сімей; ветерани військової служби та члени їхніх сімей);
- особи із трудовими заслугами (ветерани праці, люди з особливими трудовими заслугами та члени їхніх сімей; повні кавалери ордена Трудової Слави; інваліди, нагороджені знаками Шахтарської доблесті трьох ступенів);
- особи зі заслугами перед державою (Герої України; люди з особливими заслугами перед державою та члени їхніх сімей; Герої Радянського Союзу; повні кавалери ордена Слави);
- донори (почесні донори України та СРСР).

2. *За професійною ознакою. Це:*

- військовослужбовці й прирівняні до них особи (військовослужбовці Збройних Сил України та члени їхніх сімей; працівники СБУ і члени їхніх

сімей; працівники органів внутрішніх справ, члени їхніх сімей; працівники органів цивільного захисту і служби пожежної охорони та члени їх сімей; службовці інших воєнізованих формувань, члени їхніх сімей);

- судді (судді й члени їхніх сімей; судді у відставці);

- працівники прокуратури (прокурори, слідчі прокуратури, члени їхніх сімей);

- працівники податкових органів (працівники податкової міліції та члени їхніх сімей; працівники податкової служби, члени їхніх сімей);

- народні депутати та члени їхніх сімей, депутати місцевих рад;

- державні службовці (посадові особи місцевого самоврядування; службовці державної контрольно-ревізійної служби, члени їхніх сімей; державні службовці; дипломатичні представники та члени їх сімей);

- державні виконавці й судові експерти (державні виконавці, члени їхніх сімей, працівники державних спеціалізованих установ судових експертиз);

- працівники гірничого та видобувного комплексу (працівники гірничих підприємств; шахтарі й члени їхніх сімей);

- працівники села (працівники АПК; спеціалісти зі захисту рослин; працівники соціальної сфери села; спеціалісти ветеринарної медицини);

- працівники освіти й науки (працівники освіти, культури; педагогічні, науково-педагогічні працівники);

- медичні й фармацевтичні працівники;

- журналісти.

3. Соціально незахищеним верствам населення. Це:

- інваліди та члени їхніх сімей (малозабезпечені особи, котрі проживають з інвалідом I,II групи внаслідок психічного розладу; діти-інваліди та їхні батьки; інваліди з дитинства, члени їхніх сімей; особи, яким надається психіатрична допомога);

- учасники війни (інваліди та діти війни);

- жертви радянського режиму (жертви нацистських переслідувань та члени їхніх сімей; жертви політичних репресій і члени їхніх сімей; депортовані

особи, котрі повернулися в Україну на постійне проживання, члени їхніх сімей);

- громадяни похилого віку (самотні громадяни пенсійного віку; громадяни пенсійного віку, які не мають права на пенсію);

- особи, що не мають права на пенсію (інваліди з дитинства; церковнослужителі та священнослужителі; біженці, іноземці й апатриди, котрі постійно проживають на території України; жінки з почесним званням "Мати-героїня");

- діти та молодь (діти із малозабезпечених сімей; учні шкіл; діти-сироти);

- сім'ї з дітьми (малозабезпечені сім'ї; самотні матері з дітьми; сім'ї, які перебувають у тяжких життєвих ситуаціях; опікуни/піклувальники, усиновлювачі, прийомні батьки);

- сільські жителі й мешканці гірських районів (сільські жителі; особи, що переселилися у трудонедостатні сільські населені пункти; мешканці гірських населених пунктів);

- особи, уражені ВІЛ/СНІД (хворі на СНІД і члени їхніх сімей; ВІЛ інфіковані й члени їхніх сімей);

- постраждалі унаслідок Чорнобильської катастрофи (ліквідатори та постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи);

- тимчасово непрацюючі громадяни (безробітні громадяни та їхні утриманці; тимчасово непрацездатні громадяни; вагітні жінки);

- колишні ув'язнені (звільнені з-під варти особи; люди, звільнені з місць позбавлення або обмеження волі);

- бездомні громадяни (бездомні громадяни, безпритульні діти).

Законом України "Про внесення змін та визначення такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 р. обмежується низка пільг і виплат окремим категоріям осіб [45]. Реалізація розпочнеться згідно з термінами, зафіксованими у цьому Законі.

Останнім інструментом системи соціального захисту та її невід'ємною складовою вважаємо систему соціальних послуг. Питанням соціальних послуг у багатьох наукових джерелах приділяється недостатня увага. Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. визначив, що такі послуги – це комплекс заходів із надання допомоги особам, певним соціальним групам, котрі перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [59].

Закон також визначив головні принципи, форми, види та суб'єкти отримання соціальних послуг. Отже, система соціальних послуг ґрунтується на засадах, з-поміж котрих:

- сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей;
- попередження виникнення складних життєвих обставин;
- створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, котрі виникають [59].

Основні форми надання соціальних послуг – матеріальна допомога (грошова, натуральна) та соціальне обслуговування (за місцем проживання особи (вдома), у стаціонарних інтернатних установах та закладах, реабілітаційних установах і закладах, в установах та закладах денного перебування; в установах і закладах тимчасового або постійного перебування).

В Україні, відповідно до законодавства, можуть надаватися такі види соціальних послуг: 1) соціально-побутові; 2) психологічні; 3) соціально-педагогічні; 4) соціально-медичні; 5) юридичні; 6) послуги з працевлаштування; 7) послуги з професійної реабілітації; 8) інформаційні; 9) соціально-економічні послуги, що спрямовані на задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги та допомоги у вигляді одноразових компенсацій [59]. Право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, у тому числі біженці,

котрі мешкають у нашій країні на законних підставах і перебувають у складних життєвих обставинах[59].

Соціальні послуги можуть надаватися і за плату, і безкоштовно [59].

Так, безкоштовні соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами в обсягах, визначених державними стандартами соціального обслуговування, надаються:

- громадянам, що не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;
- особам, котрі перебувають у складній життєвій ситуації через безробіття і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, в зв'язку зі стихійними лихами, катастрофами; є біженцями внаслідок збройних та міжетнічних конфліктів, у випадку, коли середньомісячний сукупний дохід цих осіб нижчий від встановленого прожиткового мінімуму;
- дітям та молоді, які перебувають у складній життєвій ситуації внаслідок інвалідності, хвороби, сирітства, безпритульності, малозабезпеченості, конфліктів і жорстокого ставленням у сім'ї;
- громадянам на охорону здоров'я за принципом платності наданих медичних послуг [59].

Соціальні послуги фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ і організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та ін [59].

Поріг отримання/надання соціальних послуг державними установами – низький і неефективний. Сприяння особам, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, покладається переважно на родичів, друзів або ж громадські, благодійні й релігійні організації. Проблема реформування системи соціальних послуг активно обговорюється в колуарах Верховної Ради, на форумах, конференціях у процесі наближення законодавства України до норм і

стандартів Європейського Союзу. Адже реформування цієї системи є критично важливим та вкрай необхідним для задоволення потреб у соціальних послугах населення країни, міста, області тощо.

Відтак 30 жовтня 2014 р. у Києві відбулася Міжнародна конференція «Пріоритети розвитку системи соціальних послуг у контексті досвіду Європейського Союзу та процесів децентралізації в Україні» під егідою Міністерства соціальної політики України та Французького Агенства з розвитку координації міжнародних відносин у сфері соціального захисту (ADECRI) у рамках Twinning проекту «Підтримка розвитку системи соціальних послуг в Україні». Участь у ній взяли представники Міністерства соціальної політики, Делегації ЄС в Україні, Посольства Королівства Іспанії та Франції в Україні [101].

Необхідно зазначити, що 13 млн пенсіонерів, 2,6 млн осіб із обмеженими можливостями, 2 млн чорнобильців, 1,6 млн ветеранів Другої світової війни й інших верств населення сьогодні залежать від політики соціального захисту держави та державної підтримки [101]. Цей список поповнюється й людьми, котрі постраждали під час АТО на сході країни та членами їхніх сімей. Однак нині, надання ефективної допомоги державою залишається лише документом на теоретичному рівні, оскільки він не набув якісного практичного застосування. Шляхи удосконалення системи соціальних послуг ми запропонували у розділі 3.

Аналіз структурних складових системи соціального захисту населення України дає підстави стверджувати, що існуюча структура є розгалуженою, широкоохоплюючою, але певною мірою несправедливою, тому функціонування деяких її складових потребує перегляду та модернізації відповідно до нинішніх умов.

1.3. Еволюція поглядів на роль соціального захисту населення у концепціях провідних економічних шкіл

Погляди учених провідних економічних шкіл щодо ролі, місця й форм соціального захисту зазнали еволюції. На окремі теоретичні концепції, які раніше були корисними і необхідними, а сьогодні призабуті, необхідно також звернути увагу. Дослідження таких ідей дають змогу відкрити істину, використати методи й інструменти, котрі впорядковують суспільне життя та орієнтують на майбутнє.

Розглядуване нами питання започатковане з економічної думки Стародавнього світу та Середньовіччя. Ще видатний представник давньогрецької школи Арістотель ґрунтовно аналізував поняття держави, її роль у процесі розподілу суспільних благ праці "Політика"[3, с. 239]. Держава "створюється заради потреб життя, – стверджував мислитель, – але існує заради досягнення благоустрою людини та має реалізовувати уявлення про справедливість, пов'язаного з уявленням про державу" [3, с. 239]. За Арістотелем, держава повинна гарантувати кожній людині "сприятливі для щастя обставини", але менше тим, хто перебуває "в кращих умовах"[3, с. 207]. Значну увагу мислитель приділяв проблемам задоволення першочергових потреб населення. "У демократичних державах, – зазначав він, – знатні, маючи однакові права з рештою, прагнуть користуватися привілеями", рівень котрих не завжди відповідає їхнім заслугам [3, с. 134]. Кожен громадянин, згідно з Арістотелем, повинен унаслідок розподілу суми, зібраної від прибутків, отримати таку кількість коштів, яка буде достатня для "придбання невеликої ділянки землі" або для можливості "вести торгівлю чи сільське господарство", оскільки "злидні псують демократичний устрій" [3, с.134].

Відомий представник меркантилізму А. Монкретьєн, вивчаючи проблему добробуту країни, вважав, що королівська влада має керуватися у діях інтересами підлеглих. У праці "Трактат з політичної економії" він засуджував розкіш, яка спричиняє державі "фатальне розорення". Однак учений допускав

розкіш під час споживання місцевої продукції у випадку, коли прибуток залишається в країні [70, с. 133].

Засновник англійської школи класичної політичної економії В. Петті у розвідці "Економічні та статистичні праці" детально охарактеризував механізм визначення заробітної плати, що забезпечив би робітникам дохід і життя на рівні задоволення мінімальних потреб існування [136, с. 70–71]. Відтак низька заробітна плата мала б сприяти капіталістам отримувати прибутки, накопичувати капітал і зміцнювати конкурентоспроможності на зовнішніх ринках [136, с. 70–71]. Одночасно держава повинна дбати про соціальний захист найбільш вразливих верств населення, "утримування сиріт, знайдених та підкинутих дітей, котрі також є сиротами, а також різних немічних людей і, крім того, таких, що потребують роботи" [136, с. 110].

Відомий французький економіст, основоположник школи фізіократів Ф.Кене джерело додаткової вартості вбачав у сфері виробництва. Він першим зробив спробу сформулювати абстрактно-економічну модель матеріального відтворення та розподілу сукупного суспільного продукту, зокрема у праці "Економічна таблиця". Суспільний продукт, з позиції автора, дає змогу задовольняти життєві потреби основних суспільних класів. Науковець величину заробітної плати визначав як мінімум засобів існування, підтримуючи водночас матеріальне стимулювання працівників, оскільки достаток стимулює працелюбність [192, с. 204].

Соціальні питання досліджували також класики економічної теорії, у тому числі один з найвидатніших його представників – А. Сміт. У відомій праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" учений аналізує такі важливі соціальні питання, як взаємовідносини роботодавців і працівників на ринку праці, проблему зарплат і под. У концепції економічної людини він наголошує: кожна людина, задовольняючи свої інтереси, задовольняє одночасно інтереси всього суспільства, частиною котрого вона є; примножуючи власне багатство, індивід тим самим примножує багатство суспільства загалом, беручи за умову можливість та свободу дій [165, с. 684]. У

зв'язку з цим А. Сміт негативно ставився до зубожіння працюючого населення, бідності й соціальної несправедливості. "Жодне суспільство, – аргументував він, – не може розквітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещаслива". І далі: справедливість потребує, аби люди, котрі годують, одягають і будують житло для всього народу, "отримували таку частку продуктів своєї праці, щоб самі могли мати необхідну їм їжу, одяг і житло"[165, с. 73].

У розвідках видатного англійського економіста Д. Рікардо особлива роль належить заробітній платі – вагомій соціально-економічній категорії. Згідно з дослідником, природну ціну праці під впливом попиту та пропозиції необхідно прирівнювати до суми життєвих благ, які повинні не лише забезпечувати існування робітників та їхніх сімей, а й у певний спосіб сприяти їхньому розвитку. В праці "Засади політичної економії та оподаткування" учений порівнює податок на заробітну плату із податком на предмети першої необхідності. "Єдина різниця між податком на предмети першої потреби і податком на заробітну плату полягає в тому, – наголошує він, – що перший неминуче супроводжується зростанням цін на ці предмети, а другий – ні" [154, с. 112].

Велику увагу Д. Рікардо приділяв проблемам прожиткового мінімуму після сформування Т. Мальтусом теорії народонаселення. За цією теорією, народ повинен звинувачувати передусім самого себе у власних стражданнях, адже бідність – це наслідок "легковажності й неосвіченості". У перших виданнях "Закону про народонаселення" Т. Мальтус стверджував: коли батьки не здатні прогодувати людину або суспільство не спроможне використати її працю, вона не має права вимагати будь-якої їжі, вона – зайва на землі [93, с. 15].

На думку ж С. Сісмонді, не суспільство повинно нести відповідальність за добробут трудящих та їхніх сімей, а господар [156, с. 33]. Отже, класики політекономії вважали, що питання соціального захисту не були прерогативою

держави і перекладалася або на населення, або на часткових меценатів і благодійників [156, с. 33].

За Ф. Гайєком та М. Фрідменом, соціальні функції держави обмежують права людини, порушують справедливість вільного ринку, який спроможний самостійно формувати об'єктивні суспільні відносини та забезпечити незалежність і свободу особистості. Натомість упровадження соціальних програм узагалі зашкоджує економічній ефективності, оскільки їхня реалізація потребує великих коштів, котрі можна застосувати з користю для економіки [70, с. 352].

Попри те, що саме лібералізові належить ідея держави "нічного сторожа", його фундатори визнавали відповідальність держави за матеріальне забезпечення збіднілих прошарків населення. Так, І. Кант наголошував: основна функція держави – захист прав особистості, але держава повинна отримувати від багатих податки і спрямовувати їх на допомогу нужденним, котрі у такий спосіб можуть використовувати свої права [70, с. 283]. Роль держави в наданні допомоги бідним, як уже згадувалося, позитивно оцінював і А. Сміт.

Марксистська теорія ґрунтується на природі соціальних конфліктів, підґрунтя котрих становить протиріччя між найманою працею та капіталом. Для прикладу, К. Маркс аргументував, що зростання прибутків капіталіста спричиняє зменшення розміру зарплатні найманих працівників і, врешті-решт, його зубожіння. Лише соціальна революція спроможна ліквідувати найману працю й перетворити "капітал" на колективну, приналежну всім членам суспільства власність" [97, с. 867].

Концепція "демократичного соціалізму" почала розвиватися у післявоєнний період. Її основу становила ідея звернення до практики реформування західних соціально-економічних систем, з допомогою якої можна визначити закономірності трансформації суспільства. Соціалізм був покликаний сприяти втіленню у життя принципів демократії в соціальній сфері: здійснення широкомасштабної соціальної політики, спрямованої на

забезпечення надійного соціального захисту населення; реформування соціальної сфери; створення профспілкових організацій.

У 90-х роках XIX ст. сформувались погляди, ідеї та концепції, що мали яскраво виявлене етичне спрямування і були підпорядковані розв'язанню соціальних питань.

В економічній теорії представники соціального напрямку досліджували економіку як частину соціальної системи, вивчали проблеми соціальних інститутів (держави, громадських об'єднань і под.), соціальної справедливості. У працях "Соціальні категорії" (1896 р.), "Мета в народному господарстві" (1907 р.) відомий учений цього напрямку Р. Штольцман обґрунтовував підпорядкування економіки моральним ідеалам. Капіталістичне виробництво дослідник аналізував у вигляді засобу реалізації моральних цілей і досягнення вищого морального принципу, а сутність закону вартості вбачав у регулюванні доходів населення [див. : 73, с. 224]. За Р. Штольцманом, підприємці – організатори виробництва та вожді нації, а робітники – виконавці, котрі перебувають під їхнім захистом.

У теорії неокласицизму важлива роль належить одному з її засновників, уже згадуваному вченому А.Маршаллу. Саме він сформулював головні соціальні права з надання статусу громадянину соціальної основи. Це права на: мінімальну соціально-економічну забезпеченість і захищеність; життя цивілізованої людини згідно з прийнятими в певному суспільстві стандартами; користування усіма соціальними благами [98, с. 67]. Учений подав спрощений перелік "насущних життєвих благ" для відтворення некваліфікованого працівника Англії, котрі могли би становити засади розрахунку гарантованої мінімальної зарплати: "будинок, що має сучасну каналізацію, з декількох кімнат; теплий одяг; певна кількість змінної нижньої білизни; чиста вода; хлібопродукти в статку; помірна кількість м'яса і молока; освіта; певні розваги; для дружини робітника – достатньо вільний від іншої роботи час, аби вона могла виконувати домашні обов'язки"; у випадку, коли "робітника позбавляють

якого-небудь із цих елементів, їхня продуктивність праці знижується" [98, с. 122–131].

З метою підвищення соціальної справедливості, згідно з А. Маршаллом, у розподілі національного багатства потрібно "накопичувати величезні маси державної власності; адже накопичення, зроблені лише у цій формі окремими провідними демократичними країнами, утворюють немалу частку найцінніших володінь, що успадковувалися нашою епохою від її попередників" [98, с.309]. Отже, зростання питомої ваги державної власності у національному багатстві країн становить майнову основу, що в майбутньому може гарантувати стабільний соціальний захист населення.

Відомий англійський економіст А. Пігу використовуючи закон спадної граничної корисності й ідею А. Маршалла стосовно різної цінності однієї суми грошей для багатих і бідних, акцентував: "Збитки, завдані економічному добробуту заможних верств у випадку передання їхнього права розпоряджатися ресурсами незаможними, будуть суттєво меншими порівняно з виграшем у рівні економічного добробуту незаможних..." І далі: доти, поки величина дивіденду загалом не зменшується, "будь-яке значне збільшення реальних доходів незаможних верств за рахунок відповідного зниження реальних доходів порівняно багатих верств... приведе до зростання економічного добробуту" [137, с. 406].

Найкращий спосіб поліпшення становища бідної верстви, з позиції італійського ученого В. Парето, – досягнути того, аби "багатство зростало швидше, ніж населення". Основу державних доходів має становити оподаткування доходів переважної маси населення, а не великих статків, тому дослідник заперечував відміну непрямих податків і впровадження прогресивного оподаткування капіталів [131, с. 455].

На подальший розвиток концепцій соціально-орієнтованої економіки значно вплинуло кейнсіанство. Засновник школи, відомий англійський науковець Дж. Кейнс у праці "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936 р.) розробив основні положення теорії регулювання виробництва та

зайнятості [70, с. 47]. У кейнсіанській теорії проблема соціального захисту населення набуває форми моделі соціального маневрування доходами [156, с. 34]. За положенням кейнсіанства, доходи людини вирівнюються упродовж її життя. Держава активно втручається у соціальну сферу та є гарантом допомоги, пенсій і под. Сутність кейнсіанської теорії в тому, що визначається можливість рівноваги в умовах безробіття. У конкурентній економіці не існує механізму, який гарантує повну зайнятість. Ця теорія критикує внутрішні відновлювальні сили ринкового механізму й обґрунтовує перехід активного державного регулювання економіки. Державне регулювання, відповідно до цієї концепції, передбачало широкі бюджетні витрати, у тому числі виплати зі соціального страхування, надання допомоги з безробіття та ін. [156, с. 34].

З приводу намагання перетворити "ринок" на ідола, спроможного створити загальний рай на Землі, І. Валлерстайн дотепно зауважив: "Витягнутий з відхожого місця, в якому він дотепер ганебно переховувався, "ринок" гордливо походить з пихатим виглядом серед політиків, плебеїв і професорів по всьому світі, прикидаючись панацеєю від усіх соціальних хвороб. Вам не вистачає їжі, вам набридли бюрократи й політики, вас пригноблюють думки про власне майбутнє, ви переймаєтесь з приводу нещодавнього розлучення? Спробуйте ринок! Ви забули душевний спокій, який мали ваші діди? Спробуйте ринок! Уже давно не секрет, що сфера соціального забезпечення не входить до кола інтересів приватного бізнесу, а це здатне спричинити соціальну напруженість і політичну нестабільність" [цит. за : 163, с. 87].

Отже, кейнсіанство визнало потребу в здійсненні державою загального управління економікою, спрямованого на регулювання виробництва та зайнятості, й перерозподіл доходів. Ця концепція розвинута в теорії та практиці «держави загального добробуту». Для неї характерне суцільне охоплення соціальним забезпеченням усіх громадян, незалежно від їхнього трудового внеску, хоча такий чинник відіграє й тепер помітну роль під час визначення розміру окремих соціальних виплат, котрі перевищують соціальний мінімум.

Доктрина держави загального добробуту й відповідні їй механізми соціального захисту ґрунтуються на принципах соціальної справедливості, а матеріальна підтримка поширюється на всіх осіб, що її потребують, а не лише на тих, хто заробив право на соціальні виплати трудовою діяльністю [156, с. 34–35].

Ідея держави загального добробуту виникла як альтернатива ліберальній державі, що продемонструвала неспроможність у забезпеченні соціальних прав і гідного рівня життя всім громадянам. Так, теорія класичного лібералізму виходила з формального проголошення прав людини, але нічого не пропонувала для їхньої реалізації. Натомість держава загального добробуту наповнила реальним і конкретним змістом права кожної людини. Тобто держава загального добробуту не лише проголошує, а й здійснює політику, спрямовану на забезпечення прав громадянина.

Учений К. Еспін-Андерсен на основі складного емпіричного аналізу розробив схему, яка диференціює види держави загального добробуту зі застосуванням змін у системах стратифікації, ступеня розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення (табл 1.2). Розглядаючи такі держави, дослідник акцентує на Швеції та її особливостях: "Це є держава добробуту, що створюється з метою зведення до мінімуму тягара соціальної нужденності й підвищення до максимуму зайнятості та залежить від виконання таких цілей. Філософія полягає в тому, що витрачені з цією метою засоби створюють значніші заощадження в інших відношеннях" [200, с. 72]. Автор виокремлює ключові моменти шведської держави загального добробуту: 1) здійснення "продуктивної" превентивної соціальної політики; 2) витрачання невеликої частки соціальних витрат на допомогу з безробіття; водночас надходження значних засобів на організацію зайнятості, перекваліфікацію, стимулювання мобільності робочої сили, профілактику хвороб і нещасних випадків, а також допомогу родинам.

Науковець Н.Гінсбург доповнив цю класифікацію, запропонувавши ще один тип держави загального добробуту – Британську ліберально-

колективістську державу загального добробуту, яка становить поєднання соціалістичного та ліберального типів [163, с. 89].

Таблиця 1.2

Диференціація держав загального добробуту за К. Еспіном-Андерсеном

Країна	Тип держави добробуту	Реалізація соціального захисту
США, Канада, Австралія	Ліберальна	Універсальні соціальні права обмежені; клас одержувачів соціальної допомоги протиставлено громадянам. Приватний сектор – суб'єкт добробуту
Франція, Німеччина, Італія	Корпоратистська	Соціальні права – невід'ємна частина визначених статусів. Субсидіарність. Державне втручання у випадках, коли сім'я й інші традиційні інститути неспроможні подбати про своїх членів. Стаж роботи, рівень заробітної плати визначають рівень соціального забезпечення. Особливо важлива робота держслужби (нерідко винагороджується певними пільгами, найчастіше з пенсійного та медичного забезпечення)
Швеція, Данія, Норвегія	Соціал-демократична	Розширення соціальних прав. Ліквідація соціальної нерівності. Держава – суб'єкт добробуту.

Джерело: [163, с.89]

Зазначимо, що К. Еспін-Андерсен класифікував держави загального добробуту також за ознаками доступності, охоплення населення та ступенем перерозподілу доходів у системах соціального забезпечення і впливу певних політичних сил на цей процес [156, с. 35]. Досліджуючи країни, котрі входять до складу ОЕСР, він розрахував коефіцієнт заміщення заробітної плати гарантованими державою соціальними виплатами, коли працівник з певної причини втрачає працездатність або вибуває із числа зайнятих (похилий вік, тимчасова непрацездатність, безробіття). За допомогою цього коефіцієнта країни ОЕСР розподілені на три групи з екстремальними показниками в

англосаксонських і скандинавських країнах та середніми – у західноєвропейських [156, с. 35–36] (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Ранжування держав загального добробуту за коефіцієнтом заміщення заробітної плати пенсіями, допомогами за тимчасовою непрацездатністю і з безробіття

Держава	Коефіцієнт заміщення
Група перша	
Австралія	13,0
США	13,8
Нова Зеландія	17,1
Канада	23,0
Ірландія	23,3
Велика Британія	23,4
Група друга	
Італія	24,1
Японія	27,1
Франція	27,5
Німеччина	27,7
Фінляндія	29,2
Швейцарія	29,8
Група третя	
Австрія	
Бельгія	31,1
Нідерланди	32,4
Данія	32,4
Норвегія	38,1
Швеція	39,1
У середньому	27,2

Джерело: [156, с. 36]

Цілком очевидно: наведена типологія дещо умовна, оскільки ґрунтується лише на показниках заміщення стосовно пенсій, допомоги за тимчасовою непрацездатністю та з безробіття, а також на умоглядних висновках про історію формування політичного устрою. Не взято до уваги такі аспекти, як охорона здоров'я, матеріальна і соціальна допомога сім'ї, освіта, житлова політика та ін. Проте їх важко урахувати через відсутність необхідних статистичних даних і показників. Отже, попри певні застереження, класифікація Г. Еспіна-Андерсена

є найуспішнішою спробою кількісного аналізу різних моделей соціального захисту[156, с. 36].

Від 50-х років ХХ ст. учені розглядали «державу загального добробуту» органічною частиною індустріального суспільства. У світі спостерігалось різке підвищення витрат на різні соціальні програми. Це, зокрема, пенсійне забезпечення, соціальне страхування, грошові виплати на дітей, сім'ю та ін. «Держава загального добробуту» на етапі становлення індустріального суспільства виявила максимальні можливості. Згодом втрачаються соціальні позиції й окреслюється парадокс: що більше грошей витрачається на соціальне забезпечення, то гірше живуть малозабезпечені верстви населення [156, с. 37].

У працях економістів інституційного напрямку – Е. Долана, Т. Лоуві, І. Крістола й інших – соціальний захист аналізувався як спроба вирішення протиріччя між можливостями ринку та потребами населення. На їхній погляд, державну допомогу повинні отримувати лише особливо потребуючі верстви населення, решта ж повинна самостійно забезпечувати себе. Причиною дихотомії суспільства вважають протиріччя між інтересами бізнесу (ринку) й інтересами розвитку різних верств та категорій населення. Механізм соціального маневрування, який штучно регулює рівень цін і заробітної плати, зайнятості, кількісну та якісну наповненість середніх життєвих стандартів, визнають неефективним, оскільки він лише знижує соціальні протиріччя, але не стимулює розвиток економіки[156, с. 37].

З погляду інституціоналістів, основним засобом соціального захисту повинна стати можливість для всіх працездатних громадян самостійно отримувати трудовий дохід. Держава має сприяти цьому за допомогою впровадження програм у галузі фахової підготовки, регулювання зайнятості, зміцнення статусу сім'ї. Люди з обмеженою працездатністю чи непрацездатне населення повинні бути захищені наявністю трансфертних програм соціального страхування, соціальної допомоги, соціального забезпечення. Унаслідок цього в багатьох країнах з'явилася нова система державного втручання у сферу соціального захисту населення – «соціального ринкового господарства» [156,

с. 37–38]. Засновник такої моделі регулювання соціального захисту – А. Мюллер-Армак, який вважав, що в соціальному ринковому господарстві держава повинна урегульовувати вимоги економічної свободи ефективності й зростання, з одного боку, та потребою у соціальній справедливості в процесі перерозподілі доходів і багатств – з іншого [156, с. 38]. Отже, держава виконує складну синтетичну функцію координації, приведення до рівноваги економічної ефективності ринку зі соціальними цілями суспільства [109, с. 264].

Ідея поєднання принципу свободи ринку та справедливого розподілу за принципом соціального вирівнювання належала В. Ойкену та Л. Ерхарду. Причому вони розглядали необхідність здійснення активної соціальної політики з метою коригування результатів економічної конкуренції на основі принципу субсидарності, який означав, що соціальна підтримка повинна надаватись переважно тим, хто її потребує. В іншому випадку вона здатна породити економічну несводобу й спричинити насадження соціального утримання [156, с. 38]. За Л. Ерхардом, «усенародне всезагальне страхування, ґрунтоване на примушуванні, – все одно, чи фінансується воно з однакових внесків усього населення, чи платежі розподілені за групами, – у принципі нічим не відрізняється від системи всезагального забезпечення громадян» [199, с. 235].

Еволюція до такої системи починає виявлятися тоді, коли державний примус виходить за межі надання допомоги або захисту лише тим, хто цього потребує. Учений виступає проти нерозбірливої соціальної підтримки, визначаючи лише адресну допомогу. Основною метою соціального захисту він убачає активні заходи з активізації людей на ринку праці. Люди повинні самі робити зусилля для власного фінансового забезпечення та добробуту [156, с. 38].

Ще один представник інституціоналізму – Т. Веблен, активний прихильник концепції соціального контролю над економікою. У розвідках "Теорія бездіяльного класу" (1899 р.), "Інстинкт майстерності" (1914 р.) та

інших дослідник заперечує концепцію "економічної людини", розроблену А. Смітом. Він стверджує: необхідно вивчати дії не окремих індивідуумів, а групових інститутів – профспілок, об'єднань підприємців, політичних партій [11, с. 210]. Учений критикував також К. Маркса, зокрема за ідеалізування можливостей і героїчного характеру пролетаріату. Вагома роль, за Т.Вебленом, належить державі, основна функція якої – здійснення "соціального контролю" за економічним розвитком суспільства, реалізація інтересів усіх соціальних верств, у тому числі незахищених та малозабезпечених [11, с. 186 – 220].

Ідею "соціального контролю" держави за економікою, розроблену Т. Вебленом, у післявоєнний період досліджували Г. Мінз, А. Берме, Дж. Кларк, Дж. Гелбрейт. У розвідках "Американський капіталізм" (1952 р.), "Суспільство статку" (1958 р.), "Нове індустріальне суспільство (1967 р.), "Економічні теорії та цілі суспільства" (1973 р.) Дж. Гелбрейт формує теорію "нового соціалізму". Він констатує: американська економіка охоплює дві системи:

1. Плануючу, куди входять великі корпорації, що можуть впливати на зміну ринкової кон'юнктури та політику уряду. Становлення нового індустріального суспільства пов'язане саме з розвитком корпорацій.

2. Ринкову, до яких належать дрібні фірми. Вони не мають змоги змінювати економічну політику, тому безперспективні.

За Дж. Гелбрейтом, соціалізм – це засіб управління, де планування слугує інтересам суспільства, без докорінної перебудови існуючої економічної системи. Ефективна діяльність охорони здоров'я, міського будівництва, транспорту і подібних галузей можлива лише внаслідок їхньої організації на засадах державних структур [26, с. 235].

Ще один відомий учений – Дж. Бюкенен, лауреат Нобелівської премії з економіки (за дослідження договірних і конституційних засад теорії прийняття економічних і політичних рішень) – визначив "соціалістичну" й "трансфертну" державу в контексті забезпечення соціально-економічних гарантій. У першому випадку держава, використовуючи різноманітні важелі й інститути, безпосередньо забезпечує виробництво товарів і послуг, не розмежовуючи ці

блага на послуги колективного використання й ті, котрі споживають індивідуально. Тобто соціалістична держава – прямий виробник, і це збігається з марксистською концепцією про власність на засоби виробництва. У другому випадку – вона безпосередньо не забезпечує ні поставок товарів і послуг, ні їхнього фінансування, а згідно зі своїми повноваженнями збирає податки в індивідів та груп, передаючи ці фонди як грошові виплати іншим індивідам і групам політичного співтовариства [204, с. 46–47].

З позиції Дж. Бюкенена, "держава добробуту", – форма трансфертної держави. Тут головні програми гарантування надійного соціально-економічного захисту населення містять "оподаткування всього суспільства прямими і непрямими податками за умови, що всі отримані доходи використовуються для платежів людям похилого віку в формі гарантованої соціальної допомоги або пенсій, бідним верствам – допомоги з бідності, дітям – у вигляді допомоги багатодітним сім'ям, а також хворим, інвалідам, постраждалим від стихійних лих та іншим групам населення, які вирізняються особливими рисами"[204, с. 48].

Сучасні економічні теорії переважно розглядають соціальну державу порівняно з державою загального добробуту, зауважуючи державне втручання в економіку з поєднанням приватної ініціативи та громадського суспільства.

Американський економіст М. Олсон у праці "Піднесення й занепад народів. Економічне зростання, стагфляція та соціальний склероз" констатує: "Ідеологія невтручання (держави), зосереджуючись на шкоді, яку завдає лише сам уряд, явно щось випускає з уваги" [114, с. 271]. "Щось" – це і є соціальний чинник. У зазначеній праці автор описує інструменти, котрі не дають змоги існувати соціальній справедливості, й розподіляє суспільство на багатих та бідних. Безсумнівно, перерозподілом витрат повинна займатися держава. Але, за М. Олсоном, проблема полягає ось у чому: прийнято вважати, що перерозподіл доходів здійснюється від багатих до бідних, а не навпаки. Проте дуже часто доходи перерозподіляються від осіб із нижчими до осіб із вищими доходами. Або ж відшуковуються лазівки, які "допомагають уникати

сплати податків на користь багатих і не мають жодного відношення до бідних" [114, с. 264]. Тому вчений наголошує на модернізації існуючої системи, внаслідок чого має постати "держава загального добробуту" для середньої верстви".

Автори концепції "суспільних благ" – П.Самуельсон і Г. Масграйв – стверджують: у зв'язку з тим, що приватний сектор орієнтований на отримання прибутку, в нього немає стимулів творити "суспільні блага", призначені для тих, хто за них не платить. Тому держава повинна взяти на себе відповідальність за виробництво необхідних товарів і послуг [156, с. 37]. Однак, як ми пересвідчуємося, держава нині відмовилась від ролі головного суб'єкта системи соціального захисту. Різко скорочені обсяги фінансування освіти й охорони здоров'я, і це змушує навчальні заклади та медичні установи переходити на платні послуги.

Англійський соціолог Е. Гідденс в економічний обіг ввів два нових поняття – "соціальне включення" і "соціальне виключення". Суть цих понять зводиться до того, що держава добробуту вже не просто "латає дірки і пом'якшує суспільну нерівність, а й відчиняє нові можливості та заохочує ініціативу, творчість і готовність зустріти нові виклики" [135, с. 45]. Учений наголошує: основну частину обов'язків стосовно нужденних повинно взяти на себе суспільство в особі різноманітних добродійних організацій, але необхідно підтримати тих членів суспільства, котрі не можуть самостійно подбати про себе. Отже, право на "соціальне включення" поширюється на всіх, без винятку, членів суспільства.

З позиції англійського науковця У. Хаттона, розмір допомоги має збільшуватися пропорційно зростанню прибутку на душу населення, причому допомога повинна дати змогу людині не лише існувати, а й відчувати себе повноцінним членом суспільства. "Межа включення рухається вгору в процесі того, як саме суспільство стає багатшим" [135, с. 45]. Проте необхідно визнати, що ця модель – утопічна, адже, згідно з нею, потрібно підвищити податки на забезпеченіших громадян, із чим багато людей не погоджуються. "Соціальне

виключення" передбачає вилучення людини з громадського життя. Нове розуміння такого терміна передбачає у цьому сенсі не лише тих, хто опустився на соціальне дно, а й тих, хто багатий, але ухиляється від сплати податків, що перешкоджає здійснювати ефективну соціальну політику.

Отже, аналіз теоретичних підходів основних економічних шкіл до вивчення проблеми соціального захисту населення дає змогу дійти висновку, що соціальний захист трактується як [156, с. 38–39]:

- підтримка індивіда у бідності (*класичний підхід*);
- розв'язання суперечностей між багатством та бідністю, яке полягає в перерозподілі національного доходу від багатих до бідних прошарків населення (*неокласичний підхід*);
- соціальне маневрування доходами через вирівнювання доходів людини впродовж усього її життя (*кейнсіанський підхід*);
- розв'язання протиріч між можливостями ринку й потребами населення, між ефективністю суспільного виробництва та соціальною справедливістю (*інституційний підхід*).

Висновки до розділу 1

Соціальний захист населення становить основу, стрижень соціальної політики держави, яку сьогодні здійснюють всі країни світу. Однак, ані в сучасному законодавстві, ані в науковій літературі не існує єдиного визначення терміна "соціальний захист". Відсутність загального уявлення про інститут соціального захисту призводить до вільного тлумачення різноманітних категорій і понять, які розкривають зміст цього інституту.

Аналіз наукових джерел дає змогу дійти висновку, що зміст категорії "соціальний захист" вітчизняні й зарубіжні науковці трактують як діяльність, комплекс, функцію, систему, сукупність і механізм. На наш погляд, зміст цієї категорії цілісніше розкриває її саме поняття «система», що передбачає

сукупність певних функціональних елементів, які комплексно взаємодіють і запускають механізми, котрі сприяють досягненню певної мети.

На нашу думку, система соціального захисту – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав.

Унаслідок здійсненого аналізу ми можемо стверджувати: концепцію соціального захисту населення в Україні необхідно розглядати крізь призму теорії соціальної згуртованості суспільства. Це означає, що справедливий та ефективний, з огляду кінцевої мети, соціальний захист населення – запорука стійкості й стабільності розвитку суспільства. В основу соціальної згуртованості покладена довіра.

Структура системи соціального захисту населення є розгалуженою, широкоохоплюючою. Відтак ми запропонуємо власне бачення з урахуванням і державного, і приватного механізмів, виокремлюючи три головні складові системи: 1) соціальне страхування; 2) соціальну допомогу; 3) соціальні гарантії.

Дослідження еволюції поглядів на роль соціального захисту в концепціях провідних економічних шкіл допоміг визначити певні спільні ознаки, притаманні поглядам авторів різних економічних шкіл і напрямів сучасної економічної теорії, та вирізнити основні підходи: 1) класичний; 2) неокласичний; 3) кейнсіанський; 4) інституційний.

Провідні наукові результати розділу опубліковані у працях автора, у тому числі в співавторстві [121; 167].

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Система соціального захисту населення в адміністративно-командній економіці

Необхідність системного та глибокого дослідження системи соціального захисту в адміністративно-командній економіці зумовлена низкою причин. По-перше, будь-яке соціально-економічне явище, у тому числі й система соціального захисту, повинне розглядатися з урахуванням набутого досвіду та історичного методу дослідження (що було, що є зараз і що має бути у майбутньому). Окремі автори пропонують використовувати своєрідний логічний ланцюжок: "історичне поняття – сучасне розуміння поняття-ознаки й особливості – тенденції розвитку" [91, с. 13].

По-друге, питання про необхідність і пріоритетність різних форм організації системи соціального захисту давно вийшло за межі аудиторій наукових семінарів та дискусій, перетворившись на інструмент гострої політичної боротьби. Прихильники ліворадикальної економічної теорії постійно переконують суспільство у високому ступені соціального захисту населення в адміністративно-командній економіці [118, с. 50]. За приклад наводиться безплатна освіта, медицина, житло тощо.

По-третє, в сучасній Україні існують верстви населення, зокрема похилого віку, які з різних причин не сприйняли ринкову економіку і не вписалися у принципи ринкового господарювання. Багато з них виявилися ошуканими і ведуть жалюгідне існування. Для цих людей патерналістські підходи до організації соціально-економічного життя викликають приємні спогади, є прийнятними та бажаними.

По-четверте, проблеми соціального захисту перебувають у полі зору політиків. Популістські гасла в розв'язанні соціальних проблем стають безвідмовною зброєю у пострадянських країнах. Виборці надають перевагу тим партіям, котрі в програмах застосовують гасла про соціальний захист і справедливість, супроводжуючи їх обіцянками "дати грошей усім і багато". На практиці реалізація цих гасел часто закінчується одразу після підрахунку виборчих бюлетенів [75]. В Україні подібні ситуації спостерігаються впродовж усіх років державності.

Від розуміння та сприйняття існуючої в радянській економіці системи соціального захисту значно залежать напрями дії української влади у перехідний період. Адже відомо: якщо теорія неправильно орієнтує практику, то остання рухається у помилковому напрямі й супроводжується негативними наслідками. Це питання життєво важливе для України. Від нього залежить вибір способів макроекономічного регулювання координації та загальноцивілізаційний вибір. Тому предметом нашого дисертаційного дослідження є з'ясування механізму системи соціального захисту населення в адміністративній економіці. Зроблені внаслідок аналізу висновки мають відповісти на питання про можливість використання цієї системи або окремих її елементів у ринковій економіці сучасної України.

У Радянській Україні, в складі колишнього СРСР, влада намагалася гарантувати всім членам суспільства мінімальний життєвий рівень. Для оцінки рівня життя, як опосередкованої характеристики соціального захисту, застосовували два показники – тривалість життя і дитяча смертність. Система соціального захисту, наприкінці її функціонування, охоплювала: систему освіти й охорони здоров'я, що фінансувалися із державних джерел; пенсії зі старості, для інвалідів, сиріт і вдів; допомогу багатосімейним; стипендії студентам; дотації на основні харчові продукти й послуги. Виділені на це кошти у 1989 – 1990 рр. становили 25% від ВВП, зокрема на соціальні послуги, пенсії, дотації на продукти харчування – 8%, допомогу багатодітним – 1% [188, с. 29].

В умовах адміністративної економіки СРСР однією із форм соціального захисту населення були суспільні фонди споживання (СФС). Як зазначалось у Радянській Конституції, вони мали на меті: розширення реальних можливостей для всебічного розвитку громадян (ст. 20); посилення соціальної однорідності суспільства (ст. 19); безплатне навчання громадян (ст. 40); право на безкоштовні медичні послуги (ст. 42); надання за рахунок державних коштів житла (ст. 44). Вважалось, що суспільні фонди споживання належать до передумов, необхідних для виконання громадянами конституційних обов'язків. Насправді ж ці зобов'язання зводилися до підтримки існуючої партійної господарської системи.

Розподільчі відносини тоталітарної держави ґрунтувались на вилученні у працівників частини створеної ними вартості з подальшим переданням у використання через суспільні фонди споживання. У централізованому порядку визначався розмір заробітної плати і доходів зайнятих у сфері матеріального виробництва. Держава формувала фонди матеріального стимулювання, співвідношення між фондом споживання і накопичення, рівень цін на товари. Унаслідок такої політики добробут населення залежав не від трудової діяльності, а від соціальних заходів, котрі застосовувала держава. Використовуючи право монопольного розпорядження товарно-матеріальними ресурсами, партійно-господарська еліта присвоювала значну частину національного багатства у вигляді соціальних пільг і привілеїв. Заробітна плата й премії не дозволяли партноменклатурі набувати в особисту власність вартісні товари – землю, транспорт і под. Тому матеріальні блага присвоювалися скритно, приховано від інших громадян. До речі, така система пільг була закладена ще у 20-х роках. Так, у липні 1922 р., за постановою, прийнятою Оргбюро ЦКРКП, мінімальний оклад партпрацівника (для секретарів осередків на підприємствах) установлювалася в 300 крб, для членів ЦК, ЦКК, секретарів губкомів – 430 крб на місяць). Партпрацівникам зі сім'єю з трьох осіб передбачалося збільшення окладів на 50%, а також 50% надбавлялось за працю у позаробочий час. Для порівняння: середня заробітна плата в промисловості у

цей період становила 10 крб на місяць. Окрім такої зарплатні, партпрацівники та члени їхніх сімей безкоштовно отримували продовольчий пайок (12 кг м'яса, 1,2 кг вершкового масла щомісячно) і одяг, житло, медичне обслуговування. Від 1 до 3 місяців вони відпочивали за кордоном. На лікування партпрацівника виділялося 100 крб золотом [118, с. 35].

Добробут радянського чиновника залежав безпосередньо від місця та посади в ієрархії, а коли ставав непотрібним, його просто викидали зі системи, й він утрачав усе одразу. Існуючи за рахунок структури розподілу вибудованої упродовж тривалого часу, кожен партійний господарський функціонер знав своє місце. Він міг критикувати існуючі господарські порядки, але навіть думки не допускав про можливість зміни політичної системи.

Одна частина населення звикала до почуття патерналізму. Енциклопедичні видання трактують цей термін як покровительство держави, її опіку через надання пільг і благ тим, хто потребує допомоги [13, с. 480]. Патерналізм виявляється в існуючих підходах: держава все знає, все може; вона, хоча й бідно, але гарантовано здатна підтримати рівень життя. В іншій частини населення пропадали стимули до праці ("коли думають, що мені платять, то нехай думають, що я працюю"). Проте основна маса свято вірила у допомогу держави. Пропагандистські заходи влади підтримували ілюзію соціальної справедливості й рівності громадян у доступі до соціальних благ. Розподіл суспільства на класи, прошарки і верстви є наслідком нерівномірного розподілу та привласнення суспільного продукту, що спостерігалось у радянській економіці. Відомий теоретик процесів розподілу суспільного продукту І. Малий стверджує: клас або прошарок, який управляє суспільством, реалізуючи власні інтереси, формує економічно-правові умови, що відтворюють нерівномірності розподільчих відносин [92, с. 25–26]. У цьому сенсі варто погодитись із Г. Плехановим, який зауважував: «Зрозуміти різницю класових інтересів – означає зрозуміти хід історичного розвитку» [140, с. 59].

В умовах адміністративної економіки накази із центру регулювали всі соціальні рішення – до найдрібніших. Центральні партійно-господарські

інстанції не лише визначали господарські рішення, а прямо вказували кожному на його місце в розподілі соціальних благ. Це, за влучним висловлюванням В. Ойкена, є «рабство, або кріпосництво» [113, с. 109]. В адміністративній системі був задекларований визначальний принцип розподілу, запропонований ще класиком економічної науки Дж. Мілем – принцип рівності. Він означає розподіл пропорційно до потреб або заслуг індивідів, який відповідає переважаючим у суспільстві ідеям справедливості чи політичним ідеям [103, с. 341]. До речі, цей принцип частково реалізований у колишньому СРСР у вульгарнішій його формі – рівності в бідності, що цілковито закладено в тоталітарних політичних ідеях.

Незважаючи на обмеження в адміністративно-командній економіці товарно-грошових відносин, суспільні фонди споживання були монетаризовані, тобто розподілялися з допомогою грошей. Адже нормальні споживчі відносини можна технічно організувати лише тоді, коли номінальний розподіл здійснюється у грошовій формі.

Соціальна допомога, яка надходила до суб'єкта отримання, становила приховану специфічну форму заробітної плати, оскільки продукт, створений виробництвом, вилучала держава. Він централізовано акумулювався з наступним зрівняльним розподілом. Суспільні фонди споживання мали навіть певні спільні ознаки зі заробітною платою. Вони дещо залежали від величини трудового внеску. Наприклад: що більшою була заробітна плата, то більшою, за однакових рівних умов, становили пенсія, допомога під час тимчасової непрацездатності, розміри відпускних. Проте ототожнювати такі виплати зі суспільними фондами споживання – методично неправильно. Суспільні фонди споживання різняться від зарплати за функціями, порядком утворення, сферами та способами використання. За рахунок заробітної плати формуються грошові кошти, які гарантовано надходять в індивідуальне споживання. Одночасно ці кошти із СФС можуть надходити або не надходити в індивідуальне споживання. Учений Н. Герасимов називає їх індивідуально гарантованими й індивідуально негарантованими [17, с. 49].

Загальний аналіз дискусій стосовно природи суспільних фондів споживання та заробітної плати підтверджує, що вони недостатньо аргументовані й чіткі, а навпаки – розмиті, відображаючи лише загальний напрям використання і не указуючи на конкретні сфери функціонування, їхню специфіку та мету.

У радянській економічній науці тривалий час була поширена концепція, яку сформулював Б. Ракитський. Основною функцією СФС він називав забезпечення економічних умов для згладження соціально-економічних відмінностей у рівнях розвитку всіх членів суспільства [152, с. 21]. Зауважимо, що суспільні фонди споживання лише опосередковано впливають на процес стирання у рівнях розвитку внаслідок впливу на виробництво. Через СФС насправді вирівнюються лише економічні умови (засоби досягнення мети), необхідні для розширеного відтворення. Економісти того часу не з'ясували до кінця, який зміст вони вкладають у поняття вирівнювання відмінностей і яка роль суспільних фондів споживання у формуванні доходів. На наш погляд, використання суспільних фондів споживання прийнятне лише тоді, коли з розрахунку на члена менш забезпечені сім'ї отримують більше, аніж забезпечені. Насправді у кожному конкретному періоді різні види соціальних виплат із СФС одержують не всі члени суспільства – неодночасно, непостійно і неоднаково. Звідси – стирання відмінностей у рівнях матеріального забезпечення різних сімей не може бути постійною загальною тенденцією. Через суспільні фонди споживання, зауважують окремі науковці, відбувається лише відносне вирівнювання відмінностей у доходах сім'ї [94, с. 45]. Такий підхід підтверджують репрезентативні дані Т. Мамонтової, отримані зі статистичних матеріалів ЦСЦ СРСР, де зафіксовано, що загалом величина усіх надходжень і суспільних фондів споживання в розрахунку на члена сім'ї вища у забезпеченіших сім'ях [94, с. 85]. Це засвідчує неспроможність радянських науковців пояснити такі процеси й суперечності. Політична заангажованість не давали змоги дійти висновку, що недостатність матеріальних засобів і рівня життя тих чи інших сімей сама собою не є умовою доступу до використання

СФС. Коли людина була здоровою, не підвищувала освітній рівень, мешкала у власному чи кооперативному будинку, то зі суспільних фондів споживання вона не отримувала жодних благ.

Завдання радянського партійного-господарського апарату завжди полягало у зменшенні бодай частково кількості малозабезпечених сімей, котрі потребували соціального захисту. Однак розв'язати це завдання не вдалося на жодному з етапів існування СРСР. Причини відомі й широко висвітлені у сучасній економічній літературі. Найголовніша з них – відчуження безпосередніх виробників від власності, передусім від участі у розподілі матеріальних благ, створених ними ж. Суспільні фонди споживання не забезпечили реалізацію відомого ідеологічного принципу: від кожного за здібностями, кожному – за працею. Абсурдним за суттю виявився підхід наукової та партійної еліти, яка стверджувала: що швидше зітремо відмінності у доходах сімей, то швидше наступить комунізм. Вочевидь, зростання доходів найуразливіших верств населення та їхній соціальний захист має постати не внаслідок механічного, штучного перерозподілу доходів, а завдяки зростанню якості й ефективності праці.

Роль і значення суспільних фондів споживання на різних етапах функціонування адміністративної економіки досліджувалося з більшою або меншою інтенсивністю. Напрями визначалися панівною ідеологією та рішенням компартійної еліти. У сталінській економіці з її репресіями і голодоморами, де людина була гвинтиком єдиного великого державного механізму, цим проблемам приділяли мало уваги. Науковці зосереджувались на аналізі фондів споживання призначених для спільного використання (освіта, охорона здоров'я). Однак уже на початку 80-років ХХ ст. появляються науковці, котрі достатньо чітко виокремлюють і спеціалізують дві складові суспільних фондів споживання. Перша спрямована на задоволення спільних потреб, а друга – на підтримку непрацевдатного населення [90, с. 213–215]. Важливим напрямом розвідок у цей час стають умови доступу різних категорій населення до суспільних фондів споживання,

які визначають характер та величину благ, що надходять із СФС. До основних критеріїв у розвинутих країнах належать потреби, головно найуразливіших і незахищених категорій населення.

Апологети адміністративно-командної економіки ніби то не заперечують визначальність потреб. Однак для того, аби зрозуміти, наскільки обґрунтована їхня точка зору, варто звернути увагу на декілька висхідних моментів:

1. Рівень та структуру потреб в адміністративній економіці визначає держава.

2. Доступ до матеріальних благ значно залежав від місця трудової діяльності, соціального статусу, заслуг перед державою, а найголовніше – від ступеня лояльності до існуючої системи. Скажімо, потреби у житлі працівників промислових підприємств, котрі працювали у містах, визнавали вагомішими, ніж у сільських жителів. Неодинаковою була забезпеченість дитячими садочками, яслями у місті й на селі. Посадове становище, наявність заслуг перед державою надто впливала на ступінь і ефект у задоволенні потреб (персональні пенсії, курортне лікування, медичні установи, транспортні засоби і т.д.).

За суспільного визначення особистих потреб, які задовольняються за рахунок суспільних фондів споживання, часто брали до уваги сам факт роботи в народному господарстві, а не величину потреб. Так, приклади засвідчують, що природа, характер, ступінь задоволення соціальних потреб мали не суспільний, а суб'єктивно індивідуалістський класовий зміст. Загалом не витримувалися задекларовані офіційною пропагандою два основоположні основні принципи – створення рівних умов доступу до використання суспільних фондів споживання та необґрунтоване волюнтаристське визначення кола осіб, які отримували соціальні послуги. Радянська держава також ніколи не враховувала об'єктивно діючого закону зростання потреб. Окрім того, у функціонерів радянської економіки завжди поставав страх перед тим, що, задовольнивши одні потреби (фізіологічні), люди вимагатимуть нових, вищих (самореалізації). Тому суспільні фонди споживання загалом були спрямовані на

задоволення найпростіших із цих – фізіологічних і потреб у безпеці. Радянська партійно-господарська еліта, підтримана схоластичною, заідеологізованою наукою, не могла допустити, аби зростання потреб спричинило зміни зовнішніх умов і підірвало основи існуючої системи. У цьому сенсі вони ігнорували навіть основи панівної марксистсько-ленінської ідеології, зокрема думки К. Маркса, який констатував, що зміна умов, у котрих доводиться жити людині, зумовлює зростання її потреб, здібностей, засобів та способів праці [97, с. 552]. Однак суспільні фонди споживання, спрямовані на задоволення найпростіших потреб, не забезпечували ще одну ціннісну потребу – в свободі, яка, за визначенням Дж. Міля, найсильніша після фізіологічної [103, с. 351].

Упродовж тривалого часу функціонування адміністративно-командної економіки було дискусійним питання щодо визначення меж використання суспільних фондів споживання. Це питання надзвичайно актуальне і для економіки України XXI ст. Одні дослідники пропонували розширювати фонди соціального захисту по горизонталі й у процесі збільшення грошових надходжень держави розподіляти через них послуги комунального транспорту, обіди працівникам, послуги пошти і зв'язку, комунально-побутові послуги, електроенергію, газети, журнали та масові книги [89, с. 96–97]. Тобто безплатним і профінансованим зі суспільних фондів споживання мало бути все, що пов'язано із формуванням ідеології людини. Такі підходи характерні для початку 60-х років XX ст., коли наукові дослідження спрямовували на обґрунтування побудови безкласового суспільного ладу, де розподіл мав здійснюватися за згаданим уже принципом: «Від кожного за здібностями, кожному за потребами». Інші економісти, навпаки, вказували на необхідність звуження сфери використання суспільних фондів споживання. На їхню думку, найкращий захист для людини – зростання заробітної плати, а такі елементи соціального захисту, як надання квартир, путівок у будинки відпочинку, місця в дитячих садочках і яслях повинні залежати від кількості та якості праці, відданої суспільству. Отже, можна було би найкращим способом реалізувати принципи матеріальної зацікавленості [65, с. 136–137].

Хибність такого підходу, його лженауковість ми вважаємо очевидними. По-перше, найоплачуванішими категоріями населення були саме партійно-господарська номенклатура й особи, котрі підтримували її. Логічно випливає: маючи найбільшу зарплату, вони для значнішої матеріальної зацікавленості повинні мати ще й вагоміші виплати зі суспільних фондів споживання. По-друге, в Україні й загалом у СРСР упродовж багатьох десятиріч спостерігалось зниження реальної заробітної плати, головно через зростання цін. Особливо гострими ці процеси виявилися під час розпаду адміністративної економіки. Офіційна статистика засвідчує, що у 1991 р. зростання роздрібних цін досягло майже 3000%. Заробітна плата у загальній схемі доходів населення за рік скоротилася з 66 до 41 %, суспільні фонди споживання знизилися з 14 до 11%, розмір компенсацій зріс на 34% [71]. Тому аргументація стосовно прив'язування динаміки заробітної плати із динамікою СФС – не лише спірна, й методологічно неправильна.

Існувала і третя група дослідників, котрі пропонували не розширювати і не звужувати сферу використання суспільних фондів споживання, а розвивати їх углиб. Необхідно домогтися високої ефективності використання СФС та спрямовувати їх переважно на матеріальне забезпечення пенсіонерів і дітей [79, с. 131]. Такі автори аргументували власний погляд нестачею коштів для формування СФС. У 70-80х роках ХХ ст. СРСР втягнувся у гонку озброєнь. Усе більшу частку бюджету країни поглинали військові видатки. Тому про безплатні соціальні пільги за рахунок держави науковці вже й не згадували. Ставало все зрозумілішим, що задоволення індивідуально значущих потреб – приватна справа кожної людини; суспільні ж фонди споживання СФС повинні спрямовуватися на задоволення не всіх потреб, а лише тих, які відповідають суспільно необхідним умовам.

Серед напрямів дослідження існуючої системи соціального захисту важливим є аналіз їхньої структури. В економічній літературі 80-х років існувала дискусія про шляхи вдосконалення структури суспільних фондів споживання. Окремі економісти вважали за доцільне ввести до структури СФС

різноманітні дотації на теле-, радіопослуги. Активно таку ідею прощтовхував Н. Герасимов [17, с. 101]. Одночасно дотації на окремі види продовольчих товарів пропонувалося не вводити до СФС.

Аналіз такого диференційованого підходу допомагає зрозуміти логіку запропонованого дотаційного механізму. Так, дотації на держтелерадіо зумовлені зростаючою ідеологізацією суспільства, поширенням інформації про переваги соціалістичного способу виробництва та розподілу. Дотації на продовольчі товари були вимушені, що постали внаслідок підходів до організації системи розподілу, за якої ціни на товари першої необхідності виявилися нижчі від витрат, а на престижні товари (меблі, вироби зі золота і коштовності, натуральні хутра, автомобілі) – значно вищими, ніж витрати. Для прикладу, вартість реалізації м'ясних продуктів загалом у СРСР була збитковою. У 1990 р. закупівельна ціна м'яса великої рогатої худоби вищої категорії становила 1,93 крб, роздрібна ціна на м'ясо – 2,5 крб, а середні витрати на виробництво цього продукту – понад 5 крб. За цих умов агроваровиробники не мали стимулів підвищувати його виробництво (що більше виробляєш, то більше маєш збитків). Тому існував споживчий дефіцит на продукти харчування. Витрати сільгоспвиробникам між ціною реалізації та собівартості компенсувала держава із бюджету. На практиці це здійснювалося через механізм отриманих, але не повернутих сільгоспвиробниками споживчих кредитів. Колгоспи та радгоспи брали кредити для придбання основних засобів поповнення обігових коштів, хоча наперед знали: ці кредити не будуть повернуті банкам, – їх держава спише у вигляді дотацій на сільськогосподарську продукцію.

Дотації сільгоспвиробникам, спрямовані на зниження реалізаційних цін, не можна зараховувати до суспільних фондів споживання також з інших причин. Насамперед це зумовлено різними умовами доступу до використання таких пільг. За розподілу через СФС основною умовою доступу є ступінь насичення й ефективності особистих потреб, котрі відповідають суспільним вимогам, які склалися у певний час. Пільги ж, отримані в процесі вільної

купівлі продовольчих товарів за заниженими цінами, залежать від наявних грошових ресурсів у населення. Тут не існує гарантії, що цю потребу отримає той, кому вона найпотрібніша. Однак можна з великою ймовірністю стверджувати: той, хто має більше грошових матеріально-технічних ресурсів, може отримати пільги у значно більшому обсязі.

Визначити, які категорії населення могли найбільше скористатися правом купівлі продуктів за заниженими цінами, надзвичайно складно. Статистика подавала лише узагальнюючі групи населення – робітники, колгоспники, службовці. Не виокремлювали працівників партійно-господарських установ. Однак можна впевнено констатувати: саме такими можливостями могли скористатися передусім вони. Друга категорія населення, що мала доступ до придбання дотаційних товарів, – працівники сфери розподілу (продавці, товарознавці, контролюючі органи, й особи, наближені до них). Колгоспники такої можливості не мали. Окрім того, вони змушено продавали залишки продуктів своїх підсобних господарств, споживчої кооперації за низькими цінами. Частина продовольчого ринку (базару), де можна збувати товари за високими цінами, виявилася дуже незначною.

Суспільні фонди споживання у всі періоди функціонування адміністративно-командної економіки постають не лише джерелом доходів населення, а й чинником, який визначає соціально-економічне становище класів і внутрікласових груп. Згідно з панівною на той час ленінською теорією диктатури пролетаріату, робітничий клас вважався керівною та спрямовуючою силою – гегемоном. Тому соціальний захист цієї категорії населення у місцях його найбільшого зосередження (промислові центри, шахти) був гарантований на рівні, що формував би відчуття приналежності до цього класу. Для таких працівників застосовували покращене продовольче постачання, безплатне транспортне обслуговування. Їх доставляли на промислові підприємства за рахунок соціальних фондів підприємств.

Динаміку надходжень зі суспільних фондів споживання проілюструємо за 1950 – 1975 рр. (1950 р. – завершення післявоєнної відбудови, а 1975 р. – пік функціонування адміністративної системи (табл. 2.1) структури СФС.

Таблиця 2.1

Обсяги і питома вага суспільних фондів споживання

Показники	1950 р.	1960 р.	1975 р.
Обсяги суспільних фондів споживання (млн крб) *	6639,0	14096,4	43049,1
Обсяги фонду суспільної взаємодії (млн крб) **	5560,0	13192,8	46105,2

Джерело: [111, с. 578, 780]

* За визначення обсягів СФС ураховуються всі видатки на освіту, медицину, стипендії, профспілкові відпустки, витрати держави на покриття житлового фонду.

**Фонди суспільної взаємодопомоги містять видатки на пенсії, різноманітні допомоги, оплати чергових відпусток.

У 1975 р., порівняно з 1950 р., у загальному обсязі суспільних фондів споживання скоротилась питома вага витрат на освіту. Видатки на охорону здоров'я залишились практично без змін, але збільшилась питома вага видатків на утримання житлового фонду. Зменшення соціальних відрахувань на освіту з 1950 до 1975 рр. зумовлено проблемами освітньої сфери, котрі не були розв'язаними. Причина полягала у кризових явищах, які почали охоплювати адміністративну економіку. З одного боку, не вистачало ресурсів державного бюджету, а з іншого – усе більшими ставали видатки військового бюджету і продовольчої проблеми. Радянська держава не намагалася зробити систему соціального захисту справедливою, оскільки це вкрай обмежувало і без того

розбалансований державний бюджет. Навіть у найсприятливіші роки функціонування радянської економіки соціальний захист населення виявився на значно нижчому рівні, ніж у період незалежної України.

Наші дослідження підтверджують, що сучасний стан соціального захисту населення вищий, аніж у період адміністративної економіки. Для порівняння ми обрали 1976 р. (найменш дефіцитний) і 2013 р., проаналізувавши їх за найголовнішими показниками, котрі безпосередньо й опосередковано характеризують ступінь соціального захисту в сфері продовольчого споживання. Так, у 1976 р. середня заробітна плата у РСР становила 129 крб, а на 1 січня 2013 р. – 3377 грн. Середня пенсія у 1976 р. дорівнювала 47,5 крб, у 2013 р. – 1470 грн. Самі собою означені цифри можуть бути недостатньо інформативними та переконливими. Тому скристаємось показниками купівельної спроможності населення щодо окремих продовольчих товарів у 1976 р. і 2013 р., які є синтетичними показниками рівня соціального захисту населення (табл. 2.2).

Дослідження не прямо, а опосередковано засвідчують, що рівень купівельної спроможності населення як специфічної форми соціального захисту з абсолютної більшості найнеобхідніших продовольчих товарів у 2013 р. є вищим, аніж в адміністративно-командній економіці 1976 р. У СРСР для працюючої особи дешевшим, з огляду купівельної спроможності, був лише хліб, картопля та молоко, тобто продукти, котрі споживають переважно найбідніші верстви населення. Водночас українські пенсіонери мали змогу купити за пенсію у 1,5 раза більше курятини і яєць, у 3 рази більше олії та 3,8 – апельсинів.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. у Радянській Україні розпочались стрімкі інфляційні процеси, які спричинили знецінення соціальної допомоги. Особливо критично загострилися проблеми соціального захисту населення на час розпаду Радянського Союзу. Отже, політика соціального захисту в адміністративно-командній економіці загалом була несправедливою та неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце у розвинутих країнах, а

зорієнтовалась на класи й виявилася універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу.

Таблиця 2.2

Порівняльний аналіз купівельної спроможності громадян незалежної України та колишнього СРСР у 1976 та 2013 рр.

Товари та послуги	Ціни		Одиниці на зарплату		Одиниці на пенсію		Зміна купівельної спроможності	
	СРСР (крб)	Україна (грн)	СРСР	Україна	СРСР	Україна	Зарплата, %	Пенсії, %
Хліб білий (батон)	0,13	3,8	992	891	365	388	-10	+6
Масло, 1 кг	3,4	63,0	38	54	14	23	+41	+87
Молоко, 1 л	0,26	8,2	496	411	183	179	-17	-2
Ковбаса (лікарська) 1 кг	2,3	56,9	56	59	21	26	+6	+25
Курка, 1 кг	1,9	23,0	68	147	25	64	+116	+156
Свинина, 1 кг	2,0	50,0	65	68	24	29	+5	+24
Телятина, 1 кг	3,0	66,0	43	51	16	22	+19	+41
Майонез, 1 л	1,88	22,9	69	148	25	64	+115	+155
Яйця, 10 шт	1,30	10,00	99	337	37	147	+239	+301
Олія, 1 л	3,65	22,1	35	153	13	67	+333	+412
Картопля, 1 кг	0,10	3,9	1290	868	475	378	-33	-20
Апельсини, 1 кг	1,40	9,0	92	375	34	163	+307	+381

Джерело: [42; 110; 178]

Практика засвідчила, що відсутність засобів оцінки не давала змоги на належному рівні опікуватися тими, хто вимушено перебував не межі бідності й злиденності. Означені проблеми і недоліки функціонування системи

соціального захисту, котрі існували в адміністративній економіці, суттєво вплинули на соціально-розподільчі процеси в перехідній економіці незалежної України.

2.2. Інституційно-правовий механізм соціального захисту населення

Зміна економічних взаємин у процесі трансформації економіки потребує відповідних реформ інституційної структури, коли певні інститути припиняють існування, а формуються інші, ефективніші у сучасних ринкових умовах. Це необхідно для сучасної української економіки загалом, що перебуває у процесі пошуку вагомих економічних механізмів і відповідних їм форм інституційної організації соціально-економічної системи з метою подальшого збереження та розвитку виробництва соціальних благ, підтримання здоров'я нації, забезпечення соціального захисту населення на основі соціально прийняттого балансу розподілу національного прибутку [69, с. 75].

Соціальний інститут – це стійка форма організації спільної діяльності людей у вигляді організаційної структури або системи правил нормативно урегульованого порядку, в межах яких розподіляються соціальні ролі й статуси людей, котрі охоплені діяльністю відповідного інституту [69, с. 75].

Схема взаємозв'язку соціальних інститутів підтверджує: на підставі законів та інших нормативних актів в особі державних органів управління соціальним захистом регламентуються їхні взаємовідносини з недержавними організаціями й населенням [69, с. 75]. У законодавчих та інших нормативних актах визначено формування і порядок використання фондів, що акумулюють кошти, призначені для забезпечення функціонування конгломератних утворень, підготовки кадрів соціальних працівників державних і недержавних установ (рис. 2.1) [69, с. 75–76].

Структура державних органів управління соціальним захистом населення в Україні зображена у Додатку Е.

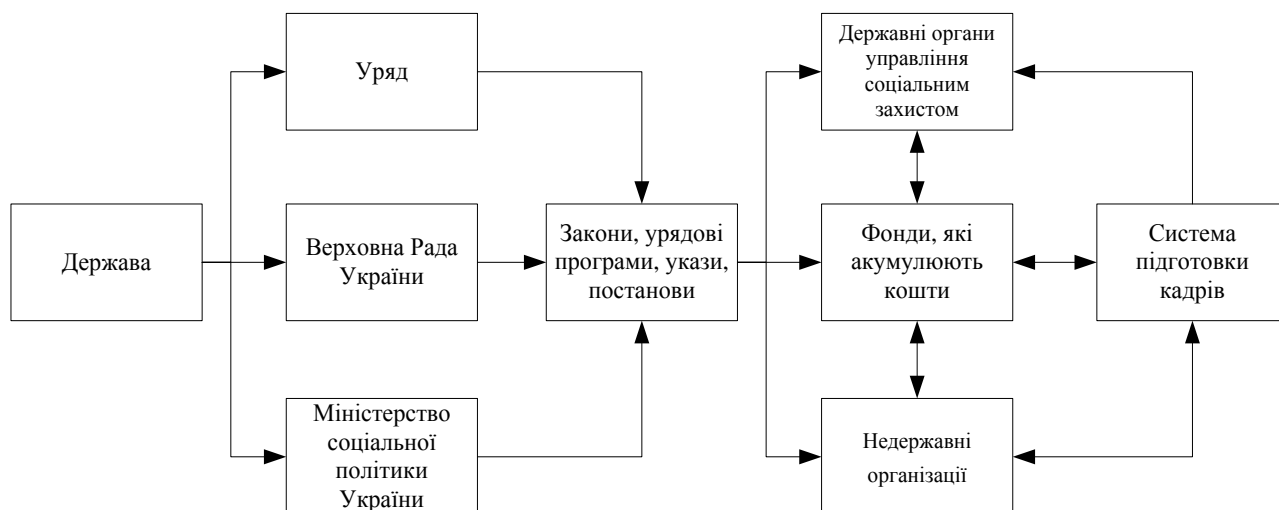

Рис.2.1. Інституційна структура соціального захисту в Україні

Провідним органом виконавчої влади соціального захисту населення є Міністерство соціальної політики України, створене 9 грудня 2010 р. унаслідок реорганізації Міністерства праці та соціальної політики України у зв'язку з адміністративною реформою. У діяльності Міністерство керується Конституцією та законами України, актами Президента України й Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, а також Положенням про нього. У Положенні зазначено основні завдання, права, повноваження, чисельність та структура Міністерства соціальної політики, обов'язки Міністра соціальної політики та ін.

Основні завдання Міністерства:

1. Реалізація державної політики стосовно регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних і організаційних засад зайнятості населення, його захисту від безробіття.

2. Здійснення державної політики зі забезпечення державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики [104].

3. Визначення і реалізація державної політики, спрямованої на установлення державних соціальних гарантій щодо прав громадян на працю, оплату праці, нормування та стимулювання праці, фахової кваліфікації робіт і професій, умов праці [104].

4. Творення основних напрямів державної політики та проведення, відповідно до закону державного нагляду в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, соціального діалогу з питань реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин [104].

5. Утілення в життя державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян.

6. Формування державної політики стосовно надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, у тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям.

7. Проведення державної політики у сфері соціального захисту ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, громадян, котрі постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, жертв нацистських переслідувань, жертв політичних репресій, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну.

8. Здійснення державної політики у сфері надання соціальних послуг людям похилого віку, інвалідам, бездомним громадянам, іншим соціально вразливим верствам населення [104].

9. Реалізація державної політики, спрямованої на соціальну й фахову адаптацію військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, і тих, котрі підлягають звільненню у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України та інших військових формувань [104].

10. Виконання державної політики з питань сім'ї та дітей [104].

11. Утілення в життя державної політики щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків.

12. Участь у розробленні й реалізація державної політики із попередження насильства в сім'ї [104].

Єдиний законодавчий орган у державі – Верховна Рада України. Вона, згідно з п. 4, 5 і 6 ст. 85 Конституції України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, затверджує Державний бюджет України й загальнодержавні програми, у тому числі соціального розвитку. З 29 комітетів Верховної Ради України (у тому числі спеціальна контрольна комісія Верховної Ради України з питань приватизації та народні депутати, які не входять до складу жодного комітету) сім є профільними суто з питань соціальної політики. Це:

- Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення;
- Комітет у справах ветеранів, учасників бойових дій, учасників антитерористичної операції та людей з інвалідністю;
- Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму;
- Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;
- Комітет з питань науки та освіти;
- Комітет з питань охорони здоров'я;
- Комітет з питань європейської інтеграції [82].

Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення – один із найменш чисельних (кількість членів становить лише 7 осіб). У його структурі вирізняють чотири підкомітети: 1) з питань регулювання трудових відносин та зайнятості населення (державна політика у сфері регулювання трудових відносин, зайнятості населення, охорони праці, з питань відпусток, вирішення колективних трудових спорів, розвитку соціального партнерства та діяльності об'єднань громадян); 2) з питань державних соціальних гарантій, забезпечення достатнього життєвого рівня (державна політика у сфері регулювання державних соціальних стандартів та рівня життя громадян, індексації грошових доходів населення та заробітної

плати) [53]; 3) з питань державної політики у сфері соціального захисту громадян (державна політика у сфері державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, соціального захисту бездомних громадян, соціальних нормативів у сфері житлово-комунального господарства); 4) з питань державного соціального страхування (державна політика у сфері державного соціального страхування, діяльності соціальних фондів, запровадження соціального медичного страхування та пенсійного забезпечення) [81]. Тут доцільно, на наш погляд, створити підкомітет з питань демографічної ситуації, оскільки демографічна політика є складовою соціальною, а підкомітети не охоплюють цієї сфери.

Значне досягненням Комітету з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення – активна діяльність щодо прийняття Верховною Радою законів України «Про соціальний діалог в Україні» [57], «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [61], внесення змін до Кодексу законів про працю України, організацію парламентських слухань із проблем охорони праці в Україні та ін.

Інституційне середовище здійснення політики соціального захисту населення визначає передусім ефективну діяльність Міністерства соціальної політики України, але передбачає також залучення до її реалізації інших міністерств. Так, Міністерство економічного розвитку і торгівлі також повинно враховувати певні аспекти управління соціальною сферою. Основними завданнями його мають бути:

- створення економічних передумов розвитку державно-приватного партнерства;
- задіяння нових організаційно-економічних механізмів функціонування соціальних інститутів;
- формування економічної політики держави у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності зі соціальною політикою.

До ключових заходів Міністерства належать:

- здійснення моніторингу ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на соціальну сферу, із повідомленням результатів громадськості;
- систематичний перегляд соціальних гарантій і стандартів, пристосування їх до потреб сьогодення.

Інші міністерства та відомства у межах повноважень повинні регулювати окремі аспекти соціального захисту. Наприклад, Міністерство освіти і науки має сприяти згуртованості молоді задля формування у майбутньому такої української нації, якій не притаманні маргіналізація, соціальна ізоляція і под.

Міністерство фінансів України покликане якісно виконувати функції зі соціальної орієнтації економіки, а Міністерство оборони України – забезпечувати соціально-економічні й правові гарантії військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Ще один центральний орган виконавчої влади, що займається питаннями соціального захисту, статус якого прирівнюється до Державного комітету України, – Пенсійний фонд України. Він керується Конституцією України та законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства соціальної політики України, іншими актами законодавства України, дорученнями Президента України [134]. За структурою Пенсійний фонд складається з таких підрозділів: департамент пенсійного забезпечення; департамент надходження доходів; департамент зведеного бюджету; департамент персоніфікованого обліку, інформаційних систем і мереж; департамент організаційно-інформаційної роботи й господарського забезпечення; управління міжнародної співпраці; юридичне управління; управління внутрішнього аудиту; відділ контролю та перевірки виконання актів, доручень Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; сектор з питань запобігання і виявлення корупції та режимно-секретний сектор (Додаток Ж).

Головні завдання Пенсійного фонду України:

- реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення і збору, облік надходжень від сплати єдиного внеску;
- ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності й системи контролю за витрачанням коштів;
- подання пропозицій стосовно формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, облік надходжень від сплати єдиного внеску;
- керівництво й управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;
- призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці й підготовка документів для їхньої виплати;
- забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, котрі, згідно зі законодавством, відбуваються за рахунок коштів Пенсійного фонду України й інших джерел, установлених законодавством;
- забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів, відповідно до законодавства, та контроль за їхньою сплатою;
- виконання інших завдань, установлених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України [134].

Майже у всіх центральних органах виконавчої влади, які реалізують нагальні завдання соціального захисту, є місцеві представники – відповідні підрозділи, підпорядковані місцевим державним адміністраціям. Виняток становлять лише Державний комітет у справах ветеранів без територіальних органів і Пенсійний фонд України, що має власні окремі місцеві органи.

У системі державних органів, котрі здійснюють соціальне забезпечення, важлива роль належить Головним управлінням соціального захисту населення обласних державних адміністрацій. Основні завдання управління у сфері

соціального забезпечення: гарантування на відповідній території реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення, соціального захисту й обслуговування населення, у тому числі громадян, які потребують допомоги та соціальної підтримки держави; гарантування у межах своїх повноважень дотримання законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення та соціальний захист населення; сприяння органам місцевого самоврядування у розв'язанні питань соціально-економічного розвитку відповідних територій; удосконалення форм і засад соціального партнерства; організація співпраці місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування з профспілками, іншими об'єднаннями громадян та організаціями роботодавців України [134].

Отже, ми доходимо висновку: найважливіший інститут системи соціального захисту населення – це держава. Так, С. Батажок справедливо зазначає: "У ринкових умовах держава є не лише арбітром та інституційним суб'єктом узгодження соціально-класових інтересів різних суспільних верств населення, а вона такий базовий інститут суспільства, який унаслідок реалізації положень соціально-економічної політики забезпечує необхідний соціально-економічний захист населення, зокрема шляхом перерозподілу доходів та надання конкретним верствам відповідних соціально-економічних гарантій" [69, с. 75]. Одночасно загальнонаціональні функції держава може виконувати в умовах демократії, тобто тоді, коли жодна із класово-політичних сил суспільства не узурпує державу і не закріплює панування власного інтересу в соціально-економічній політиці, що буде реалізовуватись на антагоністичних засадах до більшості населення.

Сьогодні перед Україною постають складні завдання: виконання взятих державою зобов'язань у сфері соціального захисту населення, вироблення чіткої стратегії підвищення дієвості й економічної ефективності інститутів соціального захисту населення; активізація державного управління, координація всіх сфер підприємництва й господарської діяльності державних і недержавних, комерційних та некомерційних організацій, оскільки млява

соціальна політика лише посилює суперечності економіки, гальмує розв'язання проблем соціальної сфери і загалом поглиблює економічну кризу [69, с. 75].

Докорінних змін потребують недосконалі й суперечливі закони, підзаконні акти, котрі регулюють відносини у сфері охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, і ці зміни повинні передбачати диференціацію підходів з організації їхнього фінансування та самофінансування. Наприклад, важлива інституційна складова сфери охорони здоров'я – забезпечення конституційного права громадян України на безоплатну медичну допомогу. Не менш вагому складову становлять налагодження діяльності науково-дослідних інститутів у цій галузі. Адже найефективніші інституційні зміни пов'язані з розвитком кооперації між державою, академічними центрами, фармацевтичними компаніями та компаніями, що виробляють медичну техніку за формою спільних дослідних центрів, консорціумів і спільних дослідницьких програм.

Нагальною проблемою залишається бюджетне забезпечення функціонування й розвитку сфери виробництва соціальних благ. Адже має бути збільшена координаційна діяльність держави за цим напрямом. Тобто держава повинна взяти на себе: 1) забезпечення трудовими, матеріальними, фінансовими й інформаційними ресурсами наукової та дослідницької роботи для здійснення інноваційного розвитку економіки відповідно до вимог НТП; 2) удосконалення сфери охорони здоров'я, передусім тих її ланок, котрі мають високий ступінь неконкурентоздатності та наявність котрих як соціального блага становить необхідну умову існування суспільства (швидка допомога, санітарно-епідеміологічна служба, науково-дослідна робота і под.); 3) заохочення колективних дій, спрямованих на забезпечення виробництва соціальних благ і послуг.

Не можна вважати досконалим перерозподіл обмежених коштів державного та місцевих бюджетів на користь соціального сектора економіки зі збільшенням загальної суми видатків на соціальний сектор загалом. Фактично такий перерозподіл ресурсів на користь соціалізації спричинить погіршення

умов виробництва інших секторів економіки. Найприйнятніше розв'язання проблеми зростання обсягу фінансування соціального сектора економіки – належна діяльність держави з оптимізації структури всієї сукупності суспільних благ, ресурсного забезпечення їхнього виробництва та розподіл фінансування за принципом економічної доцільності [69, с. 76]. Без гарантування високих темпів економічного зростання економіки й активної ролі держави, спрямованої на вдосконалення податкової політики, збільшення обсягу прибуткової частини державного та місцевих бюджетів, істотне зростання видатків на соціальні потреби у найближчі роки малоймовірне [69, с. 76]. У зв'язку з цим вагомим напрямом державної політики вважаємо залучення до соціальної сфери економіки небюджетних джерел фінансування. Таким джерелом можуть бути медичні страхові компанії як альтернативний державній системі охорони здоров'я інститут. Інвестуванням страхових внесків у медичну галузь він сприяв би створенню недержавних закладів охорони здоров'я, оскільки нині страхові компанії перетворилися на посередників, або ж на структури для ухилення від сплати податків унаслідок недосконалого законодавства та надто низького рівня життя більшості населення [69, с. 76].

З отриманням незалежності в Україні формується законодавство з питань соціального захисту населення (Додаток 3). Так, здійснена масштабна реформа соціального страхування, у зв'язку з якою через низку законів створено фундамент для адаптації організаційно-фінансових засад системи соціального захисту населення до умов ринкової економіки і громадянського суспільства [69, с. 76]. Натомість законодавство зі соціальних питань містить значну кількість неузгоджених норм щодо соціального захисту окремих категорій громадян – ветеранів війни й праці, жертв політичних репресій, чорнобильців, інвалідів та інших, а також норм окремих законів стосовно сімей із дітьми, малозабезпечених сімей [69, с. 76].

Окрім того, нормативно-правові акти, що регулюють надання соціальних послуг, а також соціальні стандарти потребують доопрацювання. Принциповим недоліком чинного законодавства є те, що значний масив норм правового

регулювання соціальних відносин дотепер установлюється підзаконними нормативними актами, а не законами України [69, с. 76]. Причому простежуємо численні випадки суперечностей норм законодавчих і підзаконних актів, котрі суттєво порушують систему правового регулювання у сфері соціального захисту й конкретні права громадян [69, с. 76]. Наприклад, в Україні з п'яти видів соціального страхування, передбачених Основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, функціонує лише чотири: 1) на випадок безробіття; 2) у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами, спричиненими народженням і похованням; 3) від нещасних випадків на виробництві та фахових захворювань, які призвели до втрати працездатності; 4) пенсійне страхування, що перебуває на стадії реформування [69, с. 76]. Медичне ж страхування ще не впроваджене. І хоча у Верховній Раді України три законопроекти стосовно запровадження цього виду страхування вже зареєстровані й отримали висновки профільного комітету Верховної Ради України, повноцінного закону про медичне страхування в Україні не прийнято. З огляду на це, зауважимо: положення ст. 49 Конституції України, згідно з яким, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, не виконується [69, с.76]. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" також потребує доопрацювання. Необхідно, зокрема, законодавчо установити обов'язок роботодавця із: відшкодування збитків у порядку зворотної вимоги Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, у випадку неодноразового допущення аварій або катастроф, котрі призвели до загибелі людей чи ушкодження їхнього здоров'я; розроблення та запровадження механізмів економічної зацікавленості роботодавців у гарантуванні промислової безпеки унаслідок диференціації страхових внесків залежно від стану безпеки праці, рівня виробничого травматизму та фахового захворювання [69, с. 76].

Цілком обґрунтовано постає необхідність у визначенні певних підсумків щодо розвитку законодавчого поля України у сфері соціального захисту населення, аби критично переосмислити чинні норми, усунути протиріччя та неузгодженості між ними [69, с. 76]. Вважаємо за необхідне створення Соціального кодексу України цілком і повністю доступного простому споживачеві та здійснення кодифікації соціального законодавства. Це дасть змогу узагальнити норми, згідно з якими здійснюється чинне правове регулювання, і водночас передбачати установлення нових норм, що відповідають назрілим потребам суспільної практики, заповнити прогалини правового регулювання, замінюючи невдалі, застарілі правові положення новими [69, с. 76].

У системі соціального захисту найманих працівників важливим інститутом стали договори, колективні договори, тарифні угоди та ін. Колективний договір – це інституціоналізована система норм, ролей і дій суб'єктів соціально-трудових відносин, що уособлює їхню соціальну взаємодію [194, с. 23]. В Україні його розглядають бажаним способом фіксації заробітної плати й інших умов найму, регулюванням відносин між роботодавцем і трудовим колективом [69, с. 77].

Соціологічні дослідження в рамках Проекту технічного співробітництва МОП "Україна: сприяння реалізації основних принципів та прав у сфері праці" засвідчують низький рівень обізнаності найманих працівників із колективними договорами й угодами, порядком розв'язання трудових спорів. Можна стверджувати: у сучасних умовах недостатньо врегульований взаємозв'язок колективних договорів різного рівня. Норма ст. 5 Закону України "Про колективні договори і угоди" стосовно того, що положення колективних договорів, які приймаються на рівні підприємства, мають обов'язково відповідати нормам галузевих та регіональних угод, на практиці не виконується [69, с. 77].

Кодекс законів України про працю передбачає і усну, і письмову форму укладання трудового договору. Однак тут простежуємо суперечність. З одного

боку, визначено: трудовий договір укладають зазвичай у письмовій формі; з іншого – називаються випадки, коли дотримуватись письмової форми не обов'язково. Формулювання "зазвичай" означає, що більшість трудових договорів необхідно укладати письмово [69, с. 77]. Однак, як засвідчує практика, найпоширеніша форма укладання трудового договору – усна. Укладання трудового договору на українських підприємствах оформлюють переважно розпорядженням чи наказом роботодавця про зарахування працівника на роботу. Проте трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказу або розпорядження не видано, але працівника фактично допущено до роботи. Отже, за умови усного договору між роботодавцем і найманим працівником, під час відсутності відповідного локального нормативно-правового акту, доказ наявності трудових відносин для працівника значно ускладнюється [69, с. 77].

Підприємства, установи, фірми, кооперативи й інші трудові організації самі є соціальними інститутами та відіграють важливу роль у суспільстві. Хоча, досліджуючи це питання з огляду соціального захисту, можна констатувати: роль і діяльність їхня виявляються складними та суперечливими. Адже, сьогодні ми переконуємося, що роботодавець орієнтується на максимізацію прибутку, підвищення ефективності та якості виробництва певного продукту та ін. Соціальний захист працівника доволі низький та не відповідає задекларованим нормам. Тому необхідні спеціальні інститути соціального захисту працівників на підприємстві. Таким інститутом у більшості розвинутих країн вважають профспілкову організацію. За даними Єдиного державного комітету статистики України, вже на початок 2009 р. було офіційно зареєстровано 22 678 профспілок та їхніх об'єднань. Однак загальновідомий факт, що зареєстровані утворення існують переважно формально або ж функціонують епізодично [69, с. 77].

В час економічної кризи профспілкові організації повинні бути активними учасниками ринку праці. У такий період необхідно гарантувати надійний соціально-економічний захист працівників у випадку зниження

прибутковості підприємства, його банкрутства, закриття чи перепрофілювання [69, с. 77].

Хоча в Україні зареєстрована велика кількість профспілкових організацій, їхня практична цінність доволі низька. Для існуючих профспілок характерне: 1) зрощування адміністрації та керівників профспілки; це дає змогу маніпулювати коштами профспілкових організацій у власних інтересах керівництва; 2) виявлення активності лише до певних меж, які дозволені керівництвом підприємства; 3) зведення роботи до виконання функцій соціального відділу в організації, наприклад – привітання колег, організація корпоративів та ін., рідше – урегулювання скарг і конфліктів між працівниками [69, с. 77]. Визначальними чинниками таких трансформацій профспілок стали слабкість державного регулювання процесів становлення соціального партнерства, відсутність реальної незалежності профспілкових організацій підприємств від волі роботодавців, поширена соціальна й політична апатія найманих працівників, неготовність зайнятого населення та безробітних відстоювати власні трудові права [69, с. 77].

Законодавча база діяльності профспілок містить прогалини й недоліки. Наприклад, профспілки, за Конституцією України, позбавляються права законодавчої ініціативи: скасовано їхнє право (як громадських організацій) висувати кандидати у народні депутати і через обраних депутатів впливати на законодавчий процес. Ця ситуація спричинила зменшення ролі профспілок у суспільстві [34, с. 100]. Мають місце проблеми зі застосуванням норм права, котрі стосуються забезпечення права громадян на утворення об'єднань, дотримання рівності профспілок і реалізації права на страйк. З одного боку, ці права закріплені в українському законодавстві, з іншого – їх важко реалізувати на практиці. Скажімо, існують факти заборони роботодавцями реалізовувати членами профспілки власні права унаслідок непрямих погроз звільнення чи зменшення заробітної плати, а також перешкоджання новими власниками підприємств створенню профспілок [189].

Неурегульованим залишається питання спадковості заборгованості у випадку приватизації або реструктуризації підприємства. Не розроблені чіткі механізми соціального партнерства, права, обов'язки та відповідальність сторін за невиконання взятих зобов'язань, оскільки Закон України "Про соціальне партнерство" не прийнятий [69, с. 77].

Отже, основна діяльність профспілок на сучасному рівні соціально-економічних реформ має перейти в русло використання у діяльності норм захисту прав та інтересів працюючих форм і механізмів соціального партнерства [69, с. 77]. Необхідно виробити схему взаємодії і роботодавців, і профспілок на місцевому, регіональному, державному рівнях (рис. 2.2) [23, с. 13]. У такий спосіб інтереси цих сторін більше враховуватимуться в процесі розроблення та здійснення державної соціальної та економічної політики.

**Рис. 2.2. Взаємодія роботодавців та профспілок через органи державної
влади**

Цей механізм чітко діє у країнах розвинутої демократії та позитивно зарекомендував себе [69, с. 77]. Суть його полягає не у конфронтації, а в проведенні перемовин із представниками роботодавців і держави, знаходженні компромісу та вироблення на цій основі прийнятних рішень [41, с. 11].

Першочерговим завданням профспілок в умовах ринкової трансформації економіки повинен стати контроль за виконанням трудового законодавства: моніторинг стану охорони праці й безпеки виробництва; участь у правовій інспекції, управління засобами соціального страхування [69, с. 77].

Інший інститут, покликаним забезпечити взаємодію між державними органами влади та громадянами країни, – громадська організація. За останні роки держава прийняла низку регуляторних актів з метою демократизації процесу ухвалення рішень органами виконавчої влади усіх рівнів, досягнення прозорості, відкритості й доступності для розуміння громадянами. Загалом їхня спрямованість має два вектори – процедурний і комунікативний [69, с. 77].

Основними актами є Закон України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" від 11 вересня 2003 р. № 1160, Указ Президента України "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 15 вересня 2005 р. № 1276 і постанови Кабінету Міністрів України [69, с.78].

Водночас існування достатньої нормативно-правової бази, яка змінює інституційне середовище, відкриває додаткові можливості для впливу неурядових організацій на прийняття життєво важливих рішень. Однак існує чимало проблем стосовно практичного виконання її головних положень. Найтипівіші з-поміж них:

1. Незбалансованість системи планування діяльності органів виконавчої влади, дублювання їхніх функцій і неузгодженість програмних документів, що унеможлиблює визначення фактичного стану, стратегії та перспективи розвитку регіонів, окремих секторів і економіки загалом.

2. Недостатня інституційна спроможність центральних органів виконавчої влади у частині розроблення ними якісних проектів нормативно-правових актів.

3. Нестача вітчизняних науково-методичних розробок із питань співпраці органів виконавчої влади з громадськістю, котрі би поєднували іноземний досвід комунікації з еволюційним процесом формування громадянського суспільства в нашій державі.

4. Відсутність традицій зі залучення громадян до консультацій на всіх етапах розроблення, виконання й обговорення оцінок регуляторного впливу нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення їхніх законних прав та інтересів [69, с. 78].

За традицією, успадкованою від адміністративно-командної системи, бюрократія продовжує часто сприймати громадян та інститути громадянського суспільства як підлеглих. У державах зі сталими ліберально-демократичними засадами відносини "влада – суспільство" – це зазвичай горизонтальні, а не вертикальні зв'язки [107, с. 28]. Тому першочерговим завданням для покращення взаємовідносин із громадськістю має стати формування законодавчо закріпленої системи проведення консультацій представниками державних органів влади з громадськістю, запровадження практики оприлюднення у формі спеціальних доповідей намірів здійснення певної політики з метою їхнього публічного обговорення і под. [69, с. 78].

Проблемним залишається питання реформування інституту пенсійного забезпечення. З позиції багатьох дослідників, проблеми в цій галузі можна розв'язати через запровадження накопичувальної системи державного пенсійного страхування. Однак незаперечним залишається факт, що в сучасних умовах фінансово-економічної кризи, нестабільності економічної кон'юнктури та політичної ситуації держава не готова до взяття відповідальності з довготермінового збереження пенсійних заощаджень громадян. Спочатку необхідно розробити законодавство, яке б унеможливило втрати населення у період накопичення пенсійних коштів. Окрім цього, законодавчо має бути встановлена персональна відповідальність кожного суб'єкта соціально-економічних відносин, котрі виникають у процесі державного пенсійного страхування за накопичувальною системою.

Благодійна організація також вважається вагомим інститутом соціального захисту населення.

За часів Радянського Союзу вважалось, що держава в особі державних установ та підприємств – це інститут, який одноосібно має реалізовувати всі соціальні програми країни. У сучасних умовах поширились недержавні благодійні організації. Так, на початок 2009 р. їхня кількість становила понад 11,5 тис. У практиці західного бізнесу, а віднедавна і в Україні використовується благодійництво та спонсорські заходи для формування позитивного іміджу компаній. Спонсорство відрізняється від інших видів підтримки тим, що забезпечує коштами в обмін на безпосередньо очікувану користь. Сьогодні воно належить до привабливих і поширених засобів формування іміджу серед успішних компаній у нашій державі. Крім того, на думку більшості компаній, спонсорство і корпоративна підтримка є непоганою рекламою [69, с. 78].

У процесі надання допомоги благодійній організації часто наголошують: вони виконують соціальний обов'язок перед громадськістю, де працюють [69, с. 78]. Держава заохочує таку діяльність, надаючи, зокрема, пільги в оподаткуванні. Наприклад, чинне законодавство України встановлює для корпоративних донорів податкові пільги в розмірі не менше 2% і не більше 5% прибутку за попередній фінансовий рік [69, с. 78]. Безальтернативна прив'язка підтримання благодійної діяльності до наявності прибутку в конкретному році не виправдана. По-перше, це, по суті, позбавляє донора наданого законом права переносити ці витрати на подальші п'ять фінансових років. По-друге, у багатьох сферах (захист довкілля, підтримка наукових дослідів, витрати на підтримку благодійної діяльності та інші) мають вводитися до валових витрат підприємств незалежно від наявності прибутку. Це спричиняє штучний конфлікт між інтересами власників, бенефіціарів і вимогами фінансової звітності, що часто змушує донорів завищувати розмір пожертв [69, с. 78].

Податковий кредит для індивідуальних донорів на суму пожертв благодійних організацій встановлено в розмірі не менше 2% і не більше 5%

сукупного оподаткованого річного доходу. Причому сума податкового кредиту не може перевищувати суми отриманої донором зарплати, а перенесення податкового кредиту на майбутні роки чинне законодавство не дозволяє [69, с. 78].

Отже, недосконалість законодавства у сфері надання пільг в оподаткуванні прибутку благодійних організацій гальмує розвиток інституту філантропії в Україні [69, с. 78]. Тому благодійністю займаються переважно лише ті організації, котрі отримують від цього певний зиск у вигляді позитивного іміджу, реклами та ін.

Значного поширення в Україні набуває волонтерська діяльність, що вважається формою благодійництва (Закон України “Про волонтерську діяльність”) [46]. Станом на 5 січня 2015 р. кількість волонтерських організацій, за Єдиним реєстром волонтерських організацій, становила понад 86 [37].

Досягненню ефективного функціонування системи соціального захисту сприятиме співдіяння всіх її інститутів. Кожен з них відіграє вагомий роль у розбудові й розвитку соціально-економічних відносин.

У зв'язку з умовами, що склалися в Україні внаслідок соціально-економічної трансформації, реальним шляхом до створення життєздатної інституційної системи соціального партнерства як системи участі працівників у становленні й розвитку економічних, господарських, соціальних відносин та системи соціального захисту малозабезпеченої частини населення країни може бути лише складний шлях формування державної політики, адекватної до потреб і перспектив сучасного суспільства, а не короткотермінових інтересів окремих фінансово-промислових та олігархічних груп [69, с. 78].

2.3. Оцінка ефективності системи соціального захисту в трансформаційній та ринковій економіці України

Здобуття Україною незалежності у 90-х роках ХХ ст. поєднується із крахом адміністративно-командної планової економіки. Старі механізми організації виробництва та розподілу ставали неможливими. Ринкові важелі управління економікою лише формувалися. Тому перші роки характеризувалися зменшенням обсягів виробництва і зниженням ефективності економіки.

Гіперінфляція та пов'язані з нею кризові явища загострюють проблему формування й розподілу Державного бюджету. Скорочується його видаткова частина, спрямована на сферу соціального захисту. В цей період перед Україною виокремлюються чотири найголовніші завдання, котрі потребують термінових розв'язань. Перше полягає у визначенні частини ВВП, що можна спрямувати у сферу соціального захисту населення, друге – у формуванні принципів, з допомогою яких уряд буде розподіляти кошти на соціальну сферу. Третє завдання – це перегляд структури системи соціального захисту. Четвертим і найскладнішим завданням стало збалансування витрат, котрі використовують на підтримку соціального захисту населення (пенсії, стипендії та ін.), витрат, які творять потенціал для економічного зростання (освіта, охорона здоров'я).

Уряд опинився у надзвичайно скрутному становищі. З одного боку, кількість зобов'язань уряду в соціальній сфері була набагато більша, ніж він міг виконати. Тому логічно постало питання про їхнє скорочення й оптимізацію. З іншого – потрібно було прийняти такі рішення, внаслідок котрих не постраждав би ніхто у складний перехідний період. Отже, необхідно було збалансувати потреби населення та можливості уряду.

Зауважимо, що уряд у цьому сенсі зробив низку рішучих кроків. Так, у 1992 р. 13,5 млн осіб отримали пенсію, 11,4 млн – стипендії та різні допомоги. Пенсії становили 33% від загальної суми видатків на соціальні програми,

допомога багатодітним матерям – 20%, видатки на освіту – 17%, охорону здоров'я – 17%, субсидії споживачам – 11%, допомога з безробіття – 2% (рис.2.3) [188, с.49]. Загалом кошти, виділені на соціальний захист, становили понад 40% від ВВП, або $\frac{2}{3}$ затрат Української держави.

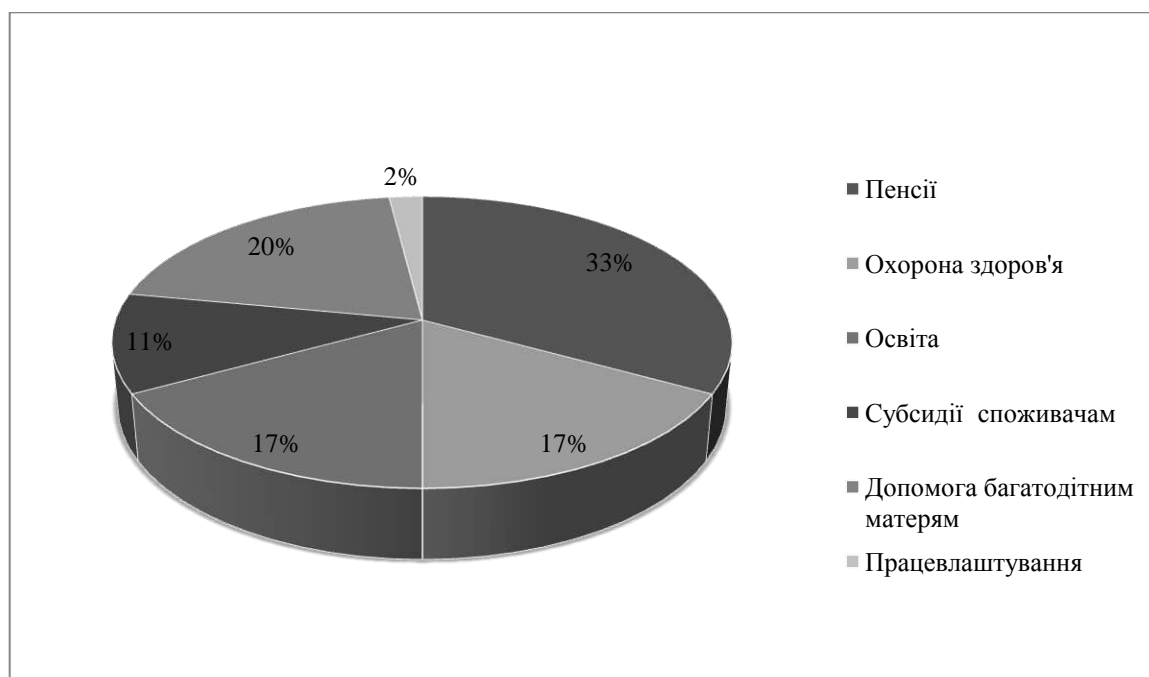

Рис. 2.3. Використання коштів на соціальні програми

Система соціального захисту в перехідній і ринковій економіці – це комплекс різноманітних та неоднакових за значенням і впливом структурних елементів, зокрема: пенсій за віком, інвалідських, військових, сиріт і вдів; допомога багатодітним сім'ям; стипендій студентам; дотацій на основні продукти харчування й послуги; соціальних програм з освіти, охорони здоров'я і под. Предметом нашої уваги є аналіз тих елементів соціального захисту, котрі призначені для індивідуального споживання. Найвагоміші складові, що торкаються інтересів кожної особи, – соціальний захист у сфері житлово-комунального господарства, зайнятості й пенсійного забезпечення. Тому ми зробимо спробу оцінити систему соціального захисту саме у цих сферах.

Наявність особистого житла становить вагомий елемент задоволення фізіологічних базових потреб людини. Тому соціальний захист і підтримка задоволення цих потреб завжди перебуває у полі зору інститутів влади. В адміністративній економіці, де держава була монопольним інвестором, 3/4 підрядником і власником усього житла існувало безоплатне його передання у користування. Така практика, як зауважують українські економісти П. Єщенко та Л. Чубук, відтворювала головно житловий дефіцит [38, с. 36]. Люди мали право на безкоштовне житло, але чекали на це десятки років або взагалі його не отримували.

Недоліком існуючої на той час системи соціального захисту в житловій сфері були:

- нерівність доступу до отримання безкоштовного житла;
- обмежувальні норми максимального розміру житлової площі (не більше 13,65 м² на людину), що зумовлювало потребу багаторазового розв'язання житлової проблеми упродовж життя;
- низька якість пропонованого житла; переважали малогабаритні одно-, двохкімнатні квартири із мінімумом комунальних вигод;
- адміністративні перешкоди для індивідуального будівництва, переважно у селах, селищах та невеликих селищах.

Перехід до ринкових відносин зумовив суттєве зниження соціальних видатків у життєву сферу. Відбулося обвальне скорочення, насамперед обсягів державного будівництва. З 1991 до 2007 рр. будівництво житла за рахунок держави скоротилося у 5,9 раза. За цей час потреба у житлі не зменшувалася, а квартирні черги рухалися так, що за життя середньостатистична людина не могла його отримати. Дослідження підтверджують: термін одержання квартири в Україні становить 74 роки [10].

Високу суспільну значущість житла у системі основних цінностей людини засвідчує аналіз проведений Українським центром соціальних реформ і центром «Соціальний моніторинг». Як показали опитування невирішеність житлової проблеми – друга серед причин відтермінування народження першої

(наступної) дитини й поступається місцем лише проблемам матеріального забезпечення [62, с. 20].

Головною перешкодою права на життя в умовах ринку є низькі доходи населення. Матеріальна заробітна плата в Україні в десятки разів менша, ніж у розвинутих країнах. Очевидно, що більшість сімей не може побудувати житло за власні кошти. В європейських країнах для придбання індивідуального будинку потрібно 4 – 6 річних зарплат [39]. Натомість в Україні, за середньої заробітної плати у 2013 р. – 3377 грн (430 дол.) і в середньому 2000 дол. за 1 м² житлової площі, період накопичення на стандартну двокімнатну квартиру площею 50 м² становить майже 24 роки. З огляду на глибоку соціально-економічну та політичну кризу в Україні, задоволення потреб населення в житлі й соціальний захист цієї потреби, на наш погляд, має здобуватися двома шляхами:

1. Збільшення реальних доходів населення, передусім підвищення заробітної плати й стимулювання індивідуального будівництва. Ця модель має ґрунтуватися на зростанні економіки та її детінізації, зниженні рівня корупції, забезпеченні свободи підприємницької діяльності, посиленні законності й правопорядку.

2. Перерозподіл обсягу благ у суспільстві між різними соціальними групами. Це дасть багатьом сім'ям змогу дотримуватися стандартів витрат на житло, адекватних моделям соціально-орієнтованої ринкової економіки. Окрім того, такий підхід сприятиме скороченню розриву між найбагатшими і найбіднішими верствам населення. Цей розрив в Україні соціально-небезпечний, враховуючи, що різниця між 10 % найбагатших і 10 % найбідніших становить пропорцію 1:40; для порівняння: в Європі – 1:5 – 1:6, а в Росії – 1:23 [132]. Пріоритетним і першочерговим під час вибору другого шляху має стати будівництво соціального житла виключно для соціально-вразливих верств населення. Соціальним є житло, будівництво і розподіл якого фінансує держава. Претендувати на нього можуть молоді багатодітні сім'ї, неповні сім'ї з неповноцінними дітьми, інваліди, особи похилого віку, сім'ї загиблих у період

Революції гідності та проведення антитерористичної операції (АТО) на Сході України.

Досвід розвитку сектора соціального житла в розвинутих країнах дає змогу виокремити дві його моделі – універсальну й цільову [206]. Мета універсальної моделі – забезпечення населення житлом належної якості за доступними цінами. Вона може надаватися житловими компаніями або неприбутковим організаціям (Данія, Швеція). Цільова модель має два підвиди – загальний і залишковий. Загальний передбачає залежність від межових доходів населення, а залишкова спрямована на безробітних, інвалідів, людей похилого віку.

Загальний рівень розвитку економіки України не дає змоги орієнтуватися на універсалістську модель. За оцінками Інституту економіки та прогнозування НАН України, здійсненими у найсприятливіший з огляду купівельної спроможності передкризовий 2008 р., майже 3% населення могли купувати та будувати житло з високими технічними, кількісними і якісними характеристиками, а 7% – будувати його у кредит [181]. Тому в сучасних умовах переважають елементи цільового підходу, передусім залишкового. До речі, й залишковий підхід важко зреалізувати, оскільки частка соціально незахищеного населення України надзвичайно висока (понад 60 %), а частка тих, котрі держава може забезпечити соціальними житловими пільгами, за даним Державного фонду фундаментальних досліджень, становить 8–10 % [38, с. 43]. У зв'язку з цим ми підтримуємо науковців, які вважають за доцільне виплачувати житлові субсидії незахищеним верствам населення для оренди житла, а не для його будівництва і передання його у приватну власність.

Вузьке місце системи соціального захисту населення у житловій сфері – недосконалість критеріїв визначення осіб, котрі претендують на отримання соціального житла. На наш погляд, основними показниками, що формують цю систему, мають бути: рівень доходів сім'ї; соціальний стан; наявність нерухомості, землі; демографічні характеристики. Такі показники повинні бути зафіксовані у законодавчих актах.

Житлова проблема у системі соціального захисту належить до найболючіших, адже вона впливає на здоров'я населення, його продуктивність праці, тривалість життя, впевненість у майбутньому. Низький рівень задоволення таких соціальних потреб пов'язаних не лише з нестачею фінансових ресурсів, а й зі соціальним популізмом або елементарним ігноруванням зазначеної сфери владними інститутами. Це підтверджує і той факт, що з 2010 р. припинено будівництво житла, хоча воно передбачалось Законодержавною програмою реформування та розвитку житлово-комунального господарства на 2009 – 2014 рр. [12]. Не здійснюється моніторинг громадян, які користуються правом на соціальне житло і перебувають у черзі на його отримання, не проводиться облік таких громадян [62, с. 21].

Зауважимо, що не лише вартість житла чи обмеженість доступу до його отримання становить предмет соціального захисту в цій сфері. Не менш вагома є можливість сплати комунальних послуг тими, у кого таке житло є. Низькі пенсії та мінімальні зарплати призводять до масових неплатежів за комунальні послуги. Це питання зі соціального перетворюється на політичне. Для того, аби не допустити соціальної напруженості в суспільстві, держава змушена надавати населенню субсидії для оплати житла та комунальних послуг. З 2009 р. рівень доходів, які дають населенню змогу отримувати субсидії на ці потреби, зменшено з 20 до 15% від сукупного доходу сім'ї, а для пенсіонерів – з 15 до 10%. Переорієнтація виробництва на задоволення потреб споживачів у перехідний період змінила структуру виробництва і потребу в робочій силі. З'являються нові види підприємницької діяльності. Різко скорочується необхідність у працівниках однієї кваліфікації та зростає у працівниках іншої. Неминучим стає безробіття.

У СРСР безробіття розглядалося як атрибут капіталістичного суспільства і відносин експлуатації. Вважалося: у соціалістичній системі його немає і бути не може, хоча воно існувало у прихованій формі. Його рівень, згідно з оцінкою експертів, становив майже 50%, тобто 30 млн осіб [2, с. 564]. Доцільно

врахувати, що для економіки України у складі СРСР було характерним значне поширення неформальної та нелегальної зайнятості. Коли радянська держава заперечувала наявність безробіття, то, вочевидь, не існувало соціального захисту людей, які не мали роботи.

За ухваленням у 1991 р. Законом України «Про зайнятість населення», держава відмовилась від монопольного права на працевлаштування та забезпечення абсолютної зайнятості населення і взяла зобов'язання надавати матеріальну допомогу за втрати роботи й соціальну професійну перепідготовку, перекваліфікацію, працевлаштування. На першому етапі перехідного періоду з 1991 до 1995 рр. існувала трудодефіцитна кон'юнктура, яка сформована ще за часів адміністративної економіки. Вона характеризувалася наявністю вільних робочих місць, кількість котрих у 1,5 – 2 рази перевищувала офіційно зареєстрованих безробітних [182].

Політика штучного стримування безробіття за допомогою адміністративних важелів спричинила зростання дефіциту державного бюджету. Для покриття видаткової частини бюджету, в тому числі й тієї, яка надходила на соціальний захист безробітних, уряд використав два найпростіші методи – емісію грошей і невиконання зобов'язань із бюджету [157, с. 281]. Директор групи із макроекономічних реформ в Україні Я. Ширмер із Гарвардського інституту міжнародного розвитку зазначив: Україна поряд з існуючими в економічній теорії напрямками зниження дефіциту державного бюджету через емісію та внутрішніх і зовнішніх позик вибрала третю, найгіршу форму – невиконання зобов'язань із бюджету на соціальні потреби [87, с. 26].

Другий етап формування системи соціального захисту на ринку праці (1995 – 2000 рр.) характеризується значним скороченням видатків на фінансування соціальної сфери. Чисельність безробітних почала перевищувати кількість вакансій. У цей період кількість лише офіційно зареєстрованих безробітних зросла з 126,9 тис. осіб у 1995 р. до 1174 тис. у 2000 р., тобто майже у 9 раз [35, с. 242].

У перехідний період формування соціального захисту населення від безробіття неможливе без активної політики держави на ринку праці. Комплексні заходи, котрі виконує мережа спеціальних державних установ, розподіляють на активні й пасивні. До активних належать організація перепідготовки кадрів, упровадження програм працевлаштування, допомога в пошуку роботи новоутвореним підприємством (цільові дотації, позики), стимулювання використання на підприємствах праці інвалідів та осіб з обмеженою працездатністю. Заходи пасивної політики виявляються через надання різноманітних форм державного соціального захисту та допомоги безробітним (соціальне страхування, соціальні виплати з безробіття, частково допомога безробітним). Ефективність державної політики соціального захисту на ринку праці визначається насамперед величиною коштів, спрямованих на такі цілі. Статистичні дані засвідчують низький ступінь соціального захисту непрацездатного населення. Так, упродовж 1992 – 2000 рр. видатки Державного фонду сприяння зайнятості населення (ДФСЗН) коливалися в межах 0,12 – 0,34% ВВП. Кошторис структури видатків відображено у таблиці 2.3 [Розраховано за матеріалами : 143 ; 146].

Неефективність державної політики соціального захисту в сфері зайнятості підтверджує не лише спадна динаміка видатків ДФСЗН, а й недосконала їхня структура. Детальний аналіз засвідчує, що на перехідному етапі використовується модель пасивної політики зайнятості. Однак така політика не виконує в умовах трансформаційної економіки України функції соціального захисту. Для прикладу, в 1997 р., за рівня річного безробіття 2,27% , допомога на безробіття становила 40 грн, або 25% величини середньої заробітної плати [202, с. 11].

Як підтверджують дослідження, соціальним захистом користуються не всі безробітні. Частка тих, хто його отримував, незначна. Наприклад, соціальні виплати з безробіття від загальної кількості зареєстрованих становила за роками: 1992 р. – 74% ,1993 р. – 47,45 %, 1994 р.– 58%, 1995 р. – 51,8% 1996 р. – 61,1% [151, с. 17].

Таблиця 2.3

Структура видатків державного фонду сприяння зайнятості населення (ДФСЗН) у 1991– 2000 рр., % до загального підсумку

Показники	Роки				
	1992	1994	1996	1998	2000
Загальні видатки	100	100	100	100	100
Видатки на активну політику	20,5	21,0	19,8	10	9,7
Видатки на пасивну політику	7,2	4,4	35,5	68,0	69,6
Загальні видатки, % від ВВП	0,12	0,21	0,14	0,20	0,34
Видатки на активну політику	0,25	0,05	0,03	0,02	-
Видатки на пасивну політику	0,01	0,01	0,05	0,14	-

Джерело: [143; 146]

Звільнені висококваліфіковані працівники не завжди використовують право на соціальний захист. Вони не реєструються на біржі праці, не звертаються до служб зайнятості, а шукають роботу самостійно. Причини такої поведінки полягають головню у морально-етичних аспектах цієї проблеми. Ті, хто втратив роботу, не хочуть, аби про це знали інші (друзі, знайомі). Вагомою причиною є також тривалий час на оформлення відповідних документів і низькі розміри самої соціальної виплати.

Практика засвідчує, що висококваліфіковані працівники, вищі топ-менеджери користуються попитом на ринку праці в усі, навіть кризові періоди. За даними Держкомстату України, потреба підприємств у фахівцях професіоналах наприкінці 2013 р. становила 28,4% від загальної потреби, водночас потреба у кваліфікованих робітниках сільського господарства – 1,4%, технічних службовцях – 3,2%, державних службовцях – 9,3% [40] (табл. 2.4).

Не особливо прагнуть отримати статус безробітного і відповідний соціальний захист кваліфіковані робітники, які мають у розпорядженні сучасну

ремонтно-будівельну техніку, знають модерні технології. Їхня частина на ринку праці становила у 2013 р. 19,0%. Незважаючи на високу потребу в таких працівниках, вони не декларують свій соціальний статус насамперед тому, що більшість із них зайнята у сфері тіньової економіки. Як підтверджують опитування, близько 80 % працівників, котрим удалося влаштуватися на нове місце, зробили це через неформальні контакти, не звертаючись до служби зайнятості [138, с. 12].

В умовах ринку пріоритетними мають стати заходи, спрямовані на поліпшення фінансування сфери соціального захисту безробітних. Однак виникають дискусії стосовно того, яким заходом соціальної політики варто надати перевагу – активним чи пасивним, і який інструментарій використовувати.

Здійснений нами аналіз різних підходів і поглядів дає змогу дійти висновків, що на різних етапах перехідного періоду перевага надавалась тій чи іншій формі соціального захисту.

Загалом фонд зайнятості України, який управляється службою зайнятості (СЗ), підтримував і активну, і пасивну політику. На активну політику ринку робочої сили у 1992 р. виділялося 62% ресурсів фонду, а на пасивну – 28 %. Ці послуги фінансувалися за рахунок трипроцентного податку на безробітних, що стягувався з підприємств. Однак з 1994–1995 рр. пріоритетними стають питання зітворення ефективної загальнодержавної політики соціального страхування, виплати з безробіття. Це пов'язано з реструктуризацією підприємств, масовими звільненнями працюючих, гіперінфляцією. Існуючі фонди соціального захисту в жодному випадку не змогли би виконати свої зобов'язання. Знижувало напругу в цій сфері те, що понад 1/3 осіб не звільнились, а перебували у неоплачуваних відпустках.

У ринковій економіці пасивна соціальна політика на ринку праці не може бути визначальна.

Таблиця 2.4

Потреба підприємств у працівниках за професійними групами у 2013 р.

Працівники	Січень – березень		Січень – червень		Січень – вересень		Січень – грудень	
	тис. осіб	% до підсумку	тис. осіб	% до підсумку	тис. осіб	% до підсумку	тис. осіб	% до підсумку
Потреба у працівниках, усього	67,8	100,0	78,7	100,0	88,7	100,0	47,5	100,0
в тому числі								
законодавчі, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	5,2	7,6	6,2	7,9	6,7	7,6	4,3	9,0
професіонали	9,4	13,8	10,6	13,4	11,6	13,0	8,1	17,1
фахівці	7,0	10,3	8,1	10,3	8,8	10,0	5,4	11,3
технічні службовці	1,7	2,5	2,2	2,9	2,3	2,6	1,5	3,2
працівники сфери торгівлі та послуг	7,2	10,6	10,5	13,3	10,3	11,6	6,3	13,3
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	1,7	2,6	1,5	1,8	1,2	1,3	0,7	1,4
кваліфіковані робітники з інструментом	11,7	17,3	15,4	19,6	17,9	20,2	9,0	19,0
робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	14,9	22,0	12,4	15,8	18,0	20,3	6,0	12,6
найпростіші професії	9,0	13,3	11,8	15,0	11,9	13,4	6,2	13,1

Джерело: [27]

Дані таблиці засвідчують зниження рівня безробіття в Україні. Так, у 2002 р. кількість офіційно зареєстрованих безробітних становила 39031 осіб, а у 2011 р. – 22414. Незважаючи на кризові явища 2008 – 2009 рр. , спостерігалася стійка тенденція до зниження рівня безробіття. У ринковій економіці пріоритетними мають бути заходи державної соціальної політики, котрі запобігають безробіттю, а не пом'якшують його.

Таблиця 2.5

**Кількість зареєстрованих безробітних за причинами незайнятості у
2000 – 2011 рр. (на кінець звітного періоду, осіб)**

Роки	Усього	У тому числі						
		Особи, які не були зайняті до року	за причинами незайнятості					Особи, котрі не були зайняті з різних причин понад рік
			Вивільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва та військовослужбовці, звільнені за скороченням чисельності або штату без права на пенсію	Звільнені за власним бажанням	Випускники навчальних закладів	Незайняті з інших причин		
2000	38 538	33 865	6597	17 869	1820	7579	4673	
2001	38 822	31 301	6762	12 533	1571	10 435	7521	
2002	39 031	28 410	4607	5730	1282	16 791	10621	
2003	37 977	28 074	3609	7998	1291	15 176	9903	
2004	36 842	28 818	2622	7844	1211	17 141	8024	
2005	33 669	26 565	1825	6418	1007	17 315	7104	
2006	31 033	25 288	1773	5298	695	17 522	5745	
2007	26 049	21 998	1335	4145	453	16 065	4051	
2008	35 953	31 187	1497	5080	867	23 743	4766	
2009	27 020	24 272	4191	4759	1006	14 316	2748	
2010	25 262	21 385	1579	4501	1232	14 073	3877	
2011	22 414	19 366	1717	3452	799	13 398	3048	

Джерело: [27]

Досвід європейських країн засвідчує, що раннє випереджаюче втручання держави може запобігти безробіттю, скоротити його або наблизити безробітного до знаходження нового робочого місця [180]. Тому головним напрямом соціальних видатків має стати сфера організації перепідготовки кадрів та підвищення їхньої кваліфікації. Необхідно удосконалити структуру заходів активної політики соціального захисту. Причому доцільно скористатися досвідом розвинутих країн, де переважають програми підвищення фаховості й географічної мобільності, перекваліфікування та перенавчання на робочому місці. В Україні основним заходом активної політики до останнього часу залишається посередництво у працевлаштуванні.

Пріоритетним напрямом соціальної політики держави у ринковій економіці має стати соціальний захист молоді. Очевидно, що молодь, випускники навчальних закладів, не маючи професійного, трудового досвіду, належної кваліфікації, не будуть конкурентними на ринку праці. До речі, політика фахового та соціального захисту молоді не виявилася ефективною впродовж усього перехідного періоду. Дослідження підтверджують: лише з 1994 р. до 1998 р. відсоток молоді, яка проходила курси перекваліфікації, скоротилась з 19,8 до 10,7% [147, с. 27].

Важливий напрям соціального захисту молоді – залучення її до сфери підприємницької діяльності. Джерелами підтримки молоді є не лише спеціалізовані цільові кошти. Ними можуть бути кошти Українського фонду підтримки підприємництва, Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств, пільгове кредитування та надання консультативних послуг. Молодим фахівцям доцільно надавати пільгові позики за умови повернення 50 – 70% їхньої суми. Можливість отримання таких позик, за умови наявного бізнес-плану, було би потужним стимулом для якісного навчання. В останні роки, зокрема після кризи 2008 – 2009 рр., спостерігалось поживлення на ринку інтелектуальних знань. Представники фірм, пов'язаних з іноземним капіталом вишуковують талановиту здібну студентську молодь, аби залучити їх до свого бізнесу. В такому випадку частину видатків на соціальний захист молоді братимуть підприємці. Очевидно тому скорочується відсоток випускників навчальних закладів України, які після навчання не отримують роботу. Так, у 2011 р. їхня частка у загальній кількості зареєстрованих безробітних становила 3,2% (табл. 2.4). Структура соціального захисту у сфері зайнятості на найближчу перспективу ж значно залежатиме від динаміки зміни потреби підприємств у працівниках певної сфери діяльності (табл. 2.6).

Аналіз таблиці 2.5 засвідчує зниження загальної потреби підприємств у працівниках різних сфер національної економіки. З 2003 р. до 2011 р. ці потреби скоротились на 56,8%. За цей період зменшився попит на робочу силу

у сфері промисловості – в 2,4 раза, будівництва – 2,9 раза, транспорті й зв'язку – 2,4 раза.

Таблиця 2.6

Потреба підприємств у працівниках за видами діяльності на кінець року, осіб

Показники	Роки							
	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	20100	33857	32352	36196	24059	27062	20918	11396
сільське господарство	-	42	55	21	16	71	371	146
промисловість	4465	6519	5196	5467	2394	2313	2831	1856
будівництво	3541	4602	5246	6030	3064	2022	1952	1191
торгівля, ремонт авто, побутових виробів та предметів особистого вжитку	2045	4275	3657	4351	1456	3883	3663	1602
готельна діяльність	255	332	346	620	269	237	203	266
транспорт і зв'язок	2179	2559	2493	3423	2407	1734	1550	896
операції з нерухомістю інжиніринг	2474	4421	5187	4260	3325	4761	3250	2130
державне управління	2114	6631	5215	7043	5853	5157	3173	859
Освіта	641	641	610	577	467	363	279	263
охорона здоров'я	1373	2559	2493	3423	2407	1734	1550	896

Джерело: [27]

Спостерігається падіння попиту на робочу силу у бюджетоутворюючих галузях. Це засвідчує стагнацію у цих галузях. Отже, напруження на ринках соціальних виплат буде наростати. Такі тенденції мають спонукати уряд переглянути політику соціального захисту в пасивну її сторону. Стає зрозуміло, що соціальні видатки переважно спрямовуватимуться на виплату пенсій і стипендій, соціальні допомоги з безробіття, допомоги під час народження дітей. Соціальні видатки на перепідготовку та перекваліфікацію кадрів скорочуватимуться і здійснюватимуться переважно за рахунок заощаджень громадян або зацікавлених у цьому підприємцях.

Наріжний камінь сучасної політики соціального захисту в Україні – пенсійна система, яка належить до найважливіших передумов формування добробуту громадян, їхньої упевненості в майбутньому, стабільності й спокою

у суспільстві. Система пенсійного забезпечення, що залишилася у спадщину від адміністративної радянської економіки, продемонструвала неефективність. Пенсійні виплати у СРСР робітникам і службовцям здійснювали із фонду соціального страхування, котрі розподіляла рада профспілок. Колгоспники отримували пенсію за віком на 50% меншу від пенсій робітників і службовців. Лише у 1990 р. рівень пенсій колгоспників становив 55% базової заробітної плати. Чоловіки виходили на пенсію у 60 років, а жінки у 55, але для тих, хто працював на шкідливому виробництві, він був коротший на 5 років – відповідно 55 і 50 .

Окрім трудової пенсії за віком, існувала ще соціальна пенсія інвалідам, котрі не брали участі в трудовій діяльності. Пенсії за інвалідність сплачувалися не лише внаслідок виробничої травми чи професійного захворювання, а й через хворобу або нещасний випадок. Так, у 1990 р. для інвалідів I, II груп мінімальна пенсія встановлювалася на рівні мінімальної заробітної плати, а для інвалідів III – на рівні 50% відносно мінімальної зарплати. У цьому ж році в Україні налічувалося 1,3 млн інвалідів, які отримували пенсію у розмірі від 47 – 127 крб щомісячно. На початку 1991 р. в Україні було 13,1 млн пенсіонерів, котрі в середньому щомісяця отримували 103,6 крб, у тому числі за віком пенсія становила 109,7 крб, а пенсійні виплати у зв'язку із втратою годувальника – 58,0 крб (Додаток К). Мінімальний розмір пенсії дорівнював 70 крб, 37% пенсіонерів за старістю отримували мінімальну пенсію. Згідно з нормативними документами, за кожний повний рік роботи після 25 років стажу для чоловіків і після 20 років для жінок установлювалася надбавка в розмірі 10% від заробітної плати. Це спричинило підвищення рівня пенсій до максимуму, що становив 75%.

Пенсійна система України складається із трьох частин – державної солідарної системи, накопичувальної загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, добровільної накопичувальної системи (рис. 2.4) [88, с. 185].

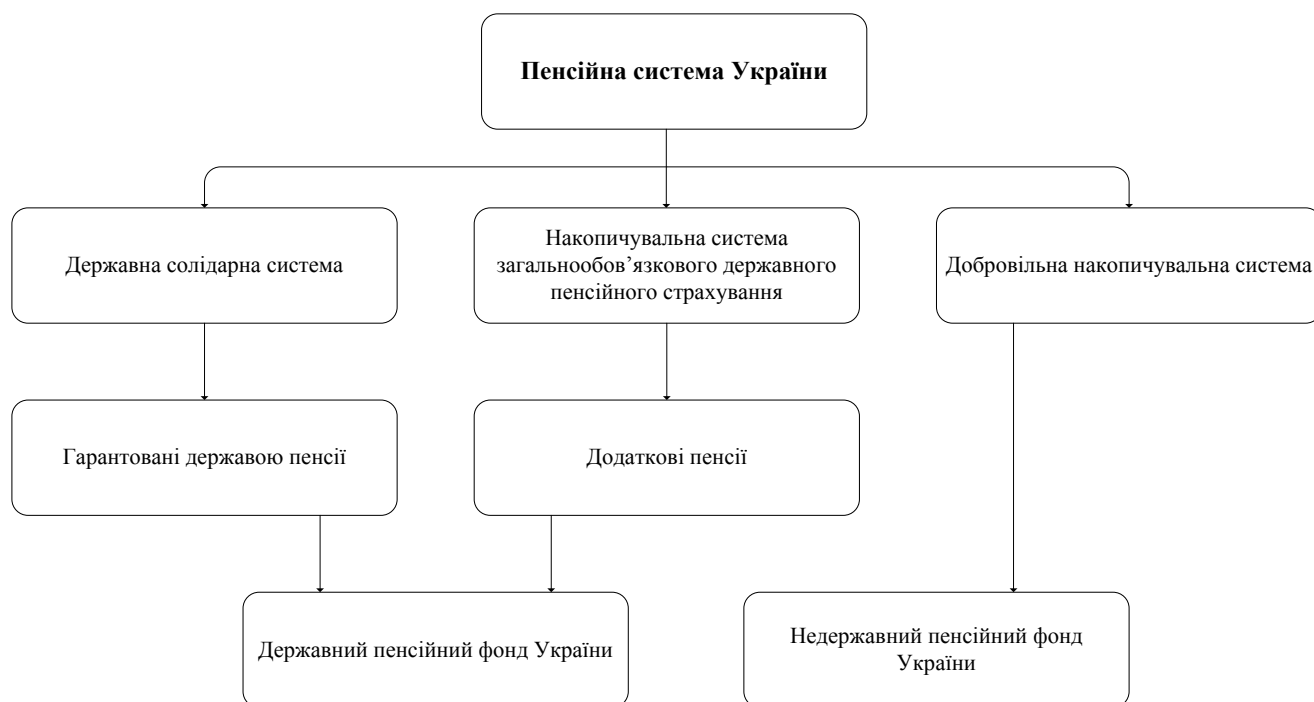

Рис.2.4. Структура пенсійної системи України

Солідарна пенсійна система – основа сучасних багаторівневих пенсійних систем, побудована за принципом солідарності поколінь: працююче населення забезпечує тих, хто вийшов на пенсію. Однак солідарна система має певні недоліки, оскільки:

- формується механізм мінімального соціального захисту пенсіонерів зі сторони держави;
- відсутня чітка залежність між рівнем пенсії та попереднім заробітком працюючого;
- існує поточний розподіл отриманих відрахувань між пенсіонерами, коли виплати формуються за рахунок нині зайнятого населення.

За дослідженнями вчених, солідарна пенсійна система в Україні не спроможна забезпечити пенсії розміром навіть у 40% середньої заробітної плати [99, с.59].

У 2013 р. в Україні налічувалося 13,6 млн пенсіонерів – дещо менше ніж у 2006 р. (14,4 млн осіб) (Додаток К). Нині на утримання пенсіонера працює

1,6 особи, водночас у західноєвропейських країнах цей показник становить 3,8 особи [142, с.19]. Фінансування солідарної пенсійної системи відбувається за рахунок обов'язкових внесків роботодавців у розмірі 33,2% від фонду оплати праці й 2% від заробітної плати працівника. Проте цих грошей не вистачає. Пенсійний фонд змушений робити запозичення із Державного бюджету. Так, у 2008 р. для покриття дефіциту ПФУ з Державного бюджету надійшло 41,4 млрд грн.

Наукові прогнози засвідчують погравлення й економічне зростання в Україні у найближчі 15 – 20 років. Це підтверджує можливість зростання рівня пенсійного забезпечення. Водночас демографічні прогнози невтішні. Здійснені різними вченими дослідження показують, що демографічне навантаження на населення працездатного віку зростає з 2006 р., але особливо швидкі темпи спостерігатимуться після 2015 р. (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Демографічне навантаження на населення працездатного віку
(все населення, на 1 тис. осіб працездатного віку)**

Роки	Діти	Населення працездатного віку	Все населення молодше і старше працездатного віку
2006	281	367	648
2011	279	390	669
2016	301	446	747
2021	317	509	826
2026	312	561	873

Джерело: [149]

Зміни у статево-віковій структурі населення країни впливають на нестабільність існуючої солідарної системи. Починаючи з 2005 р. населення працездатного віку скорочується, а пенсійного неухильно зростає (табл. 2.8).

Економічна нестабільність в Україні у післякризові 2008 – 2009 рр., а також несприятливі демографічні тенденції зумовили прискорення реформування пенсійної системи. Президент України 10 вересня 2011 р.

підписав, а з 1 жовтня 2011 р. набув чинності Закон "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" від 8 липня 2011 р. №3668/VI.

Таблиця 2.8

Прогнозовані показники чисельності населення України, тис. осіб

Роки	Усього	З них	
		працездатного віку	непрацездатного віку
2005	47 447,80	28 706,1	11204,9
2010	46 008,50	28 091,9	11377,5
2015	46 616,50	26 570,7	11840,1
2020	43 150,8	24 905,7	12273,8
2025	41 741,20	23 716,9	12534,4
2030	40 536,20	22 566,3	12950,5
2035	39 280,50	21 066,1	13475,8

Джерело: [106]

Не вдаючись до деталізованого аналізу цього Закону, спробуємо виокремити найважливіші його положення, спрямовані на посилення соціального захисту пенсіонерів. Позитивним, на наш погляд, є: підвищення мінімального страхового стажу для призначення пенсій за віком з 5 до 15 років; можливість вилучити зі заробітку для обчислення пенсій два періоди догляду за дитиною до трьох років; під час отримання допомоги з безробіття враховується мінімальна зарплата; працівники бюджетної сфери (освіта, культура, охорона здоров'я, соціальний захист), виходячи на заслужений відпочинок, отримують одноразову допомогу в розмірі десяти призначених пенсій; для науковців-інвалідів необхідний трудовий стаж знижено з 30 – 35 до 15 років. Усі ці заходи новаторські й роблять пенсійну систему гуманнішою та справедливою.

Однак у Законі окремі положення дискусійні та сумнівні. Найперше, як засвідчує практика 2012 – 2013 рр., він реально не вплинув на детінізацію страхових внесків. Формування легальної та нелегальної заробітної плати продовжується. Незрозумілим залишається механізм нарахування пенсій у випадку гіперінфляції. Викликає сумнів необхідність призначення і виплати

довічного грошового утримання суддям Конституційного, Верховного та вищих спеціалізованих судів. Ця стаття порушує один із визначальних соціальних принципів – рівність усіх в отриманні благ і соціального захисту. Незважаючи на заходи, спрямовані на реформування пенсійного забезпечення, величина його далека від європейських стандартів. В Європі солідарні пенсії перебувають на рівні 600 – 900 євро [5, с. 198]. В Україні середній розмір пенсії за віком становив у 2013 р. 1464,3 грн [134]. Ця ситуація підтверджує, що нинішні обсяги пенсійного забезпечення не відповідають реальним потребам і витратам людей пенсійного віку.

Підвищенню соціальних стандартів пенсіонерів має сприяти запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. Воно становить другий рівень пенсійного забезпечення. Накопичувальна система принципово відрізняється від солідарної та довготривала (працівник бере участь у накопиченні впродовж усього періоду трудової діяльності). Накопичення неможливо вилучити до настання пенсійного віку. Така система мала запрацювати ще у 2007 р. [24]. На ці терміни орієнтував Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. №1057-IV [54]. Однак дія різноманітних негативних чинників, зокрема криза 2008 – 2009 рр., зміна політичних векторів держави призвели до того, що у 2013 р. таку систему не вдалося запровадити. А через події 2014 р. про реформування пенсійної системи взагалі не йшлося в колуарах соціального та економічного блоку політикуму. Водночас українські й зарубіжні економісти звертають увагу на її позитивний вплив з огляду формування ефективної політики соціального захисту [77, с. 37].

Науковці акцентують на використанні заощаджень пенсійних фондів для інвестування реального сектора. Це сприятиме зростанню високотехнологічного виробництва, збільшенню кількості робочих місць, підвищенню заробітної плати. Зросте також внутрішній попит, тобто матиме місце самовідновлювальний циклічний процес: зростання виробництва → зростання зайнятості й заробітних плат → зростання пенсій → зростання внутрішнього

споживання → зростання виробництва. Дослідження громадської думки, здійснене через Проект USAID «Розвиток ринку капіталу» в 2010 р., підтвердило вагому роль такого пенсійного забезпечення у зміні ментальності майбутніх поколінь українців. Воно дещо знівелює потужні патерналістські настрої, які панують у сьогоденному суспільстві [133].

Одна із найсуттєвіших загроз для системи другого рівня – можливість знецінення пенсійних накопичень унаслідок інфляції та кризових явищ в економіці. В умовах нестачі ресурсів держави для організації пенсійних виплат використовується третій рівень пенсійного забезпечення – недержавні пенсійні фонди (НПФ). Приватне страхування пенсій здійснюється через добровільне залучення коштів громадян і організацій у пенсійні фонди. Недержавний пенсійний фонд має статус юридичної особи, що функціонує як неприбуткова організація і здійснює діяльність лише з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду. НПФ управляє пенсійними активами, здійснює виплати учасникам фонду [54]. НПФ розподіляють на відкриті, корпоративні й професійні (таблиця 2.9).

Мета їхнього функціонування – соціальний захист населення через отримання додаткових доходів у старості. Пенсійні виплати, котрі працюючий планує отримати після оформлення пенсії, залежить від того, яку суму він накопичив на пенсійному рахунку і на який період він би хотів отримувати виплати. Недержавний пенсійний фонд не може бути оголошений банкрутом, не має зобов'язань перед іншими особами, крім його учасників. Державний контроль за діяльністю НПФ здійснює Державна компанія з цінних паперів та фондового ринку. Нею обмежуються інвестування пенсійних активів: не більше ніж 40% у акції, до 40% у корпоративні й іпотечні облігації, до 20% у нерухомість і 10% у банківські метали. Станом на 1 січня 2010 р., компаніями з управління активами трансформовано фінансових ресурсів у кошти розміщені на депозитних рахунках у банках 42%, в акціях та облігаціях – 18,9%, у цінні папери, дохід яких гарантований КМУ, – 16,4%, акції українських емітентів –

8,8% [112]. Гроші, що накопичуються на рахунку НПФ, інвестуються і з часом виплачуються у вигляді додаткових пенсій.

Таблиця 2.9

Порядок формування недержавних пенсійних фондів

Види НПФ	Засновники	Учасники
Відкриті	Одна або декілька юридичних осіб	Будь-які фізичні особи
Корпоративні	Корпоративний або декілька роботодавців	Фізичні особи, котрі перебувають у трудових відносинах зі засновником
Професійні	Профспілки чи об'єднання роботодавців	Фізичні особи, пов'язані з характером професійної діяльності

Джерело:[112]

Дослідження фіксують їхню очевидну вигоду. Наприклад, за щомісячного внеску 100 грн, починаючи з 30-річного віку і до виходу на пенсію чоловіка у 60 років, сума внеску становитиме 38 тис грн, а накопичувана сума коштів на рахунку – 228 тис. грн. Різниця у сумі 192 тис. грн, за 10% річних, становитиме інвестиційний дохід [142].

Наприкінці 2010 р. у Державному реєстрі фінансових установ України зареєстровано 102 НПФ та 43 адміністратори, з котрими укладено 66 922 пенсійних контрактів з 54 414 вкладниками. З усіх вкладників 4,3% вважалися юридичними та 95% – фізичними особами. Щодо структури учасників НПФ, то найбільша їхня частка була: за віком 40 – 55 років – 39,5%, 25 – 40 років – 38,5%. Найменшою – у віці до 25 років (7,3%) [184, с. 122]. З огляду соціального захисту населення, недержавні пенсійні фонди мають переваги порівняно з комерційними банками. Узагальнюючі наукові дослідження підтверджують такі переваги: можливість формування потужного джерела довгострокових фінансових ресурсів; нечутливість до ризиків і загроз у

випадку фінансової кризи; цільове призначення заощаджень та неможливість їх отримати достроково [183, с. 73].

Формування недержавного пенсійного страхування загалом відбувається складно і повільно. До найважливіших гальмівних перешкод належать низькі доходи сучасних зайнятих, які думають головно про поточний момент, а не про віддалену перспективу, недовіра населення до існуючих фінансових інститутів. Тому загалом обсяги активів незначні.

На 1 січня 2010 р. активи НПФ становили 857,9 млн грн, що дорівнювало 0,1% ВВП; у Німеччині, Австрії, Чехії – 5%; Угорщині, Португалії, Польщі – 13%; Канаді, Чилі, США – 60%; в Іспанії та в Нідерландах перевищує 100% [100]. Як засвідчують дані, недержавним пенсійним фондам довіряють лише 5 % опитаних, а банкам – 15%, страховим компаніям – 11% , інвестиційним фондам – 6% [133].

Перспективу розвитку недержавного пенсійного страхування як форми соціального захисту населення необхідно розглядати в контексті розвитку цивілізованого, прозорого та справедливого фінансового ринку держави і з чітким механізмом державного регулювання, зрозумілими критеріями оцінки ефективного розміщення й обліку фінансових ресурсів.

Соціальний захист пенсіонерів загалом не вдасться організувати на належному рівні доти, поки існуватиме несвідоме ставлення до сплати внесків до Пенсійного фонду. Зараз поширена і відома усім практика видачі заробітної плати «у конвертах». Особливо це явище розповсюджено у сфері надання різноманітних послуг. Здійснені нами вибіркові опитування підтверджують, що легально виплачується лише частка неоподаткованого мінімуму, решту отримують «у конвертах». Тіньові виплати піднімають поточні доходи населення, але у перспективі вони матимуть негативні наслідки якраз для тих, на кого не спрямований соціальний захист, – пенсіонерів. Мінімальні відрахування у Державний бюджет будуть супроводжуватися у перспективі адекватними мінімально гарантованими пенсіями.

Метою пенсійної реформи повинне стати формування якіснішого соціального забезпечення пенсіонерів. Створення такої системи має викликати довіру в населення, а вона буде лише за умов неухильного виконання принципів соціальної справедливості. Не можна допустити надмірного розриву у розмірах пенсії. У 2013 р. середня пенсія за віком становила 1470,7 грн, її отримували 13,6 млн пенсіонерів. Максимальна ж, яку мали окремі пенсіонери, дорівнювала 50 – 60 тис. грн. Тому ми підтримуємо багаточисельних науковців, котрі вважають, що така суспільна політика не сприяє згуртуванню українського суспільства, оскільки провокує соціальну напругу в державі, занепад, убогість і розчарування [99, с. 59].

Усі заходи з реформування пенсійної системи мають бути спрямовані не на розв'язання локальних чи кон'юнктурних завдань, а на глобальні питання соціального захисту пенсіонерів.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши системи соціального захисту в адміністративно-командній економіці, доходимо висновку, що загалом ця система виявилася несправедливою та неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце в розвинутих країнах, а зорієнтовувалася на класи і була універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу. Відсутність засобів оцінки не давала змоги на належному рівні опікуватися тими, хто вимушено перебував на межі бідності й злиденності. Соціально-розподільчі процеси в перехідній економіці незалежної України зазнали впливу попередньої системи. До них належать: розгалуженість пільг, громіздка пенсійна система та ін.

Центральний орган виконавчої влади у сфері соціального захисту – Міністерство соціальної політики України. Єдиним законодавчим органом у державі є Верховна Рада України. Згідно з п. 4, 5 і 6 ст. 85 Конституції України, Верховна Рада визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, затверджує

Державний бюджет України та загальнодержавні програми, у тому числі соціального розвитку. З 29 комітетів Верховної Ради України сім – профільні суто з питань соціальної політики. Ще один центральний орган виконавчої влади, що займається питаннями соціального захисту, статус якого прирівнюється до Державного комітету України, – Пенсійний фонд України.

Загалом законодавча база політики соціального захисту потребує доопрацювання та негайної модернізації.

Аналіз різних підходів і поглядів засвідчує, що серед проблем перехідного періоду залишається проблема житла (відсутність соціального житла для соціально вразливих верств населення), низькі доходи населення, безробіття різних вікових категорій. Пріоритетним напрямом соціальної політики держави у ринковій економіці має стати соціальний захист молоді. Наріжний камінь сучасної політики соціального захисту в Україні – пенсійна система. Пенсійне забезпечення належить до важливих передумов формування добробуту громадян, їхньої впевненості у майбутньому, стабільності й спокою у суспільстві. Цьому сприятиме єдиний підхід до нарахування пенсій в країні.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора [123; 125; 171; 173].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Шляхи формування ефективної моделі соціального захисту населення

Після здобуття Україною незалежності в основу розвитку економіки було покладено принципово іншу ідеологію, яка передбачає планомірне скорочення соціальних послуг і гарантій від держави. Має місце процес поступового перекладання нею соціальних функцій на громадян: скорочуються витрати на медичне обслуговування; зменшується кількість бюджетних місць у вищих навчальних закладах (ВНЗ), скасовано практику безкоштовного надання житла працівникам підприємства, майже зникають система розподілу після ВНЗ та гарантія працевлаштування; система пенсійного забезпечення спрямована на самостійне забезпечення громадянами старості та ін. Водночас елементи попередньої системи командної економіки, зокрема система стимулів радянської номенклатури – широкі соціальні трансферти (у тому числі пільги), залишилися незмінними.

Зрештою, можна стверджувати, що спостерігається поступовий перехід від державного утримання до збільшення особистої відповідальності індивіда за життя.

Модель соціального захисту України формується у нестабільному середовищі, запозичуючи окремі елементи зарубіжних систем соціального захисту, які довели ефективність у розвинутих країнах, не враховуючи вітчизняні економічні інтереси, особливості вітчизняного менталітету, стереотипів поведінки українського суспільства і под. В основу моделі соціального захисту населення в Україні необхідно покласти декілька фундаментальних принципів – соціальної справедливості й відповідальності,

компромісу між справедливістю та ефективністю, поєднання сили і справедливості. Так, американський економіст Б. Баррі розуміє справедливість як правильність винагороди, дотримання правил гри та рівні права учасників соціального процесу [207]. Якщо ж система соціального захисту ґрунтуватиметься на популізмі, то це дасть протилежний ефект – падіння економіки. Компроміс між соціальною справедливістю й економічною ефективністю – це вибір, який потрібно зробити суспільству та владі щодо формування, розподілу і використання видатків на соціальний захист. Цих поглядів дотримується більшість сучасних економістів [33, с. 182].

Ефективність моделі соціального захисту значно залежить від оптимального поєднання сили держави, її справедливості стосовно найуразливіших верств населення. "Справедливість без сили немічна, – зауважує Ф. Сімоно, а сила без справедливості тиранічна" [цит. за : 164, с. 18].

Учений В.Ойкен різко негативно ставився до спроб розв'язати проблеми соціального захисту з допомогою політики інтенсивного і широкомасштабного перерозподілу державою сукупного продукту. На його думку, найкращим способом вирішення є ефективне господарювання [1, с.105].

Несистемність у формуванні політики соціального захисту в Україні й відірваність від економічної ситуації спричиняє майнове розшарування та формування значної частини бідних і багатих. Сьогодні ситуація виглядає так, що країна створює умови для мільйонерів, а не для мільйонів. Відтак це суперечить засадам соціальної держави.

Директор Інституту трансформації суспільства О. Соскін здійснив порівняльний аналіз можливих альтернатив визначення національної економічної моделі, беручи до уваги соціальну складову як одну із ключових складових даної моделі, називаючи п'ять варіантів її побудови: 1) вивчення західних моделей і адаптація до українських реалій; 2) обґрунтування змішаної моделі, орієнтованої на реалізацію інтересів держави, фінансово-монополістичних груп, середнього і дрібного бізнесу; 3) інтеграція державного регулювання та ринкової конкурентної економіки; 4) визначення частки

держави в економіці та запозичення досвіду країн Центральної та Східної Європи; 5) вибір оптимальної моделі [174, с. 55].

В умовах ринкової турбулентності й української економічної кризи (період проведення АТО, а радше – в умовах війни) раціональна архітектура соціального захисту населення має першочергове значення. Використання іноземного досвіду необхідне в процесі удосконалення та реформування системи соціального захисту України. Оскільки ж в основу побудови ефективної економіки покладено людський ресурс, то необхідно розвивати ринок праці через підтримку розвитку і великого, і малого та середнього підприємництва. Як уже зазначалось, скандинавські країни мають найвищий рівень соціального захисту. Його досягнуто внаслідок ініціювання максимальної зайнятості населення, що формує шляхом сплати податків великий фінансовий ресурс для забезпечення соціальних витрат держави. Відтак, застосовуючи досвід успішних країн і враховуючи українську ментальність, ми повинні створити ефективну модель соціального захисту, використовуючи її інструменти та механізми дієвості. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (21 червня 2014 р. – підписання політичної частини; 27 червня 2014 р. – економічна частина Угоди) та її ратифікація Верховною Радою України і Європейським парламентом 16 вересня 2014 р. мають стати платформою змін, до якої тривалий час готувалося українське суспільство. Інструментарієм досягнення мети повинен бути обмін досвідом та кращі практики модернізації системи соціального захисту населення країн ЄС.

Ми вважаємо, що колегіальність у розв'язанні цього питання створить сприятливі умови для зміцнення системи соціального захисту та її успішного функціонування на теренах Української держави. Тому пропонуємо розглянути українську модель соціального захисту населення, розроблену нами. Перший і ключовий її компонент – державне управління. Сильна та країна, в якій ефективно функціонують державні інститути.

Головні критерії:

- належне урядування;
- соціальна справедливість;
- політична стабільність;
- необхідний рівень національної безпеки;
- висока оплата й гідні умови праці для працездатних і гарантований належний рівень життя для непрацездатних осіб;
- високий рівень зайнятості;
- якісні та доступні урядові послуги (освіта, медицина, догляд)
- гендерна рівність;
- конкурентоспроможна економіка;
- системність у реформуванні системи соціального захисту населення.

Належне урядування має засвідчувати, що корупція в країні мінімізована, погляди більшості враховано, голоси найнезахищеніших верств суспільства почуто під час прийняття рішень.

До інструментів та механізмів зараховуємо:

- дотримання принципу верховенства права (законопорядок);
- прозорість, відкритість та підконтрольність урядування суспільству;
- звітність органів влади;
- здатність політичних сил до консенсусу;
- активну політику зайнятості населення, у тому числі молоді;
- підтримку розвитку великого, середнього й малого бізнесу та забезпечення сприятливого інвестиційного клімату;
- стимулювання благодійності, соціальної відповідальності й створення спільних цінностей бізнесу через надання податкових державних гарантій (податкових пільг);
- захист національного виробника на світових ринках;
- чітку систему перевірки доходів і зменшення тінізації доходів громадян від оподаткування;
- жорстку податкову та платіжну дисципліну;
- соціальне партнерство;

- децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування;
- підтримку структур громадянського суспільства;
- громадянську активність і відповідальність суспільства;
- створення Соціального кодексу України для систематизації ключових засад соціального захисту населення.

В основі моделі закладена міцна та стабільна державна політика. На нашу думку, саме держава повинна надати громадянам стабільну платформу для власного розвитку та життя і гарантувати їхню безпеку. Однак ми не пропонуємо патерналізм у чистому вигляді. Розглядаючи колегіальність, ми радше зупиняємося на моделі змішаного типу, де, враховуючи умови ринкової економіки, вирізняємо "бізнес" як співучасника формування ефективної моделі соціального захисту. Ми також акцентуємо на корпораціях і тих підприємствах, котрі перебувають "на плаву" ринкової економіки, а не на початківцях, що вивчають умови ринку (стартап компаній). Бізнес сьогодні є могутнім джерелом економічного зростання і, на наш погляд, – важливий співавтор вирішення соціальних проблем.

Соціальна участь працедавців на якісно новій ціннісній платформі може стати важелем, який посилить дієвість функціонування соціальної сфери, зокрема, підвищить рівень соціальної захищеності громадян України.

У 2013 р. ООН провела глобальне опитування "Мій світ", де взяли участь 530 тис. респондентів з 194 країн світу. Опитування звертало увагу на розв'язання найгостріших проблем, переважно соціального характеру, для жителів більшості країн. Серед них – освіта, охорона здоров'я, відповідальний уряд, можливості працевлаштування та чиста питна вода/санітарія (рис.3.1) [224].

Відповідно до цілей тисячолітнього розвитку охорона здоров'я й освіта становлять пріоритетні напрями розвитку в глобальному масштабі. Взнявши за основу здійснене опитування, компанії всього світу виокремили для себе шляхи взаємодії, користуючись різними інструментами впливу. З поміж них: філантропія; соціальний маркетинг; соціальна відповідальність бізнесу;

концепція створення спільної цінності. Такі концепції пройшли еволюції, але кожна з них існує дотепер (рис.3.2; складено автором самостійно).

Рис. 3.1. Глобальні питання порядку денного ООН після 2015 року

Філантропія (або благодійність) не має чітко визначеного плану, функціонує за можливості або бажання бізнес-організації. Її вплив – одноразовий і несистематичний, хоча поширений серед більшості малих та великих компаній.

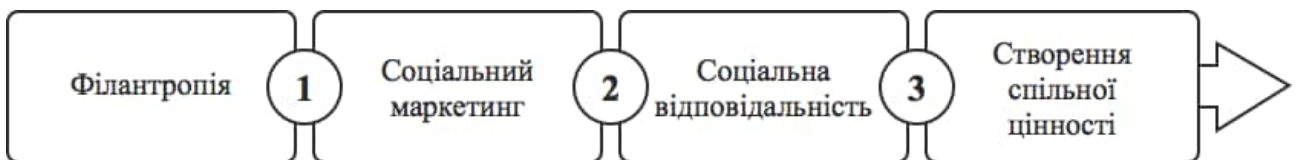

Рис. 3.2. Еволюція розвитку соціальних ініціатив бізнес-організацій

Соціальний маркетинг – це інструмент провідних компаній задля вирішення соціальних проблем, котрі існують в суспільстві для збільшення своїх продажів. Його називають прямою комунікацією з додаткової вартості. Виокремимо три основні види соціального маркетингу: 1) фандрайзинг –

комплекс заходів, які здійснюються від імені організації та спрямовані на переконання місцевого співтовариства з необхідністю об'єднати розрізнені ресурси і надати їх для підтримки певного розробленого проекту, що має соціально-економічне значення й створює сприятливі умови для соціально-економічного розвитку суспільства [22]; 2) спонсорство – демонстрація соціальної активності компанії; 3) стимулювання збуту – просте і безпосереднє відрахування виручки, доходів, відсотків з продажів розв'язання соціальних питань.

Низка українських компаній уже визнали потужність і дієвість такого підходу ведення бізнесу. Наприклад, акція "День щастя в МакДональдс®" від компанії "McDonalds" уже 12 років поспіль відбувається в усьому світі. В Україні впродовж цієї акції кошти, зібрані за продаж акційної продукції компанії, передаються на придбання медичного обладнання для дитячих лікарень України [85]. Акція пива "Чернігівське": "Випив? За кермо не сідай" – закликає не вживати алкоголь, керуючи автомобілем. Однак такі акції довготривалі лише в ТНК.

Поняття "соціальна відповідальність бізнесу" для вітчизняного простору відносно нове. Причому як синоніми часто використовують поняття "корпоративна соціальна відповідальність", "корпоративні соціальна сприйнятливість", "корпоративна соціальна діяльність", "корпоративна соціальна добросовісність", "корпоративне громадянство". У загальному розумінні під соціальною відповідальністю бізнесу розуміють його добровільний внесок у розвиток суспільства в економічній, соціальній та екологічній сферах, дії, пов'язані безпосередньо з основною діяльністю підприємств, котрі спрямовані на благо суспільства та виходять за межі визначеного законом мінімуму [6, с. 229].

Вважається, що соціальна відповідальність бізнесу – це не лише глобальна мода, а довгостроковий тренд у політиці сучасних бізнес-організацій, що відображає появу соціальної політики нового типу, яка знаходиться у віданні не тільки національних держав, а й суспільних, міжнародних і ділових

структур[195, с. 31]. Новий тип соціальної політики – відповідь на інституційне оточення підприємницького сектора, яке зазнало великих змін. Відповідно у новому інституційному оточенні поняття соціальної політики також отримало ширше тлумачення, що охоплює і державну соціальну гарантію прав громадян, і вимоги активнішого введення бізнесу в сферу соціальної політики[195, с. 32]. З огляду на це, соціальна відповідальність бізнесу стала концептуальною й ідеологічною основою соціальної політики нового типу [195,с. 32].

Сьогодні всі бізнес-організації прагнуть до створення привабливого іміджу в громадськості. Наприклад, американські компанії підтримують зазвичай університети, навчальні центри, надаючи їм очевидний пріоритет. Японські компанії велику частку соціальних інвестицій вкладають у культуру, а європейські акцентують на раціональному використанні енергетичних ресурсів, захисті довкілля та ін. Усе це сприяє формуванню нового обличчя бізнесу, принципово модерних засад підприємницьких інтересів [195, с. 32]. Тому егоїстичні інтереси бізнесу стосовно максимізації прибутків потребують альтруїстичної співпраці з державою, передбачаючи скерування частини прибутків на створення соціальної та політичної стабільності, розвиток культури, підвищення освітнього і фахового рівня громадян, їхній соціальний захист і под. [195, с. 32–33].

У світовій практиці до основ соціально відповідального бізнесу зараховують:

- добросовісну сплату податків;
- виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавства;
- турботу про своїх працівників, що полягає у дотриманні чинного законодавства, вчасній і гідній оплаті праці, гнучкій системі винагород та преміювання, забезпеченні оплачуваних відпусток згідно з чинним законодавством, професійну підготовку кадрів, охорону й зміцнення здоров'я персоналу (медичне страхування, санаторно-курортні заклади, пенсійне забезпечення);

- створення нових робочих місць, забезпечення високої прибутковості й стабільної зайнятості;
- фінансування наукових і освітніх проектів (надання грантів, стипендій);
- вирішення екологічних та інших глобальних проблем (економне споживання природних ресурсів, їхнє повторне використання й відновлення, зменшення впливу на зміну клімату, зокрема зменшення викидів газу з парниковим ефектом, боротьба з ВІЛ/СНІДом та ін.) [195].

Ця концепція популяризується у всіх країнах світу. Кожного року відбуваються рейтинги соціально відповідальних компаній. До цих рейтингів/індексів належать:

1. Щорічний рейтинг найбільш соціально відповідальних компаній впливового американського журналу "Fortune", який організують за допомогою британських консалтингових фірм [210].

2. Щорічний рейтинг найбільш соціально відповідальних компаній CSRRepTrak® 100, складений ReputationInstitute (глобальною консалтинговою компанією) на основі CSRIndex – індексу, який оцінює сприйняття корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) компанії широкою громадськістю та її вплив на рівень корпоративної репутації. У цьому рейтингу компанії визначаються за трьома важливими категоріями соціальної відповідальності. Це: а) громадськість (компанія – хороший корпоративний громадянин, вона підтримує добрі справи/починання та захищає довкілля); б) влада (компанія відповідально ставиться до ведення бізнесу – поводить етично, прозора і відкрита у ділових відносинах); в) місце праці (компанія є привабливим місцем роботи і дбайливо ставиться до працівників). У 2012 р. участь у такому опитуванні взяли 47 тис. споживачів з 15 найбільших економік світу: Європа (Велика Британія, Італія, Іспанія, Німеччина, Франція, Росія), Латинська Америка (Бразилія, Мексика), Північна Америка (Канада, Сполучені Штати Америки) й Азія (Японія, Китай, Австралія, Південна Корея, Індія) [205] (Додаток Л).

3. Світовий фондовий індекс Доу-Джонса зі сталого розвитку (Dow Jones Sustainability Index) охоплює світові індекси сталості Dow Jones Sustainability World Indexes (10% кращих з погляду сталості й корпоративної відповідальності компаній із найбільших 2500 компаній, котрі входять до складу Dow Jones Global Index) та європейські Dow Jones STOXX Sustainability Indexes (кращі 20% компаній, які належать до складу Dow Jones STOXX 600 Indexes) [195, с. 194]. Під час вибору компаній перевагу надають кращим у своїй галузі, причому вилучають компанії, котрі отримують прибуток від виробництва алкоголю, тютюнових виробів, зброї, а також компанії, зайняті гральним бізнесом. Методологія оцінювання: анкетування (запитання – відповіді). Запитання стосуються політики відносин з працівниками, громадським співтовариством, система доквілля, системи корпоративного управління (у тому числі внутрішній кодекс). Аудитори перевіряють показники й оголошують результати. Сьогодні це – PricewaterhouseCoopers [195, с. 197].

4. Індекс FTSE4Good, представлений компанією FTSE (спільне підприємство FinancialTimes та лондонська біржа LSE). Оцінюють і фінансові показники, і соціальну й екологічну складову [211].

Українські компанії ще не наблизились до світових рейтингів. Однак в українському просторі функціонує українська методика оцінки відкритості й системності українських компаній у сфері соціальної відповідальності, запропонований українським журналом "ГВардія" видавничого холдингу "Галицькі контракти" [14]. Відмінність цієї оцінки полягає у тому, що вона передбачає використання інтегрованого методу і системного аналізу рівня розкриття інформації (наявність чи відсутність соціального звіту як інструменту діалогу зі суспільством), а також діяльності компаній у сфері соціальної відповідальності (взаємодія з усіма зацікавленими сторонами) і виражається підсумковими бальними показниками (максимальне значення інтегральної оцінки – 100 балів) [195, с. 202]. Інакше кажучи, методика "ГВардія" виходить з такого принципу: компанія має відповідні цілі, команду та фінансування, застосовуючи які, реалізовує соціальні проекти. Бізнес

організація повинна також активно інформувати про всі здійснені заходи. Тобто рейтинг "ГВардія" вирізняє найвідкритіші й активні компанії у сфері соціальної відповідальності [195, с. 203].

Аналіз рейтингу за 2009 – 2013 рр. засвідчує наявність на українському ринку соціально відповідальних компаній (89 компаній, які подали дані щодо соціальної орієнтованості бізнес-організацій), але їхня системність низька. Крім того, не всі компанії, котрі діють від імені соціальної відповідальності, взаємодіють із цим рейтингом. Відтак вважати його таким, що висвітлює повну картину соціальної відповідальності, ми не можемо. Однак зауважимо: це – крок на шляху до прозорості й відкритості бізнесу та їх взаємодії з довкіллям (табл. 3.1) (Додаток М).

Таблиця 3.1

Топ-5 соціально відповідальних компаній України, 2009 – 2013 рр.

№ з/п	2009	2010	2011	2012	2013
1	Систем Кепітал Менеджмент (СКМ)	Славутич, Carlsberg Group	СКМ	СКМ	ДТЕК
2	ДТЕК	Кока-Кола Беверідж Україна Лімітед	Київстар Дж.Ес.Ем	Київстар Дж.Ес.Ем	АрселорМіттал Кривий Ріг
3	Київстар Дж.Ес.Ем	Сіменс Україна	Ніко	МЕТРО Кеш енд Керрі Україна	Платинум Банк
4	NEMIROFF Холдинг	Прикарпаття обленерго	МТС Україна	Оболонь	СКМ
5	Ніко	Астеліт (TM life:)	Оболонь	МТС Україна	Оболонь

Джерело: [14]

Згадаємо також форум "Найкращі соціальні проекти України", який відбувся 17 квітня 2013 р. у Києві, присвячений соціальній відповідальності бізнес-організацій. Серед учасників – українські компанії "ДТЕК", "МТС - Україна", "Тетра-Пак", "Вітмарк-Україна", "Платинум банк", "АВК" , "Ернст

енд Янг", "САН ІнБев Україна", "Intel Україна", "Систем Кепітал Менеджмент", благодійні фонди, всеукраїнські громадські організації та ін. На цьому заході представлено проект "Національної декларації соціальної відповідальності", що до сьогодні перебуває на розгляді у представників влади. Таку подію ми вважаємо добрим прикладом взаємодії бізнесу та громадськості у сфері соціального захисту.

Зауважимо: взаємодія влади та бізнесу ніколи не була простою. Згідно з опитуванням, здійсненим аудиторською компанією "PricewaterhouseCoopers", де взяли участь 992 президенти компаній Європи, Азії, Північної та Південної Америки, 48% респондентів бояться тероризму і глобальних воєнних дій, а 49% – надмірного державного регулювання [195, с. 120]. На наш погляд, партнерство держави та бізнесу – це поєднання спільних ресурсів і можливостей для реалізації суспільно значущих проектів та програм. Загалом взаємодію держави та бізнесу на умовах партнерства варто розглядати і як умову, і як обов'язкову ознаку соціально орієнтованої економіки [195, с. 127].

Державна система, навіть у розвинутих країнах, не в змозі у потрібних обсягах здійснювати заходи, спрямовані на соціальний захист населення, й ефективно розв'язувати різні соціальні питання (особливо гостро ця проблема постає у країнах з трансформаційною економікою, тому від бізнес-структур усе частіше вимагають зайняти місце у вигляді нових суб'єктів соціальної політики) [195, с. 36]. Коли держава не в змозі забезпечити відповідальне функціонування підприємницьким структурам через належну господарську політику та різноманітні інструменти, які заохочують до відповідальних практик і, навпаки, які карають безвідповідальну поведінку на ринку, то вона не може розраховувати на те, що бізнес дійсно втілюватиме принципи соціальної відповідальності у повсякденне життя [195, с. 109].

Взаємодія бізнесу та влади, як підтверджує світовий досвід, відображає інтереси суспільства і є важливим чинником сталого розвитку країни [195, с. 120]. Соціально відповідальна поведінка приносить наступні вигоди компаніям:

- зміцнення репутації й іміджу компанії у громадськості й ділових співтовариств;
- підвищення якості управління бізнесом: зростання продуктивності праці персоналу, скорочення операційних витрат тощо;
- поліпшення відносин із персоналом компанії – соціальні програми понад законодавчо установлені мінімуми сприяють підвищенню репутації компанії у співробітників [195, с. 39];
- збільшення інвестиційної привабливості компанії – дотримання принципів етичної, соціальної й екологічної відповідальності практики здійснення бізнесу сприяє підвищенню інвестиційної привабливості компанії, що у свою чергу виявляється в поліпшенні фінансових показників діяльності компанії та відкриває вільніший доступ до капіталу [195, с. 40];
- вдосконалення відносин із представниками влади; соціально відповідальним компаніям легше проводити перемовини стосовно ліцензій та дозволів з органами влади, у них більше шансів на відміну від чинного законодавчого регулювання і на упередження впровадження нового регулювання [195, с. 40].

Отже, соціальну відповідальність необхідно зарахувати до капіталовкладень, а не витрат – так само, як витрати на високоякісне управління [195, с. 41].

Еволюція розвитку соціальних ініціатив на цьому не завершилась. Роль корпорацій у сучасній науці та бізнес-середовищі неодноразово переглядалась. У HarvardBusinessReview 2011 р. М. Портер та М. Крамер опублікували статтю "Створення спільної цінності: переосмислення капіталізму та роль корпорацій у суспільстві" ("Creating Shared Value: Redefining Capitalism and the Role of the Corporation in Society"). Науковці вважають: "Спільна цінність (Shared Value) – це не соціальна відповідальність, не філантропія і навіть не сталий розвиток. Це новий шлях досягнення економічного успіху, що може дати серйозний поштовх до трансформації бізнес стратегії. Деякі компанії уже почали створювати

спільну цінність шляхом знаходження точок перетину між суспільством та бізнесом. Уряд у свою чергу повинен навчитися регулювати бізнес так, аби допомагати створенню спільної цінності, а не навпаки" [212]. Унаслідок цього уряд отримає стабільність соціального середовища та вирішення низки соціальних проблем; бізнес – зняття соціальних протиріч (до них належать безробіття, бідність), переваги перед споживачами, довіру суспільства та збільшення прибутків; суспільство – якісну продукцію, гідні умови праці, захист і гарантії.

Коли соціальна відповідальність розглядається як добровільна ініціатива бізнес-організацій, то концепція "створення спільної цінності" – як певний обов'язок ділових кіл діяти відповідно до установлених норм та правил, що потребують виконання вимог, котрі так чи інакше виходять за межі безпосередніх економічних інтересів корпорацій (табл. 3.2) [213].

Отже, концепція "створення спільної цінності" (Creating Shared Value) – ініціатива, спрямована на вирішення глобальних соціальних та економічних проблем. Сьогодні низка українських компаній уже використовує на практиці таку концепцію. Це Google, Nestle, Samsung, IBM, P&G, Microsoft, Intel, Johnson&Johnson, Unilevel, Wal-Mart і под. (Додаток Н). Їхні програми виходять далеко за межі штаб-квартир і реалізуються в усьому світу. Звісно ж, вони не ретранслюють програму, створену в одній країні, на іншу. Адже розуміють, що соціальні проблеми можуть бути і дотичними, і протилежними. Компанії Samsung і Nestle сміливо заявляються про свою соціальну орієнтованість в Україні, подаючи соціальні звіти, а відтепер – і звіт сталого розвитку та створення спільних цінностей.

Як уже зазначалося, взявши за основу глобальне опитування "Мій світ" [220], кожна корпорація визначила для себе провідні напрями діяльності у розв'язанні соціальних питань. Тобто соціальна активність повинна бути нерозривно пов'язана з головною діяльністю компанії.

Таблиця 3.2

**Відмінність корпоративної соціальної відповідальності та концепції
"створення спільної цінності"**

№ з/п	Корпоративна соціальна відповідальність (CSR)	Створення спільної цінності (CSV)
1	Цінність: приносити добро	Цінність: користь для економіки та суспільства порівняно з витратами
2	Громадянство, філантропія, сталий розвиток	Створення спільних цінностей для компанії та суспільства
3	Незалежно чи у відповідь на зовнішній тиск	Безпосередньо пов'язане з конкуренцією
4	Окремо від максимізації прибутку	Безпосередньо пов'язане із максимізацією прибутку
5	Розклад визначається за зовнішнім звітуванням або особистими перевагами	Розклад визначається для конкретної компанії та розробляється всередині самої компанії
6	Вплив обмежено корпорацією та CSR-бюджетом	Увесь бюджет компанії перепланується
7	Приклад. Придбання на основі чесної торгівлі	Приклад. Зміна структури закупівель, спрямована на покращення якості й підвищення продуктивності

Джерело: [213]

Наприклад, "Самсунг Електронікс Україна Компані" у своїй діяльності керується такими соціальними цілями: охорона здоров'я; спорт; культура; освіта і наука. Підтримуючи соціальні ініціативи, компанія засвідчує активну громадянську позицію, здійснюючи прямі інвестиції в економіку країни (справна сплата податків, реалізація соціальних проектів, нові робочі місця). Так, у 2009 – 2013 рр. прямі інвестиції становили 100 млн дол. США [159]. Компанія також цінує своїх робітників, забезпечуючи їм вчасну та гідну оплату праці згідно з трудовим законодавством України та необхідним соціальним пакетом:

- страхування здоров'я та життя (у тому числі дітей працівників до 16 років);
- безкоштовний обід (або ж матеріальна компенсація);
- спортивний центр (50% вартості абонементу оплачує компанія);
- піврічну систему преміювання;
- спеціальні бонуси від компанії за одруження чи народження дитини;
- корпоративне таксі (у випадку затримання на роботі чи поїздки щодо розв'язання нагальних питань);
- програму підвищення кваліфікації працівників.

"Самсунг Електронікс Україна Компані" усвідомлює ситуацію, яка склалася на ринку праці для молоді, й у відповідь започаткувала програму "Students Internship", що полягає в офіційному оплачуваному стажуванні для студентів вищих навчальних технічних закладів (сьогодні – це рідкість на українському ринку праці). Відтак, заохочуючи студентів навчатися саме в українських ВНЗ з можливістю в подальшому працювати за спеціальністю й отримувати гідну, за фаховими навичками, оплату праці, 2 грудня 2013 р. стартувала програма "Академія розробників Самсунг" (Samsung Developers' Academy) (Додаток П).

Очікувані результати від програми:

- оновлення технічної бази навчальних закладів найкращими в галузі рішеннями;
- заохочення молоді до освоєння технічних спеціальностей;
- забезпечення молодих спеціалістів гарантованими робочими місцями;
- розвиток R&D в Україні та підвищення якості освіти до світового рівня.

Підсумкова прес-конференція з успішного завершення та нагородження переможців відбулася 29 травня 2014 р. у Києві. Перших 10 переможців отримали заохочувальні призи, 20 кращих – пропозицію стажування в компанії "Самсунг Електронікс Україна Компані" із подальшим працевлаштуванням (за результатами стажування). Університет, що підготував найбільшу кількість молодих програмістів із 30 кращих, одержав устаткування для облаштування

«Samsung Smart Class». До цього класу входить низка інноваційних продуктів компанії, у тому числі планшети, інтерактивна дошка, котрі сприятимуть оновленню технічної бази одного із ВНЗ.

Як результат, ми спостерігаємо активну позицію міжнародних компаній на українському ринку та наміри у співпраці з державою і суспільством. Окрім того, на нашу думку, найкращою є комбінація CSV (п'ять головних програм; продукти безпечні для довкілля...) + CSR (соціальна відповідальність через надання робочих місць; наявні вклади; "зелений" менеджмент). Упровадивши ці концепції в український простір, можна досягти позитивних соціальних та економічних результатів.

Третій, не менш важливий співавтор моделі, – суспільство (громадськість).

Ефективна система соціального захисту сформувалась у багаторічній боротьбі громадських організацій і рухів, передусім профспілок – наймасовіших і соціально активних об'єднань. За весь післявоєнний період, завдяки діалогу влади та суспільства, західні країни не допустили великого розриву між доходами найбагатших і найбідніших громадян [201, с. 57].

Діалог між владою та суспільством – підґрунтя для побудови успішної системи соціального захисту населення України. Для її реалізації необхідно здійснити такі заходи:

- оновлення й активізацію профспілкового руху в Україні;
- вихід громадських організацій на рівень прийняття рішень і можливість суспільства впливати на ситуацію в країні через звернення та внесення пропозицій до представників влади;
- визнання волонтерського руху в Україні – обов'язкову складову громадянського суспільства;
- створення комісій зі соціальних питань у всіх регіонах України та можливість отримання відповіді на запитання соціального характеру впродовж робочого дня.

Ці заходи – основа ефективної моделі соціального захисту населення в Україні. Конструктивний діалог та спільна мета з вирішення соціальних проблем української громадськості може стати міцним підґрунтям для зміцненню українського суспільства, його згуртованості й терпимості.

Підсумовуючи, зазначимо, що бізнес і громадські організації не можуть замінити державу в розв'язанні соціальних проблем, а лише доповнювати та розширювати державні соціальні програми й заходи. Відтак, запроваджуючи цю модель в українську економіку, ми очікуємо отримати соціальний захист європейського рівня та соціальний мир і гармонію в нашій державі.

3.2. Напрями удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту населення

Необхідною умовою сталого розвитку є соціальна стабільність в суспільстві. Економічне зростання значно залежить від стратегії та тактики державного регулювання, визначення пріоритетів і напрямів соціальної політики, адекватним ринковим відносинам, спрямованим на гарантування соціального захисту та безпеки населення.

В умовах ринку та євроінтеграції визначальне питання, яке постає перед Україною, – прийняття прозорої та чіткої схеми дій щодо ефективного державного регулювання системи соціального захисту. Це має супроводжуватися формуванням високої якості життя та підвищення добробуту населення через запровадження високих соціальних стандартів і становлення здорового соціального клімату в державі. Як уже зазначалося, державна політика повинна відновити довіру суспільства до інститутів влади та віру в соціальну справедливість, що формується через використання економічно-правових важелів державного впливу.

Дослідження засвідчують: регулюючі заходи держави сьогодні неструктуровані, а найбільшими загрозами для макроекономічної стабільності досі залишаються:

- недосконалість законодавства;
- непослідовність політичних рішень;
- недостатні темпи реформ;
- високий рівень корупції у державному секторі (це підтверджує і зайняте Україною 144 місце серед 177 держав світу в грудні 2013 р. за Індексом сприйняття корупції) (Додаток Г);
- накопичення зовнішнього боргу;
- інфляція;
- нестійкість національної валюти та низький рівень капіталізації вітчизняних банків;
- недосконалість податкової політики і нестабільність господарського законодавства;
- низький рівень інноваційної активності;
- зниження виробництва;
- нерівномірність розвитку міських і сільських територій.

Формуючи механізм інституційного регулювання сфери соціального захисту населення, держава може спрямовувати зусилля у двох напрямках. Перший передбачає сприяння державних та недержавних інститутів у підтриманні високих життєвих стандартів і втручання в основні механізми виробництва та розподілу. Окремі науковці називають цей підхід універсальним [117, с. 17].

Другий напрям соціальної політики зорієнтований на найнезахищеніші прошарки населення і реалізується через допомогу малозабезпеченим сім'ям, доходи котрих нижчі від прожиткового мінімуму, допомогу з безробіття, пенсійне забезпечення за віком та втратою працездатності, мінімальний або гарантований доступ до медичних послуг.

В Україні внаслідок постійного та хронічного дефіциту державного бюджету важелі державного регулювання переважно спрямовані на використання другого напрямку.

Особливо гостро постає проблема низької оплати праці, широкі масштаби неформальної (тіньової) зайнятості, що призводить до ухилення від сплати податків, практики заниження зарплат, а також значна диференціація у доходах, яка сформувала значну частину багатих та бідних. Усе критичнішим є відхилення від курсу зміцнення середньої верстви населення, котре, на нашу думку, становить запоруку економічного зростання України.

Розглядаючи соціальний захист населення, ми вважаємо, що соціальний захист має бути спрямований не лише на вразливі соціальні групи непрацюючого населення, й на зайнятих у суспільному виробництві. Адже саме зайняті в суспільному виробництві створюють умови для підтримки соціально вразливих груп населення.

З метою запровадження соціально-орієнтованої моделі розвитку економіки державні органи влади повинні у найближчі терміни визначити два основних напрями діяльності: 1) активну політику зайнятості; 2) адресну соціальну політику. Ця модель передбачає не лише соціальний захист, а й створення такого організаційно-економічного механізму, який би сприяв зменшенню частини населення, котре потребує соціальної допомоги. Вона повинна увібрати все краще, що результативно діє в країнах з ринковою економікою. Це:

- активний попереджувальний характер політики соціального захисту;
- створення соціальних та правових умов для реалізації економічної ініціативи громадян;
- оптимальний обсяг перерозподілу ВВП через бюджет на кожному етапі розвитку;
- активна участь приватних і громадських організацій у наданні соціальних послуг і благ соціально незахищеним категоріям громадян;
- реалізація ідей соціальної солідарності й субсолідарності;

- пріоритет соціально незахищених категорій громадян.

Кожного року ми чуємо, що соціальні видатки в Україні зростають і вони дуже високі, порівняно з іншими видатками бюджету та порівняно з іншими країнами.

Для виявлення тенденцій соціальних видатків країн ОЕСР та України за 23 роки (1991 – 2014 рр.) ми використали аналіз динамічних рядів. Вихідним показником є "рівень соціальних видатків держави у % до ВВП". На основі такого показника побудовано показники рядів динаміки:

- середній рівень ряду (\bar{y}), який показує середнє значення показника за досліджуваний період:

$$\bar{y} = \frac{\sum y_n}{n}, \text{ де } n - \text{кількість членів ряду динаміки} \quad (1)$$

- середній темп приросту (\bar{T}_{np}), вказує напрям змін

$$\bar{T}_{np} = \bar{T}_{zp} - 100\% = n\sqrt{\frac{y_n}{y_0}} * 100\% - 100\% \quad (2)$$

- темп приросту базовий (\bar{T}_{np}^a), який показує зміну соціальних видатків на останньому відрізку порівняно з базовим часовим відрізком, а саме 1991 р.:

$$\bar{T}_{np}^a = \bar{T}_{np}^a - 100\% = \frac{y_n}{y_0} * 100\% - 100\% \quad (3)$$

- середньоквадратичне відхилення (σ), що характеризує відхилення конкретних значень від середнього рівня

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x - \bar{x})^2}{n}} \quad (4)$$

Отримані результати таблиці 3.3 засвідчують таке. По-перше, серед країн ОЕСР лідерами за середнім рівнем соціальних видатків є Швеція (29,95%), Франція (29,81%), Фінляндія (28,22%), Данія (28,15%), Бельгія (27,17%), Австрія (27,00%), Німеччина (26,37%). В Україні такий показник становить лише 6,76%, що втричі менше, ніж у середньому в країнах ОЕСР (20,04%). По-

друге, в середньому щороку зростали від 1 до 2% соціальні видатки у таких країнах, як Іспанія (1,13%), Австралія (1,21%), США (1,23%), Італія (1,52%), Греція (1,78%).

Таблиця 3.3

Соціальні видатки країн ОЕСР та України 1991 – 2014 рр., % ВВП

Країна	\bar{y}	\bar{T}_{np} (%)	\bar{T}_{np}^{λ} (%)	σ
Австралія	16,89	1,21	31,94	1,16
Австрія	27	0,72	17,84	1,11
Бельгія	27,17	0,79	19,92	1,81
Канада	18	-0,77	-16,26	1,33
Чеська Республіка	18,84	0,97	24,85	1,37
Данія	28,15	0,66	16,22	1,54
Фінляндія	28,22	0,26	6,16	2,86
Франція	29,81	0,94	24,12	1,72
Німеччина	26,37	0,37	8,86	0,92
Греція	20,35	1,78	50	2,66
Ісландія	16,05	0,65	16,2	1,26
Ірландія	18,1	0,62	15,38	3,09
Італія	24,2	1,52	41,58	2,72
Корея	6,17	5,99	281,23	2,52
Люксембург	21,67	0,81	20,51	1,35
Нідерланди	22,61	-0,14	-3,14	1,94
Норвегія	22,63	-0,25	-5,58	1,26
Польща	21,68	-0,12	-2,83	1,24
Португалія	20,45	2,78	88,06	3,95
Іспанія	22,5	1,13	29,47	2,53
Швеція	29,95	-0,54	-11,64	2,29
Велика Британія	20,59	0,77	19,23	1,77
Сполучені Штати Америки	16,46	1,23	32,41	1,78
Разом ОЕСР	20,04	0,68	16,76	1,08
Україна	6,76	3,6	125,64	2,29

Джерело: [105; 115; 179]

Найбільший середній темп приросту спостерігався в Кореї (5,99%), Україні (3,60%) та Португалії (2,87%). По-третє, найбільший приріст рівня соціальних видатків держави, порівняно з базовим 1991 р., мав місце в Кореї (281,23%) та в Україні (125,64%), а у Канаді (-16,26%), Швеції (-11,64%), Норвегії (-5,58%), Нідерландах (-3,14%), Польщі (-2,83%) спостерігався від'ємний приріст. По-четверте, найбільші коливання простежуємо в Португалії (3,95%), Ірландії (3,09) та Фінляндії (2,86%). Обсяг соціальних видатків виявився найстабільнішим упродовж аналізованого періоду у Німеччині (0,92%). Разом у країнах ОЕСР коливання становлять 1,08%, а в Україні – 2,29% [105; 115; 179].

У країнах ОЕСР ключовими чинниками створення ефективної системи соціального захисту, досягнення високого рівня та якості життя громадян стали соціальна справедливість, соціальна солідарність і державний перерозподіл доходів [76]. Тут економічні й соціальні цінності стоять на одному щаблі.

На етапі розвитку ринкових відносин в Україні спостерігається тенденція накопичення значної кількості проблем, частина з котрих успадкована ще з радянських часів. Як результат – нагальною потребою державного регулювання соціального захисту є:

1. Конституційні гарантії, закладені в Конституції України. Вони повинні не лише існувати, а й виконуватися серед усіх гілок влади. Ст. 3: "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави" [84].

2. Удосконалення нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства відповідно за європейськими стандартами соціального захисту населення. Важливою передумовою вважається розроблення Соціального кодексу України на основі концепції соціальної стандартизації, яка охоплює:

- соціальну стандартизацію у сфері отримання доходів громадян, що забезпечує доступ до благ і послуг, потрібних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності);
- соціальну стандартизацію у сфері розподілу фондів суспільного споживання, котрі забезпечують доступ до благ і послуг, необхідних для відтворення людини (відповідного рівня та якості життєдіяльності).

Мають бути розв'язані також питання стосовно системи соціального законодавства, ієрархії та дії соціальних законів у часі, просторі й за колом осіб, що унеможливить маніпулювання, спрямоване на обмеження соціальних зобов'язань державою [119].

3. Соціальне страхування. Воно повинне стати запобіжним заходом стосовно бідності населення, а соціальна допомога має спрямовуватись бідним лише на адресних засадах з урахуванням сукупного доходу сім'ї. Винятком може залишитися тільки допомога за народження дитини, яку, з огляду на надзвичайну важливість підвищення народжуваності й створення рівних умов догляду всіх немовлят, доцільно і надалі надавати на універсальних засадах.

4. Адресати державної допомоги. Ними мають бути найменш захищені громадяни, котрі за тих чи інших обставин обмежені у можливостях повноцінно працювати і самостійно забезпечити собі мінімально необхідний рівень життя: соціальні пенсіонери; інваліди; діти сироти. Базовий розмір державної допомоги, формула та механізми її індексації, відповідно до загальноекономічної та нової динаміки, мають бути встановлені Законом України і, в такий спосіб, вивільнені з-під впливу політичних або передвиборчих коливань.

5. Трансформування чинної системи пільг, яка є фінансово необґрунтованою, соціально несправедливою і значно декларативною. Необхідно замінити пільги, що виконують функцію соціальної підтримки вразливих верств населення, адресною соціальною допомогою, гарантувати запобіганню необґрунтованому відтворенню контингенту пільговиків, і

надавати пільги, пов'язані із компенсацією шкоди здоров'ю, у формі та розмірах, безпосередньо пов'язаних із масштабами та видом нанесеної шкоди. Надання професійних пільг повинні бути зведені до мінімуму або ж узагалі скасовані. На нашу думку, лише пільги за заслуги перед державою та соціальним вразливим верствам населення повинні мати місце в умовах ринку. Перехід до адресної соціальної допомоги в Україні не лише неминучий, а й життєво необхідний. Однак адресність варто розуміти не як масову монетизацію пільг і скасування або скорочення привілеїв, а як диференціацію підходів у взаємодії держави з різними суспільними групами [187]. Лише у такий спосіб держава зможе уникнути зрівнялівки і гарантувати гідний рівень життя для усіх громадян, не перетворюючи водночас соціальні зобов'язання на критичні ризики для національної економіки.

6. Підвищення стандартів оплати праці в Україні й щорічний моніторинг якості життя громадян. За результатами моніторингу необхідно здійснювати аналіз та вносити пропозицій з покращення якості життя громадян.

7. Пріоритетним напрямом посилення гарантійної складової політики соціального захисту в Україні на найближчу перспективу має стати завершення пенсійної реформи й остаточний перехід до трирівневої системи пенсійного забезпечення. Найактуальнішими завданнями вдосконалення пенсійної системи в Україні є:

- 7.1. Удосконалення механізму призначення й індексації пенсій.
- 7.2. Законодавче регулювання гарантованого мінімального розміру пенсій.
- 7.3. Запровадження накопичувального обов'язкового пенсійного страхування.
- 7.4. Розвиток добровільного пенсійного страхування (приватних пенсійних фондів), зокрема професійних пенсійних систем для фінансування дострокового виходу на пенсію працівників, зайнятих у шкідливих умовах.

7.5. Забезпечення прозорості пенсійної системи та кодифікації пенсійного законодавства.

7.6. В епоху технічного прогресу надавати можливість самостійно обраховувати власну пенсію та проводити освітні роботи серед населення щодо нарахування пенсій.

8. Посилення контролю за наданням житлових субсидій з метою недопущення випадків їхнього отримання громадянами з порівняно високим рівнем фактичних доходів.

9. Здійснення поетапного перерозподілу навантаження зі сплати внесків між страхувальниками та застрахованими особами й зменшення розміру відрахувань, котрі сплачуються страхувальники до Фондів соціального страхування.

10. Удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму. Адже в основу базового соціального стандарту покладено споживчий кошик, визначений ще у 14 квітня 2000 р., який не враховує життєві потреби людей сьогодення (Додаток Р). Хоча, згідно зі Законом України «Про прожитковий мінімум», набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення мають переглядатися не рідше, ніж раз на п'ять років (п.1 ст. 3 Закону України «Про прожитковий мінімум» у редакції від 9 грудня 2012 р. [56]).

Важлива сфера державного регулювання – соціальний захист рівня індивідуального споживання. У частині непродовольчих товарів не враховуються сучасні життєво необхідні, навіть елементарні, витрати: оренда житла, медичне обслуговування, відпочинок, витрати на освіту (дошкільну, шкільну, вищу). Мобільний зв'язок та Інтернет теж не належать до складу споживчого кошика України. Для порівняння: до споживчого кошика Франції входять відвідування перукарні, засоби гігієни, витрати на няню, оренда машин, їжа для котів та собак, проїзд на таксі та ін. Споживчий кошик Великої Британії, окрім продовольчих товарів, містить комп'ютерні ігри, акустичну гітару, витрати на садівника, приватні школи й університети, перелік товарів

для дому і под. У Німеччині – це відвідування фітнес-клубів, солярії, піца з доставкою, алкогольні напої тощо [78].

Необхідно:

10.1. Переглянути сучасний розмір прожиткового мінімуму, який значно занижений.

10.2. Розрахувати новий споживчий кошик, що відображав би мінімальний набір споживання товарів та послуг для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи, а не для елементарного фізичного виживання (це простежуємо сьогодні).

10.3. Такий стан справ не потребує розробки та прийняття окремого Закону України «Про споживчий кошик». Для виправлення ситуації достатньо внести локальні зміни до Закону України «Про прожитковий мінімум» у частині термінів перезатвердження вмісту наборів непродовольчих товарів і послуг. Строк їхнього перезатвердження має бути скорочено до трьох років, оскільки зміни у структурі споживання для цих наборів відбуваються швидше, ніж для набору продуктів харчування. Потрібно внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення»: вдосконалити вміст наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг на базі оновленого у 2012 р. споживчого набору, що використовується для підрахунку Індексу споживчих цін. Запропонований підхід зумовлено двома чинниками. По-перше, вміст споживчого набору осучаснений і відповідає реальним вподобанням українців. По-друге, такий підхід не потребує грошових витрат та витрат часу. Необхідно також оновити норми споживання та строки служби для кожного з трьох наборів у споживчому кошику.

11. Для ефективнішого витрачання бюджетних коштів на соціальний захист населення доцільно об'єднати ті соціальні програми, які виконують однакові функції. Наприклад, програму пільг на оплату житла та ЖКП і

програму житлових субсидій (вони здійснюють ідентичні функції – захисту населення у сфері забезпечення певних стандартів житлових умов) об'єднати в єдину програму і надавати допомогу залежно від реальних потреб громадян у забезпеченні, принаймні, мінімальних житлових стандартів.

12. Система соціальних послуг потребує негайних реформ та приведення у відповідність до міжнародних стандартів низки законодавчих актів. Окрім застарілої законодавчої бази, необхідно розв'язати низку інших питань. Це:

12.1. Визначення потреби населення у соціальних послугах з урахуванням особливостей кожної місцевості.

12.2. Взаємодія усіх суб'єктів господарювання стосовно надання соціальних послуг та децентралізація влади.

12.3. Урахування успішних практик соціального замовлення в областях України та країн-учасників ЄС. Серед переваг громадських організацій доцільно виокремити: мобільність; гнучку комунікацію з цільовою аудиторією; відсутність багаторівневого регулювання діяльності; можливість залучення спонсорської допомоги; можливість напрацювання альтернативних форм, методик надання соціальних послуг; свободу в процесі формування стратегії розвитку та прийняття рішень [208].

12.4. Гідна оплата праці соціальному працівникові, адже за сьогоденних умов бути соціальним працівником – спеціальність непопулярна та не вигідна. Тому громадяни, котрі не можуть стояти осторонь соціальних проблем незахищених верств населення, обирають волонтерство до основного виду зайнятості.

12.5. Кваліфікована підготовка працівників з надання якісної допомоги людям з особливими потребами, особам похилого віку, дітям-сиротам, сім'ям з дітьми, ветеранам війни, учасникам АТО, малозабезпеченим, бездомним та ін.

12.6. Збільшення соціальної реклами про заклади надання соціальних послуг, створення інтернет-ресурсів з постійною гарячою лінією.

Згадаймо лише Євромайдан-SOS, який був та залишається волонтерським рухом, – величезній кількості потребуючих було надано кваліфіковану й оперативну допомогу. Таке вікно допомоги можна і необхідно створити для всіх категорій незахищених верств населення та тих, хто опинився у складних життєвих обставинах.

13. Необхідно запровадити податкову систему, де суперечності між необхідністю сплачувати податки та небажанням їх платити буде зведено до нуля. Лише досконала, побудована за загальноприйнятими принципами система оподаткування, яка забезпечує загальнообов'язковість (податки сплачують усі), стабільність (податки гарантовано сплачуються у визначеному державного обсязі), соціальну справедливість (податки сплачуватимуть залежно від обсягу доходів і витрат), спроможна суттєво вплинути на розвиток національної економіки та забезпечення соціальної справедливості в суспільстві [67].

14. Створення необхідних передумов для формування середньої верстви в Україні. Адже частка в українському суспільстві оцінюється, за різними даними, від 10 % до 15 %. Саме середня верства у демократичних країнах, яка становить від 60 % населення цих країн, є гарантом соціальної стабільності, носієм державної ідеології й опорою демократичних перетворень.

Підсумовуючи, зауважимо, що надто важливо визначити зрозумілі завдання. Сьогодні нам необхідна чітка ціль. Доки наміри влади не будуть зрозумілі для народу та не отримають його підтримки, доти не можна сподіватися на успіх будь-яких починань. Має здійснитись диференційована політика стосовно окремих груп населення з урахуванням їхніх цінностей. Старше покоління більше зорієнтоване на цінності закону та порядку, необхідності соціальної допомоги та державної підтримки, оскільки воно не може повністю адаптуватись до нового життя. Щодо цієї частини населення має бути збережений звичніший порядок речей, ті види і форми соціальної допомоги, котрі діяли раніше.

Натомість молоде покоління більше розраховує на власні сили, а тому потребує надання можливості для реалізації своєї ініціативи та створення сприятливих стартових умов.

3.3. Світовий досвід функціонування системи соціального захисту та можливості його використання в Україні

Упродовж періоду реформ в Україні урядові програмах звертали особливу увагу на необхідність активізації соціальної політики. Тоді, коли Україна висувала концепції щодо економічного підйому в соціальній сфері й розв'язання найгостріших соціальних проблем, соціальний курс європейських держав уже був визначений і характеризувався реалістичністю цілей існування заможного та справедливого життя в умовах поширення глобалізації, підвищення ролі громадян у власному соціальному забезпеченні й активізації соціального життя з допомогою інтенсивних чинників.

Зазначимо, що в країнах розвинутої ринкової та трансформаційної економіки існують суттєві відмінності, порівняно з Україною, в соціально-економічному та політичному становищі. Однак у формуванні ефективної моделі соціального захисту населення України їхній досвід може бути використаний, зокрема у таких напрямках:

1. Розроблення ефективної моделі соціального захисту, яка би враховувала специфіку зарубіжної та вітчизняної економічних систем, національних інтересів і потреб населення.
2. Акцентування на основних проблемах у зазначеній сфері, котрі простежуються у зарубіжних країнах, для їх уникнення у вітчизняній практиці.
3. Гарантування імплементації науково-обґрунтованих соціальних програм.
4. Запровадження найвідповідніших для нашої держави принципів і механізмів здійснення соціальної політики.

5. Реформування системи управління соціальним захистом, що передбачає розв'язання соціальних проблем насамперед не в центральних державних структурах, а в регіональних. Підвищення ролі недержавних громадських організацій.

6. Застосування ефективних, дійових методів для боротьби з бідністю, малозабезпеченістю, злиденністю, зубожінням та іншими негативними соціально-економічними явищами.

У більшості країн з розвинутою ринковою економікою системи соціального захисту сформувалися наприкінці XIX – на початку XX ст., тому вони мають вагомий досвід. Вивчення особливостей соціального захисту в країнах ЄС актуальне й необхідне, оскільки Україна планує стати повноправною учасницею Європейського Союзу.

Соціальна політика країн ЄС не змінює національної компетенції регулювання. Не діє жоден нормативно-правовий акт, який міг би впливати на національні системи соціального захисту. Держави-учасниці ЄС лише координують соціальні проекти та програми і можуть тісно співпрацювати задля обміну кращими практиками та досягненнями у галузі соціального захисту.

Значним досягненням соціальної політики ЄС стало підписання угод про створення єдиного страхового простору та координацію національних законодавств у сфері соціального захисту. Фактично це означає не лише можливість вільного переміщення в межах Європейського Союзу, але й працевлаштування в будь-якій державі ЄС при збереженні права на національний соціальний захист. Проте підписані угоди не уніфікували національні законодавства в єдину, універсальну європейську систему. Причиною цього є істотні відмінності в соціальних стандартах європейських країн, економічного та соціального розвитку, тому соціальні видатки в розрахунку на душу населення, виражені в абсолютних показниках, різняться в декілька разів. І хоча перерозподіл ВВП в Союзі здійснюється, в тому числі через Фонд об'єднання, обсяги його незначні. Їхнє збільшення не

передбачається, адже це спричинить зниження рівня життя у розвинутіших країнах.

Процес європейської інтеграції зрештою уповільнюється автономністю європейських національних систем соціального захисту. Однак, незважаючи на це, Євросоюз фіксує у програмних документах принцип збереження досягнутих у державах-членах соціальних стандартів.

Розглянемо чотири *основні моделі соціального захисту*, котрі притаманні країнам-учасникам ЄС: континентальна (модель Бісмарка); англосаксонська (модель Беверіджа); скандинавська; південно-європейська.

I. Німеччина, Франція, Австрія, Швейцарія, Нідерланди, Бельгія – країни *континентальної моделі соціального захисту*. Засновником її вважають німецького канцлера О. фон Бісмарк, який ініціював створення трьох галузей соціального страхування, що існують дотепер у цих країнах, страхування зі старості й інвалідності, з хвороби та від нещасних випадків на виробництві.

З-поміж головних ознак моделі виокремимо:

- тісний взаємозв'язок між тривалістю фахової діяльності та рівнем соціального захисту (професійна солідарність);
- соціальне страхування здійснюється за рахунок внесків роботодавців та застрахованих осіб;
- солідарність для малозабезпечених членів суспільства, яка реалізується через системи соціальної допомоги; право на соціальну допомогу мають не лише непрацездатні особи чи ті, котрі не встигли здобути піврічний стаж, а й ті, котрі працюють, однак їхній дохід нижчий від установленого прожиткового мінімуму;
- принцип змішаного державно-приватного розв'язання соціальних проблем (соціальне партнерство);
- витрати на соціальний захист, які становлять близько 50% ВВП.

Німецька система. Західна частина Німеччини – один з найпоказовіших прикладів "економічного дива" повоєнних десятиріч. Джерелом "економічного дива" стала продумана політика влади Західної Німеччини, що використовувала

природну працьовитість і підприємницьку ініціативу німців і була загальною ідеєю, яка їх об'єднала [76].

Широкі маси населення підтримували концепцію "Soziale Marktwirtschaft" – "Соціально відповідальна ринкова економіка". Її теоретичну основу сформували ідеї неолібералізму (німецький ордолібералізм) і його теоретики – Л. Ерхард, В. Ойкен, Ф. Бем та ін. Інституційно концепція соціальної справедливості відображена у моделі індустріальної демократії, введеної 1953 р. Вона дотепер залишається унікальною. У межах такої системи наймані працівники отримали право обирати членів спостережної ради компанії: з 1953 р. – третину місць, а з 1973 р. – половину. Запроваджується також система робочих рад, котрі мають значні управлінські повноваження, що допомагають розв'язувати робочі проблеми. Комбінація індустріальної демократії та сильні профспілки забезпечували мир і стабільність у ФРН упродовж багатьох десятиріч. Це засвідчує найнижчий рівень страйків у Європі [76, с. 32]. Сьогодні німецька система соціального захисту поєднує високу економічну ефективність, в основу якої покладено економічну свободу, що слугує стимулом високої продуктивності праці.

У німецькій системі соціального захисту центральне місце посідає соціальне страхування. Установи, що діють згідно з принципом самокерування, у правовому, організаційному та фінансовому полі незалежні від інститутів державного управління. Проте держава створює правову основу й здійснює правовий нагляд і перевірку діяльності органів соціального захисту. Установи, які займаються страхуванням, функціонують розрізнено. Так, організації медичного страхування, пенсійного забезпечення функціонують незалежно одна від одної.

Зазначимо, що за кількістю людей, старших 67 років Німеччина посідає друге місце у світі. Пенсіонери становлять чверть населення країни. Розмір пенсії досягає 70% від заробітної плати. Середня місячна пенсія у чоловіків в Західній Німеччині – 1052 євро, у Східній Німеччині – 1006 євро, у жінок відповідно – 521 та 705 євро [158, с. 25]. Пенсійна система складається з

державного та недержавного пенсійного забезпечення. *Державна пенсія* ґрунтується на принципі солідарності: соціальний внесок роботодавця та працівника у Пенсійний фонд є рівноцінним. У сумі це дорівнює 18,9 % від Фонду оплати праці. Виробнича пенсія належить до *недержавної*. Її отримують працівники великих підприємств тоді, коли на підприємстві створена пенсійна каса за домовленістю між профспілкою й адміністрацією, тобто близько половини пенсіонерів. Така форма захисту – добровільна.

У повосенній Німеччині об'єднуючим стрижнем стала ідея соціальної справедливості й іманентна працьовитість німців. Ці ідеї грамотно використали політичні сили, котрі забезпечили інституційні умови для їхнього втілення. Сучасна Німеччина – успішна соціально орієнтована країна.

Аналізуючи німецьку модель, можна стверджувати, що її окремі положення прийнятні для системи соціального захисту населення України. Скажімо, могли би бути втілені принципи активної державної політики повної зайнятості, запровадження розгалуженої системи пенсійного страхування, у тому числі використання виду недержавного пенсійного забезпечення – виробничої пенсії.

Французька система соціального захисту вважається складною організаційною структурою з доволі високою долею видатків на соціальні програми, що перевищує середній рівень по Європейському Союзу. Так, з 1980 р. до 2014 р. видатки на соціальний захист у Франції зросли з 20,6% до 31,9% [160]. До особливостей французької системи належать: розвинутий комплекс сімейних виплат; розгалужена мережа професійно-галузевих схем соціального страхування; велика роль додаткових структур соціального захисту, зокрема у сфері пенсійного й медичного страхування; розмаїття страхових фондів, котрі доповнюють існуючі обов'язкові фонди з соціального захисту населення.

У Франції головне джерело фінансування системи соціального захисту становлять страхові внески найманих працівників і роботодавців. Розмір пенсії досягає 50 % від зарплати. Витрати на пенсійне забезпечення становлять 14% ВВП країни.

Безробіття та проблема працевлаштування стає центральною проблемою системи соціального захисту Франції. У 2005 р. рівень безробіття для осіб 15-29 р. складав 17,3%. Ще однією особливістю французького безробіття є висока питома вага тривалого (понад рік) і над тривалого (понад два роки) безробіття – 42,5 і 21,6 % [201, с. 90]. Боротьба з безробіттям здійснювалась через пряме бюджетне фінансування: розширення зайнятості безпосередньо в державному секторі, реалізація довго вартісних цільових бюджетних програм. При цьому істотна частка витрат перекладалася на підприємців [201, с. 9].

Системі управління соціальним захистом у цій країні притаманна чітко ієрархічно організована структура і страхові каси, діючі на національному, регіональному та місцевому рівнях, які є самоврядними організаціями (має власне правління), але водночас із налагодженою й ефективною системою взаємодії. Унаслідок такої організаційної структури в управлінні системою соціального захисту розв'язується багато питань, пов'язаних із неоднаковою вартістю життя у різних регіонах. Отже, на нашу думку, цей практичний досвід Франції варто використати для розвитку системи соціального захисту в Україні.

II. Велика Британія та Ірландія – представники *англосаксонської моделі* соціального захисту (так званої ліберальної моделі) в Європі, що ґрунтується на доповіді В.Беверіджа 1942 р.

Головні принципи моделі:

- усезагальності системи соціального захисту – поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;
- одноманітності та уніфікації соціальних послуг і виплат, що виявляється в однаковому розмірі пенсій, медичного обслуговування й умов їхнього надання;
- розподільної справедливості – оскільки мова йде про національну солідарність, а не про фахову як у моделі Бісмарка [141, с. 15].

Характерні ознаки моделі: 1) фінансування відбувається і за рахунок страховий внесків, і за рахунок державного бюджету з розподілом соціальних

видатків між цими ланками державних фінансів; 2) здійснюється курс захисту ефективних громад та волонтерських програм, заохочується їхній розвиток і вдосконалення для того, щоб вони самі розв'язували наявні соціальні проблеми [160, с. 167].

У британській моделі соціального захисту простежуємо такі властивості: 1) не функціонують спеціальні, організаційно оформлені інститути, які здійснюють страхування певних видів соціальних ризиків – страхування від безробіття, зі старості, за хворобою, від нещасних випадків на виробництві та ін.; усі програми соціального захисту об'єднані в межах єдиної системи соціального захисту; 2) велику роль державних установ у забезпеченні соціальними послугами та виплатами, їхній тісний зв'язок із приватними страховими програмами.

У Великій Британії система соціального захисту охоплює національне соціальне страхування та національну охорону здоров'я. Фінансування цих двох блоків відбувається наступним чином: перший фінансується за рахунок страхових внесків роботодавців та найманих працівників, в той час як фінансування другого сектору на 90% фінансується з державного бюджету. Податкове фінансування, окрім охорони здоров'я, притаманне для гарантування сімейних виплат, а також виплат від нещасних випадків на виробництві. Пенсійна система у цій країні розглядається як одна з найефективніших у світі: базова державна пенсія, державна пенсія за вислугу років і недержавна пенсія. Цікавим є той факт, що недержавна пенсія є найбільш популярною. Працівник упродовж трудового періоду формує свою майбутню пенсію перераховуючи до недержавних пенсійних фондів частину доходів. Відбувається інвестування накопичень в економіку країни і надходження доходів. Ця система дозволяє працівнику розраховувати на високу пенсію, розмір якої залежить виключно від працівника.

Така система функціонуватиме в Україні та приноситиме громадянам дохід лише за умов:

- стабільної та надійної грошово-кредитної системи;

- економічного зростання та впевненості у завтрашньому дні;
- інвестиційно та інноваційно привабливої економіки;
- стабільного зростання рівня та якості життя.;
- відновлення соціальної справедливості;
- зростання довіри населення до недержавних пенсійних фондів та банківської системи країни загалом;

III. Швеція, Данія, Фінляндія та Норвегія – представники *скандинавської*, або *нордичної моделі* соціального захисту. Передумову функціонування моделі становить високоорганізоване суспільство, що ґрунтується на основі принципів інституційного суспільства [40, с. 71]. Доступ до офіційної інформації – це право кожного громадянина; корисливі інтереси, корупція викоренені з державного управління.

Такій моделі властиві ознаки:

- універсалізм (охоплення усіх верств населення) та солідарність (кожен громадянин, порівну і незалежно від соціального статусу, бере участь у фінансуванні системи соціального захисту, роблячи внески відповідно до своїх доходів) – основні принципи шведського соціального захисту;
- соціальний захист – право усіх громадян, забезпечене переважно державним сектором (бюджетом);
- виняток – страхування на випадок безробіття (добровільне, контрольоване профспілками);
- фінансування – переважно за рахунок податків, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найнятих робітників;
- фінансове підґрунтя – висока продуктивність праці, стабільні темпи національного зростання економіки, наявність об'єднань працедавців і профспілок, а також договірних відносин між ними, які контролює держава;
- чисельність безробітних утрачає актуальність: платниками податків стають насамперед підприємства; держава основну увагу зосереджує на створенні сприятливого інвестиційного клімату в економіці [21].

Від 30-х років ХХст. нордична модель ґрунтувалась на ідеології "фолькхем" – «домівки для народу» (див. рис. 3.3) [190, с. 28; 196], де йшлося про спільність інтересів нації у створенні «спільного дому». Вона мала характер соціалістичної утопії, кейнсіанста у чистому вигляді. Однак із початком кризи у 90-х роках уряд прийняв проміжний підхід – між неоліберальним і кейнсіанським, між політикою сукупної пропозиції та політикою заборони заробітної платні [201, с. 99]. Інтернаціоналізація економіки спричиняє переважання тенденції до певної стандартизації економічної та соціальної політики (і держави, і бізнесу), ослаблення державного втручання й ролі національних інститутів соціально-економічного регулювання. Ринок поступово, але бере гору. Соціальна політика зберігає універсальність і залишається засобом ослаблення нерівності щодо кінцевих доходів, зокрема у використанні соціальних послуг. Хоча загалом компенсація зі соціального страхування знижується, окремі його елементи передаються у повноваження працедавців і приватних організацій, котрі спеціалізуються на страхуванні. Державну монополію у сфері соціальних послуг змінює багатоукладність останньої – зростає значення приватного та кооперативного підприємництва. Соціал-демократи погодилися із частковою приватизацією та комерціалізацією сфери соціальних послуг. Пост - індустріальна революція стимулює приватне підприємництво і приватну ініціативу. Це не означає ліквідації регулювання в економіці й соціальній сфері, але сприяє його істотній зміні, що передбачає гнучкішу конформну ринкову систему управління соціально-економічними процесами [201, с. 101].

У сучасному світі нордичну модель соціального захисту вважають прикладом для наслідування. Для більшості її жителів – це надійна оселя, яка забезпечує людей усім необхідним: житлом, платнею, соціальним захистом. Незважаючи на високі податки (на доходи вони можуть сягати майже 40%), модель гарантує одні з найвищих у Європі соціальні стандарти.

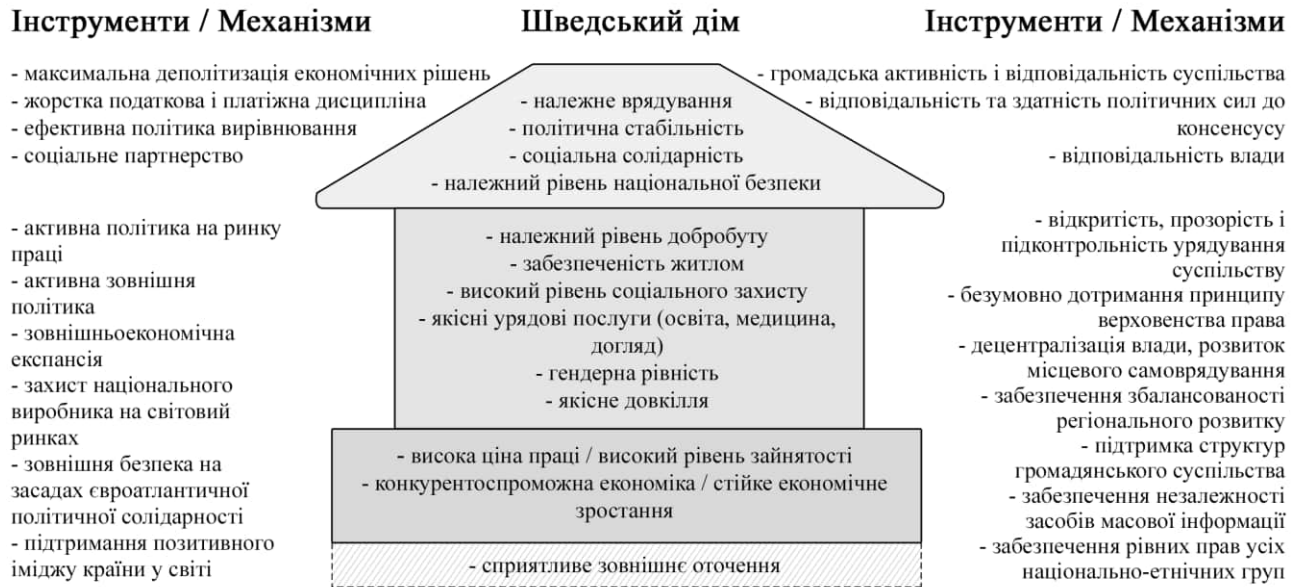

Рис. 3.3. Шведська модель «домівки для народу»

Здавалося б, коли брати до уваги прибуток у формі зарплатні (в середньому близько 2,5 тис. долар. на місяць), то 36% населення країни можна було б зарахувати до категорії бідних (найвищий показник у групі промислово розвинутих країн світу). Однак після перерозподілу сукупного суспільного доходу через систему податків і соціальних виплат (¹ з держбюджету надходить на соціальні потреби), плюсуємо соціальні статті видатків муніципальних бюджетів і виплати з пенсійних та інших страхових фондів, до категорії бідних потрапляє лише 5,6% населення. Аналогічні показники для США становлять відповідно 27% і 17% [7, с. 17]. Соціальний стандарт забезпечує кожній сім'ї притаманний їй життєвий рівень у випадку, якщо трапляються життєві труднощі чи негаразди. Тобто сім'я за будь-яких життєвих обставин є соціально захищеною.

Нордичні країни очолюють міжнародні рейтинги: від економічної конкурентоспроможності й соціального здоров'я – до щастя. Для прикладу, Швецію у квітні 2013 р. визнано найкращою країною світу для життя за індексом соціального розвитку. Дослідники Гарвардського університету й Політехнічного інституту штату Массачусетс розробили нову методичку, за

допомогою якої вони не вимірюють економічні показники, а вивчають соціальну картину: достатність харчів; наявність житла; доступність медицини; можливості людини у тій чи іншій країні [181]. На думку науковців, у Швеції сформувалась вдала комбінація європейської моделі соціального забезпечення й охорони довкілля з американською моделлю можливостей, громадянських прав та свободи.

У рейтингу найкращих країн для народження, що кожного року здійснює "Economist Intelligence Unit "TheEconomist", нордичні країни посіли з третього по п'яте місце відповідно (Норвегія, Швеція, Данія). Фінляндія у цьому рейтингу перебуває на 11 місці. Серед показників, котрі формують рейтинг, – ВВП на душу населення, очікувана тривалість життя, кількість розлучень, рівень безробіття, рівень злочинності й самогубства, громадянські права та свободи, якість державного управління, гендерна рівність і кліматичні умови [153].

Скандинавські країни ефективно та сумлінно використовуючи політичні, економічні, соціальні інструменти й механізми. Вони побудували власні моделі на засадах демократії, добробуту, безпеки та відкритості. Тому їхній досвід (передусім економічної політики) становить практичний інтерес для світу й України, а національна ідея як чинник об'єднання нації заради досягнення спільних цілей, інтересів та цінностей постає важливим інструментом націозгуртованості.

IV. Італія, Іспанія, Греція та Португалія – представники *південно європейської моделі* соціального захисту. Її у науковій літературі називають ще рудиментарною, або ж перехідною, тобто такою, що інтерпретується неусталеною моделлю соціального захисту з подальшим її розвитком і вдосконаленням.

Головні ознаки моделі:

- відносно низький рівень соціальної захищеності;
- соціальний захист (турбота сім'ї, родини, приватної благодійності);

- соціальна політика з переважно пасивним характером, зорієнтована на компенсацію втрат у прибутках окремих категорій громадян [7];
- асиметрична структура соціальних витрат (найзначнішу частку соціальних витрат становить пенсійне забезпечення – 15,4% від ВВП, а на підтримку сім'ї, материнства, освіти й політику зайнятості витрачаються порівняно незначні кошти (близько 0,8%) [21, с. 87].);
- несприятливі макроекономічні показники: високий темп інфляції, низький рівень ВВП на душу населення, низький рівень народжуваності, високий рівень державної заборгованості, тінізація економіки і под.

Прибутки населення у південних та північних регіонах *Італії* різняться через історичну складову і це зумовлює проблему політики соціального захисту населення країни. Так, загальний рівень безробіття станом на січень 2015 р. становив 13,4%, причому безробіття на півночі країни становило близько 8,5%, а на півдні – понад 21,5%. Найбільше безробітних серед молоді. Це позначається на ролі, яку відіграє соціальний захист: пенсія з інвалідності в економічно слабких регіонах, окрім основного призначення, виконує роль допомоги з безробіття й соціальної допомоги [158, с. 25].

Суттєва проблема – відмінність та якісь у наданні соціальних послуг, вирішенні соціальних негараздів, адже на півночі *Італії* профспілковий рух є значно ширшим, аніж в інших частинах країни. А до затяжної проблеми відносимо державну заборгованість, що не дає можливості економічно та соціально окріпнути.

Приклад *Італії* засвідчує: системи соціального захисту європейських країн є різносторонніми, одні проявляють сильну та збалансовану систему, інші – слабку та розбалансовану. Адже простежується відмінність у рівнях соціальних видатків та соціальної захищеності громадян, економічного розвитку та добробуту населення.

У світовій практиці, крім чотирьох основних європейських моделей, вирізняють ще американську та японську моделі соціального захисту.

Американську вважають найяскравішим виявом лібералізму. Головний принцип моделі: якщо вклад громадянина визначає його доступ до ринку більшості продуктів, то доступ до системи соціального захисту повинен визначатись тими ж чинниками [176]. Ця модель виокремлює соціальний захист з вільного ринку й обмежується захистом лише тих, хто позбавлений інших доходів, окрім соціальних виплат. За нею, проблема соціального захисту розв'язується переважно на рівні підприємств і найманих робітників через профспілки. Водночас спрямування частини коштів на забезпечення соціального захисту людей здійснює держава. У заходах зі соціальної підтримки населення США заслуговує на особливу увагу розроблення програм фахової підготовки та перепідготовки кадрів: охоплення системою соціального захисту широких верств населення; надання допомоги тим, хто її потребує, у тому числі в натуральній формі (безоплатна медична допомога, талони на безкоштовне отримання продовольчих товарів, субсидії на житло) [158, с. 26]. Отже, соціальна допомога надається за рахунок державних асигнувань, а соціальне страхування утворюється на засадах цільового податку на соціальне страхування, який стягується з роботодавців та найманих працівників.

У 70-х роках ХХ ст. солідарну пенсійну систему, у зв'язку зі старінням населення, спіткали труднощі, зокрема у фінансових ресурсах для виплат державних пенсій. Тому США приймає рішення стосовно розвитку накопичувальних пенсійних програм – державних й недержавних. Однак через певний період виплати пенсій за накопичувальною системою стають проблематичними. Адже в період економічної кризи недержавним фінансовим установам стало вкрай важко виконувати зобов'язання. Причиною цього є часте спекулювання та бажання отримати надприбутки приватними фінансовими установами, так як рішення про розміщення пенсійних коштів вони приймають самостійно. Важливо створити надійний захист коштів накопичувального фонду та гарантувати їх збереження за будь-яких подій.

У моделі, що функціонує в *Японії* (вона притаманна також Австралії та низці країн Північної Європи), превалює колективна відповідальність різних

секторів економіки за соціальний добробут, відводячи державі далеко не головну роль [30, с. 79]. "Наше багатство – людські ресурси" домінує в країні Сонця. Відтак створення належних умов для їх розвитку, ефективного застосування є прерогативними. В основу покладено такі принципи: довічний найм; заробітна плата за старшинством; профспілки фірм. Корпоративний патерналізм гарантує постійне місце роботи, перерозподіл зарплати не за трудовим внеском, а на основі віку. Система соціального захисту охоплює соціальне страхування, соціальну допомогу, охорону здоров'я, обслуговування людей похилого віку [156, с. 51]. Витрати на соціальне забезпечення фінансуються за рахунок страхових внесків, котрі виплачують підприємці й наймані працівники, але в пенсійному страхуванні бере участь і держава.

У сучасній пенсійній системі Японії існує два види пенсій: 1) національна базова для всіх без винятку резидентів країни; 2) компліментарна або додаткова залежить від трудового стажу й розміру зарплати [30, с. 87]. Так, у 1994 р. базова пенсія становила 43–65 тис. ієн, а разом із додатковою – 170–240 тис. ієн. Колишні працівники великих корпорацій і державної служби (до 50% від загальної кількості пенсіонерів) отримують високі пенсії. Близько третини базових пенсій фінансується за рахунок податків, решта – страхових внесків. Компліментарні пенсії фінансуються виключно за рахунок премій із соціального страхування та прибутків пенсійних фондів [30, с. 87].

Сім'я є інститутом страхування на випадок старості, оскільки старший син несе тягар сімейних обов'язків на противагу європейським країнам [30, с. 95].

За умов кризи публічних фінансів, постійно зростаючих вимог населення до кількості та якості суспільних благ, тотального марнотратства в державному секторі, відсутності мотивів до економії бюджетних коштів досвід Японії є надзвичайно корисним не лише для країн пострадянського простору (щодо забезпечення добробуту), а й для високо розвинутих країн ЄС, котрі часто потрапляють до так званої пастки соціальної держави, коли

страх політиків втратити популярність у виборців стають на заваді прогресивним, хоч і болючим, соціально-економічним реформам [30, с. 95].

Україні, у свою чергу, потрібно перейняти досвід турботи про працююче населення. Коли в Радянському Союзі дещо дотримувались основних норм праці (чітко нормований робочий день, оплачувані відпустки, лікарняні), то сьогодні в Україні населення, що працює, – незахищене, морально та фізично виснажене.

Заслуговує на увагу модель соціального захисту населення в *Чилі*. Принципи обов'язкового індивідуального накопичення, які містяться в ній, допомогли переглянути практику функціонування пенсійних систем і зменшити роль держави у цій сфері [138, с. 17]. За діючою системою пенсійного забезпечення в країні, кожний працюючий громадянин має індивідуальний рахунок, куди зачисляють його пенсійні внески (10% заробітної плати). Індивідуальні накопичення формуються через доходи від інвестицій, котрі компанії, що управляють, здійснюють з акумульованих фондами коштів [138, с. 17]. Особлива ознака такої чилійської моделі – жорстка перевірка державним Управлінням контролю за діяльністю пенсійних фондів приватних адміністраторів пенсійних фондів, зайнятих інвестиційним розміщенням коштів вкладників, у тому числі обов'язкових для виконання нормативів інвестування отриманих вкладів та вимог до фінансових параметрів цих компаній, гарантуванням визначеного законом мінімального розміру державної пенсії.

Головне гасло моделі – "зменшення ролі держави у сфері соціального забезпечення" – виявилось не дуже підходящим. Адже у процесі функціонування системи з'ясувалося, що вона розрахована на осіб зі стабільно високими доходами, котрі працюють у державному та приватному секторах економіки. Інакше кажучи, населення країни, що не має постійного місця праці та займається індивідуальною (підприємницькою) діяльністю опиняється поза системою. Власник пенсійного рахунку в недержавному пенсійному фонді, окрім щомісячного внеску у розмірі 10% від заробітної

плати, сплачує ще й адміністративні видатки та комісійні у розмірі від 0,47% до 1,54%. Обсяг акумульованих коштів недержавних пенсійних фондів Чилі перевищує 25%, а щорічна прибутковість становить 10%.

Моделі соціального захисту країн пострадянського простору формувалися у непростий час: дефіцит коштів на соціальне забезпечення, широкі масштаби тіньової економіки, складна демографічна ситуація, відсутність стратегії та тактики перебудови економіки.

Однак, попри схожі стартові умови формування системи соціального захисту у кожній з цих країн існує власна модель соціального захисту.

Так, у *Чехії* діють три взаємодоповнюючі системи соціального захисту населення: 1) соціального страхування (охоплює практично все населення країни і становить 10% ВВП); 2) державної соціальної допомоги (60 % населення і 2% ВВП), спрямованої на попередження зниження доходів, передусім сімей із дітьми; 3) соціальної підтримки (4% населення і 4% ВВП), за якої держава гарантує мінімальний рівень підтримки соціально вразливим прошаркам населення [139, с. 18].

Наголосимо, що в Чеській Республіці діє єдина система пенсійного забезпечення для всіх категорій громадян, за винятком пенсій для фахових військових, працівників поліції, персоналу в'язниць та ін. Мінімальний розмір пенсії становить 2470 чеських крон, або 100 євро, а середній розмір пенсії – 10000 чеських крон (400 євро) [139, с. 19]. Розмір пенсії яку призначають, умовно складається з двох частин: базової, однакової для всіх одержувачів (1700 чеських крон), і страхової, що залежить від стажу та заробітної плати.

Для української моделі соціального захисту доцільним було б використання такого досвіду у здійсненні індексації пенсійних виплат, який відбувається в три етапи: 1) у випадку, коли інфляція перевищує 5%, пенсії збільшуються на 70% інфляції; 2) коли в будь-якому році пенсії підвищуються лише у зв'язку з інфляцією або взагалі не підвищуються, то наступного року пенсії будуть збільшені, принаймні, на третину зростання заробітної плати за

роки, коли пенсії не коригувались; 3) яких передбачена можливість спеціального підвищення розміру пенсії, ухваленого парламентом [139, с. 19].

Специфічну структуру побудови має *польська система* соціального захисту. Перед вступом до ЄС проведено адміністративно-територіальну реформу. Як наслідок, в Польщі появляються нові органи управління такі як гміни, повіти та воєводства.

Пенсійна система Польщі складається з трьох рівнів: 1) Інститут соціального страхування (ZUS); 2) Відкритий пенсійний фонд (OFE); 3) Індивідуальний пенсійний рахунок (IKE). Інститут соціального страхування здійснює виплати пенсіонерам, інвалідам, безробітним тощо. Розмір пенсійних виплат першого рівня залежить від стажу та рівня заробітної плати. Фінансується за рахунок соціальних внесків роботодавців та найманих працівників. Відкритий пенсійний фонд є фондом на якому зберігається індивідуальні рахунки кожного працюючого громадянина Польщі. Внесення грошей на цей рахунок є також обов'язковим, воно не оподатковується і, на відміну від ZUS, можуть частково передаватися у спадок (наприклад дружині). Індивідуальний пенсійний рахунок є останнім джерелом фінансування пенсіонера. IKE не є обов'язковим і насправді є звичайним депозитним рахунком з умовою видачі грошей після виходу власника на пенсію. Різні банки пропонують свої процентні ставки та умови надання депозиту. Гроші на Індивідуальному пенсійному рахунку власник може дарувати, передавати частку іншим особам або віддати у спадок.

Польська модель соціального захисту є цікавим прикладом для України саме у сфері пенсійного забезпечення.

Система соціального захисту в Російській Федерації досі зберігає ознаки, притаманні радше для соціальної допомоги, аніж для страхування. Російський варіант пенсійної системи складається з основної пенсії для всіх громадян (перший рівень) і додаткових пенсійних виплат, які формуються за рахунок номінального та реального інвестування внесків (другий рівень) [66]. Для контролю за діяльністю недержавних пенсійних фондів було вирішено при

Міністерстві соціального захисту населення Російської Федерації створити Інспекцію недержавних пенсійних фондів, що повинна здійснювати реєстрацію та ліцензування недержавних пенсійних фондів і компаній з управління їхніми активами [64, с. 161–165]. Хоча з реформою пенсійної системи розміри пенсій зросли, але, на жаль, не розв'язані проблеми зменшення частки працюючих у загальній структурі народонаселення, зменшення сплати соціальних внесків, спричинене значним впливом тіньової економіки, і под.

Україна ще в 2004 р. використала певний досвід РФ щодо проведення реформ у соціальній сфері. Проте вже сьогодні відомо про численні помилки російських реформаторів у процесі монетизації пільг. Уроки реформування пільг тут суперечливі й потребують детального вивчення основних недоліків з метою їх уникнення в українській практиці.

Попри відмінності у моделях соціального захисту різних країн та різні підходи стосовно реформування соціальної сфери, існує спільна стратегія з подолання проблеми старіння населення, яка не оминула жодну країну. Так, у доповіді Організації Об'єднаних Націй “Розвиток в умовах старіння світу. Загальний огляд” констатується: у XXI ст. старіння населення значно впливатиме на суспільство, тому директивні органи мають приділяти цьому процесові все більше уваги. До речі, у 1950 р. частка літніх людей становила 8% населення світу, 2000 р. – уже 10%, а до 2050 р. передбачається, що цей показник дорівнюватиме 21% [35]. З процесом старіння населення зростає частка осіб пенсійного віку. Відтак збільшується навантаження на працездатних громадян, посилюється фінансовий тиск на державні бюджети, оскільки пенсійні фонди не спроможні повністю забезпечити потреби національних пенсійних систем. Тому майже всі країни з розвинутою ринковою економікою почали здійснювати пенсійні реформи, аби підтримати рівень життя пенсіонерів і виконати вимоги Міжнародної організації праці щодо соціальних стандартів для цієї категорії громадян.

Основними результатами пенсійних реформ у зарубіжних країнах у другій половині XX ст. стали: законодавче підвищення пенсійного віку в

більшості з них до 65 років для чоловіків і жінок; пропорційний розподіл пенсійних внесків між роботодавцями та працівниками – відповідно 50% на 50%; удосконалення функціонування солідарних пенсійних програм; запровадження накопичувального пенсійного страхування, яке стало необхідною складовою їхньої державної пенсійної політики.

Кожна країна має власну пенсійну систему, де в той чи інший спосіб переплітаються різні схеми, але фактично в усіх існує два основні елементи – обов'язкове й додаткове пенсійне забезпечення. Окрім накопичувального пенсійного забезпечення, в європейських країнах активного розвитку набуває недержавне пенсійне забезпечення. В офіційній документації ЄС чітко встановлено: до 2020 р. перейти на нові конструкції пенсійних схем – частка пенсійних виплат солідарної системи повинна знизитися з 84 до 64% [36].

Що стосується України, то вважаємо за необхідне: 1) створити необхідні умови детінізації заробітних плат; 2) реформувати систему пільгових пенсій для окремих професій з метою недопущення надмірного розриву під час виплат пенсій; 3) запровадити накопичувальну та недержавну пенсійну систему. Про підвищення пенсійного віку не йдеться, оскільки, на наше переконання, перш ніж оперувати цим інструментом, потрібно створити належні умови життя і врахувати факт: середня тривалість життя пересічного українця становить 68,8 років [186].

Уже сьогодні, розуміючи сильний тиск на пенсійні системи та безповоротність такого прогнозу, європейські країни продовжують здійснювати пенсійні реформи. Основними результатами міжнародних самітів, національних "круглих столів", обговорень експертів з цих питань стали: законодавче підвищення пенсійного віку в більшості з країн до 65 років для чоловіків та жінок, з поступовим підвищенням пенсійного віку до 67 років у Люксембурзі, Італії, Франції, Іспанії, Греції, Німеччині, Данії. У Великій Британії підвищення пенсійного віку до 2030 р. планується на рівні 68 років (табл. 3.4).

Найнижчий вік виходу на заслужений відпочинок станом на 2012 р. вважався офіційний вік виходу в таких країнах, як Мальта (60/61), Словаччина

(59 – 60/61), Латвія (62/62). У Чеській Республіці вік виходу на пенсію однаковий і для чоловіків, і для жінок, але для жінок він залежить від кількості дітей [124].

Важлива умова пенсійної реформи в країнах – учасницях ЄС – не лише поступове підвищення пенсійного віку, що допоможе пом'якшити навантаження на солідарні системи підтримки літнього населення, оскільки пенсійні видатки держав зростають, – а й упровадження накопичувальних державних та недержавних пенсійних програм, котрі ґрунтуються на принципах пенсійного страхування. Саме ці заходи становлять вагомe джерело підвищення фінансового забезпечення і рівня життя пенсіонерів.

Можливі напрями використання в Україні досвіду соціального захисту країн розвинутої та перехідної економіки, який міститься у відповідних моделях соціального захисту населення, це запровадження:

- ефективного функціонування й узгодженої роботи національного, регіонального та місцевого систем управління соціальним захистом;
- демократичності й прозорості соціального захисту, спрощення процедури надання різних видів соціальної допомоги;
- збалансованих форм та методів соціального захисту населення на основі оптимального сполучення адресності й універсальності;
- гарантування повного використання кожною людиною своїх прав для звернення за допомогою до відповідних соціальних інститутів;
- моніторингу об'єктивності стану рівня життя осіб, сім'ї, соціально уразливих груп, котрі звертаються за соціальною допомогою;
- чіткої наукової обґрунтованості заходів зі соціального захисту та нормативно-правового його забезпечення.

Таблиця 3.4

Офіційний вік виходу на пенсію у країнах-учасницях ЄС у зв'язку з проведенням пенсійної реформи

Країна ЄС	Офіційний вік виходу на пенсію				Середній вік виходу на пенсію	
	2012 р.		2030 р.			
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Бельгія	65	65	65	65-	61,9 (2009)	61,2 (2009)
Болгарія	60,4	63,4	63	65	61(2010)	64,2 (2010)
Чеська республіка	63	63	65	65	59,6 (2009)	61,5 (2009)
Данія	65	65	67	67	63(2011)	63(2011)
Німеччина	65,1	65,1	67	67	63,3 (2010)	63,8 (2010)
Естонія	60-63*	63	65	65	62,5 (2009)	62,5 (2009)
Ірландія	65-66	65-66	68	68	64,1(2009)	64,1 (2009)
Греція	65	65	67	67	60 (2009)	60 (2009)
Іспанія	65	65	67	67	62,1(2009)	62,1 (2009)
Франція	60, 9	60, 9	67	67	62,16 (2011)	61,66 (2011)
Італія	62	66	67	67	В залежності від пенсії за вислугу років, пенсія за віком*	В залежності від пенсії за вислугу років, пенсія за віком*
Кіпр	65	65	65	65	-	-
Латвія	62	62	62	62	-	-
Литва	60, 4	62, 8	65	65	61,7 (2010)	62,0 (2010)
Люксембург	65	65	67	67	59 (2010)	59 (2010)
Угорщина	62	62	65	65	58,6 (2009)	60,0 (2009)
Мальта	60	61	65	65	-	-
Нідерланди	65	65	67	67	62,5 (2010)	62,5 (2010)
Австрія	60	65	63,5	65	57,1(2010)	59,1 (2010)
Польща	60	65	60	65	59 (2010)	60,2 (2010)
Португалія	65	65	65	65	62,5 (2011)	61,8 (2011)
Румунія	59,3 – 59,5	61,3 –61,5	63	65	56,3 (2011)	58,3 (2011)
Словенія	61	63	61	63	58, 5(2011)	61, 10(2011)
Словаччина	59-60	62	62	62	57 (2010)	60,5 (2010)
Фінляндія	63-68	63-68	63-68	63-68	60,5 (2011)	60,4 (2011)
Швеція	65	65	65	65	62,7 (2011)	63,7 (2011)
Великобританія	65	65	68	68	62,6 (2009)	62,6 (2009)
Хорватія	65	60,3	65	65	60 (2011)	55 (2011)
Україна	55,5	60	60	60 (62)	50 (2011)	50 (2011)

Джерело: [124; 222]

На нашу думку, з усіх розглянутих моделей не можна виділити однієї, яка би повністю підходила для удосконалення моделі соціального захисту нашої держави. Зі соціального та ментального погляду, скандинавська модель ближча українській громадськості. Необхідно також зазначити, що на вітчизняній моделі соціального захисту позначився період державного соціалізму й адміністративно-планової системи. Як відомо, соціалізм становив систему домінування соціальних цінностей над економічними, поширеною була система безкоштовно наданих державою соціальних послуг. Спектр цих соціальних послуг мало залежав від індивідуального внеску окремого індивіда, знижуючи стимули для підприємливості й активної економічної поведінки. Економіка діяла за принципами адміністративного планування та державного замовлення, зарплата працівників не залежала від зміни продуктивності праці. Отже, тотальне домінування соціального над економічним сформувало певний менталітет громадян, котрі очікують від держави соціальних гарантій і підтримують патерналізм [76].

Найкращий варіант для України, з нашого погляду, – спрямувати зусилля на побудову моделі, яка б відповідала умовам соціально орієнтованої економіки й охоплювала: синтез елементів континентальної (Німеччина, Австрія, Швейцарія) й англосаксонської (Велика Британія, Канада, США) моделей функціонування надійного механізму соціального страхування; розвиток соціального партнерства; наявність жорсткого державного контролю за дотриманням мінімальних соціальних гарантій та функціонуванням інститутів соціального захисту [68, с. 9]. Тобто забезпечення реалізації стратегічного курсу реформ має пов'язуватись зі соціально-орієнтованою економікою. З одного боку, їй повинні бути притаманні плюралізм форм власності й розвинута система ринкових відносин, з іншого – високий ступінь участі держави у забезпеченні ефективності економіки, регулюванні доходів населення та зайнятості, формуванні умов, котрі забезпечують задоволення соціально значущих потреб населення.

Створення такої моделі в Україні та втілення її в життя сприятиме насамперед підвищенню рівня й ефективності соціального захисту населення у тому числі:

1. Підвищенню розмірів мінімальних соціальних гарантій на основі науково обґрунтованих розрахунків, зі зауважуванням поточних цін, рівня інфляції та норм споживання.

2. Забезпеченню громадян гідними умовами життя, підтримці соціально незахищених верств та утвердженню в суспільстві соціальної справедливості.

3. Зменшенню соціальної нерівності й майнового розшарування за всіма соціально-економічними показниками (багаті повинні багатіти лише за умови, коли нація процвітає).

4. Гарантуванню зростання рівня зайнятості й зменшення безробіття, зокрема формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці та надання соціальних гарантій економічно активній частині населення.

Запровадженню активних заходів соціального захисту та створення організаційно-економічного механізму, який би сприяв зменшенню частини населення, що потребує соціальної допомоги.

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши світовий досвід функціонування систем соціального захисту населення, можна дійти висновку, що не існує однієї моделі, яка б повністю підходила для побудови вітчизняної системи соціального захисту. Найкращим варіантом, на нашу думку, було би спрямування зусиль на побудову моделі, що відповідала б умовам соціально орієнтованої економіки і становила поєднання елементів континентальної (Німеччина, Австрія, Швейцарія) й англосаксонської (Велика Британія, Канада, США) моделей: функціонування надійного механізму соціального страхування; розвиток соціального партнерства; наявність жорсткого державного контролю за

дотриманням мінімальних соціальних гарантій та функціонуванням інститутів соціального захисту.

Серед необхідних умов державного регулювання є: належне урядування; соціальна справедливість; політична стабільність; необхідний рівень національної безпеки; висока оплата й гідні умови праці для працездатних і гарантований належний рівень життя для непрацездатних осіб; високий рівень зайнятості; якісні та доступні урядові послуги (освіта, медицина, догляд); гендерна рівність; конкурентоспроможна економіка; системність у реформуванні системи соціального захисту населення, відсутність корупції.

Першоважливі проблеми, котрі потребують нагального вирішення, це: дотримання конституційних гарантій, що закріплені в Основному законі держави; вдосконалення нормативної бази та стандартів правового регулювання повсякденних потреб суспільства за європейськими стандартами соціального захисту населення; адресність соціальної допомоги; трансформування чинної системи пільг; підвищення стандартів оплати праці в Україні та щорічний моніторинг якості життя громадян; завершення пенсійної реформи й остаточний перехід до трирівневої системи пенсійного забезпечення за умови пожвавлення економіки; посилення контролю за наданням житлових субсидій з метою недопущення випадків їх отримання громадянами з порівняно високим рівнем фактичних доходів; удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму, адже в основу базового соціального стандарту покладено "споживчий кошик", визначений ще 14 квітня 2000 р., який не враховує життєві потреби людей сьогодення; створення необхідних передумов для формування середньої верстви в Україні.

В умовах ринкової турбулентності досягненню соціальної справедливості сприятиме об'єднання державних та ринкових механізмів, громадських організацій, котрі повинні бути спрямовані на вирішення проблеми створення рівних можливостей для кожної людини, реалізації її творчого та фахового потенціалу, забезпечення рівності всіх перед законом і рівності у пошуку власного місця в умовах ринку. Світові концепції соціального партнерства, що

довели ефективність у всьому світі, повинні стати засадами розбудови могутньої соціальної Української держави.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора [122; 124; 126; 127; 128; 129; 130; 166; 168; 169; 170; 172].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання важливого наукового завдання – політико-економічного аналізу системи соціального захисту, що виявилось в розробленні теоретичних положень і прикладних рекомендацій з удосконалення цієї системи в Україні. Наше дослідження дало змогу сформулювати загальні висновки теоретичного та науково-практичного характеру, котрі відображають вирішення завдань відповідно до визначеної мети:

1. Соціальна політика становить вагомий складову забезпечення справедливості соціально-економічних відносин. Одночасно важливою складовою реалізації соціальної політики є політика соціального захисту, яка безпосередньо формує систему соціального захисту населення.

2. За змістом категорію соціального захисту вітчизняні й зарубіжні науковці трактують у вигляді діяльності, комплексу, функції, системи, сукупності й механізму. На нашу думку, цілісніше зміст цієї категорії можна розкрити як «систему», що передбачає сукупність певних функціональних елементів, котрі взаємодіють комплексно та запускають механізми, які сприяють досягненню певної мети. Система соціального захисту – сукупність правових, економічних і соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя й розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав.

3. Концепцію соціального захисту населення в Україні необхідно розглядати крізь призму теорії соціальної згуртованості суспільства. В основу соціальної згуртованості суспільства покладено добробут більшості громадян, гармонійні й стабільні відносини, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної

дезінтеграції. Це означає, що справедливий та ефективний, з огляду кінцевої мети, соціальний захист населення – запорука стійкості й стабільності розвитку суспільства.

4. Інструментарій дослідження системи соціального захисту населення дав змогу дійти висновку: ця система надмірно розгалужена та несистематична. Відтак запропоновано авторську розробку державної системи соціального захисту, яка містить чотири головні складники: 1) соціальне страхування; 2) соціальну допомогу; 3) соціальні гарантії; 4) соціальні послуги. Запропоновано структуру системи соціального захисту населення в Україні з урахуванням держави та бізнес-організацій.

5. Представники основних економічних шкіл визначають соціальний захист по-різному. По-перше, його трактують як підтримку індивіда у бідності (*класичний підхід*); по-друге – як розв'язання протиріч між багатством та бідністю, що полягає у перерозподілі національного доходу від багатих до бідних прошарків населення (*неокласичний підхід*); по-третє – як соціальне маневрування доходами через вирівнювання доходів людини впродовж усього її життя (*кейнсіанський підхід*) і, по-четверте – як розв'язання суперечностей між можливостями ринку й потребами населення, між ефективністю суспільного виробництва та соціальною справедливістю (*інституційний підхід*).

6. Політика соціального захисту в адміністративно-командній економіці загалом була несправедливою, неефективною. Вона не ґрунтувалася на оцінці засобів, як це мало місце у розвинутих країнах, а зорієнтовувалася на класи і вважалася універсальною для всіх категорій населення, окрім панівного партійно-господарського класу. Практика засвідчує, що відсутність засобів оцінки не давала змоги на належному рівні опікуватися тими, хто вимушено перебував на межі бідності й злиденності. Означені проблеми та недоліки функціонування системи соціального захисту, які існували в адміністративній економіці, суттєво вплинули на соціально-розподільні процеси в перехідній економіці України.

7. Серед проблем вітчизняної економіки гостро постають проблеми житла (відсутність соціального житла для соціально вразливих верств населення), низькі доходи населення, безробіття різних вікових категорій. Пріоритетним напрямом соціальної політики держави має стати соціальний захист молоді. Пенсійне забезпечення становить одну з найважливіших передумов формування добробуту громадян, їхньої впевненості у майбутньому, стабільності та спокою у суспільстві. Відтак здійснення пенсійної реформи (запровадження накопичувальної та недержавної пенсійної системи) є вкрай необхідним. В той же час, важливо врахувати передумови та умовивпровадження двох важливих складників пенсійної системи України.

8. В умовах ринкової турбулентності досягненню соціальної справедливості сприятиме об'єднання державних і ринкових механізмів, а також громадських організацій, котрі повинні спрямовуватись на вирішення проблеми створення рівних можливостей для кожної людини, реалізації її творчого та фахового потенціалу, забезпечення рівності всіх перед законом і рівності у пошуку власного місця у системі ринкових відносин. Світові концепції соціального партнерства, які довели ефективність у всьому світі, повинні бути основою розбудови могутньої соціальної Української держави на оновленій ціннісній платформі.

9. Аналіз динамічних рядів дав змогу виявити тенденції соціальних видатків країн ОЕСР та України за період 1991 – 2014 рр. Отримані результати засвідчили таке. По-перше, лідерами за середнім рівнем соціальних видатків є Швеція, Франція, Фінляндія, Данія, Бельгія, Австрія, Німеччина. По-друге, в середньому щороку зростали від 1 до 2% соціальні видатки у таких країнах, як Іспанія, Австралія, США, Італія, Греція. По-третє, найбільший приріст рівня соціальних видатків держави порівняно з базовим 1991 р. мав місце в Кореї та Україні. По-четверте, найбільші коливання простежуємо в Португалії, Ірландії та Фінляндії. Обсяг соціальних видатків виявився найстабільнішим впродовж аналізованого періоду у Німеччині.

10. Аналіз державного регулювання механізму соціального захисту населення виявив необхідні напрями його удосконалення: викорінення корупції та олігархічної моделі економіки; розроблення Соціального кодексу України; модифікація механізму надання пільг; підвищення стандартів оплати праці в Україні й щорічний моніторинг якості життя громадян; щомісячний моніторинг одержувачів соціальної допомоги та розроблення ефективної системи надання адресної допомоги соціально незахищеним верствам населення; удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму, вдосконалення системи надання соціальних послуг, посилення контролю за наданням житлових субсидій та ін.

11. Удосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму є вкрай актуальним та необхідним. В основу базового соціального стандарту покладено споживчий кошик, визначений ще у 14 квітня 2000 р., який не враховує життєві потреби людей сьогодення. У частині непродовольчих товарів не враховуються сучасні життєво необхідні, навіть елементарні, витрати: оренда житла, медичне обслуговування, відпочинок, витрати на освіту (дошкільну, шкільну, вищу). Мобільний зв'язок та Інтернет теж не належать до складу споживчого кошика України. Відтак проаналізувавши споживчий кошик Франції, Великобританії, Німеччини доходимо висновку: розмір прожиткового мінімуму значно занижений. Він повинен відображати мінімальний набір споживання товарів та послуг для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи, а не для елементарного фізичного виживання, що простежуємо сьогодні.

12. Порівняльний аналіз сучасних моделей соціального захисту населення розвинутих країн світу (Швеції, Німеччини, США, Франції, Японії, Італії) та країн пострадянського простору (Польщі, Чеської Республіки, Російської Федерації) підтвердив, що найкращий варіант, для України – спрямування зусиль на побудову такої моделі, яка б відповідала умовам соціально орієнтованої економіки і становила поєднання елементів континентальної й англосаксонської моделей: розвиток соціального партнерства; функціонування надійного механізму соціального страхування; існування жорсткого

державного контролю за дотриманням соціальних гарантій і підвищенням ефективності функціонування інститутів соціального захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов В. Немецкая экономическая мысль и феномен Ойкена / В. Автономов, В. Гутник // МЭиМО. – 1997. – № 8. – С. 102–109.
2. Аналітична економія : макро і мікро економіка : навч. посіб.: у 2 кн. // Макроекономія /за ред. С. Панчишина і П. Островерха. – 4-те вид., виправл. і доповн. – К. : Знання, 2006. – Кн 1: Вступ до аналітичної економії. – 723 с.
3. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогрец. та передмова О. Кислюк. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
4. Батажок С.Г. Соціально-економічні гарантії в умовах ринкової трансформації : дис...канд. екон. наук: 08.00.01 / Батажок Світлана Григорівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 201 с.
5. Батченко Л.В. Розвиток реформованої пенсійної системи України та її вплив на формування механізму соціального самозахисту населення / Л.В. Батченко, М.М. Деліці // Актуальні пробл. економіки. – 2010. – №6. – С. 188–201.
6. Белявська К.С. Соціальна відповідальність бізнесу: еволюція поглядів на проблему / К.С. Белявська// Вісн. Хмельницьк. нац. ун-ту. – 2011. – № 1. – С. 228–234.
7. Більцан А.О. Моделі соціального захисту населення у світі [Електронний ресурс] / А.О. Більцан. – Режим доступу : http://bsfa.edu.ua/files/konf_november/biljzan.pdf
8. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 37–39.
9. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія / Н.П. Борецька. – Донецьк: Янтар, 2001. – 352 с.
10. Введення в експлуатацію житла (1980–2007 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Веблен Т. Теория праздного класса / Торстейн Верлен. – М.: Прогресс, 1984. – 365 с.
12. Верховна Рада України. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
13. Вечнаков Г.С. Современная экономическая энциклопедия / Г.С. Вечнаков, Г.Р. Вечнакова. – СПб. : Лань, 2002. – 880 с.
14. Всеукраїнський рейтинговий журнал "Гвардія" щодо відкритості та системності українських компаній у сфері корпоративної соціальної відповідальності. – К.: Видавн. дім «Галицькі контракти», 2009–2013 рр. – С. 1 – 80.
15. Геєць В.М. Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України / В.М. Геєць // Екон. теорія. – 2010. – №3. – С. 7–19.
16. Геєць В.М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М.Геєця, А.І. Даниленка, М.В. Жулинського та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
17. Герасимов Н.В. Общественные фонды потребления: необходимость, сущность, направления развития / Н.В. Герасимов. – М. : Наука и техника, 1978. – 184 с.
18. Гетьман В.П. Чи стане Україна соціальною державою? Бесіди про Конституцію / В. П. Гетьман, Ю. В. Килимник. – К.: [б.в.], 1996. – 22 с.
19. Головні тренди КСВ «Розумні міста» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csr-ukraine.org/news/головні-тенди-ксов-розумні-міста>
20. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення / С.В. Горянська // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 87–95.
21. Григораш Г.В. Системи соціального страхування зарубіжних країн: навч. посіб. / Г.В. Григораш. – К.: Центр учбової л-ри, 2008. – 144 с.
22. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія. – Дн.: Пороги, 2005. – 498 с.
23. Гузик Т. На всі сторони / Тетяна Гузик // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2009. – № 7. – С. 10–14.

24. Гупало О.Г. Запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи: аналіз переваг та нових загроз / В.А. Зеленко, О.Г. Гупало // Наук. вісн. Нац. лісотехн. ун-ту України : зб. наук.-техн. праць. – Львів, 2013. – Вип. 23.11. – С. 320–324.

25. Гупало О.Г. Особливості впровадження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування / О.Г. Гупало, Н.В. Шевчук // Крим. екон. вісн. наук. журн.: у 2 ч. – Херсон: Видавн. дім "Гельветика", 2012. – 1(01) груд., 2012. – Ч. I. – С. 133–137.

26. Гэлбрейт Дж. К. Справедливое общество. Гуманистический взгляд / Дж. К. Гэлбрейт // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В.И. Иноземцева. – М.: Академия, 1999. – 318 с.

27. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

28. Дідківська К.В. Актуалізація ролі соціально-етичного маркетингу в сучасних умовах господарювання / К.В. Дідківська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 102–107.

29. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб./ Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. – К. : Знання-прес, 2000. – 209 с.

30. Длугопольський О. В. Особливості фінансування соціального захисту в країнах Азії: японський вектор формування держави добробуту / О. В. Длугопольський // Фінанси України. – 2014. – № 11. – С. 75–97.

31. Длугопольський О. Державна політика у сфері соціального захисту населення: аспекти відповідальності суспільного сектора / О. Длугопольський // Наука й економіка. – 2009. – № 4(16), т. 2. – С. 148–156.

32. Длугопольський О. Світовий досвід пенсійних реформ: уроки для України / О. Длугопольський // Наука й економіка. – 2011. – № 1(21). – С. 25–35.

33. Длугопольський О.В. Теорія економіки державного сектора: навч. посіб./ О.В. Длугопольський. – К.: Професіонал, 2007. – 592 с.

34. Добровольська Г.О. Основні проблеми функціонування профспілок

України на сучасному етапі / Г.О. Добровольська // Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України. – 2008. – № 1. – С. 99–102.

35. Економіка України: десять років реформ / за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 496 с.

36. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. № ETS 163 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

37. Єдиний реєстр волонтерських організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category%3Bjsessionid=5E38B213A546D7B45CBD2EE7B2AB5066.app2?cat_id=160017

38. Єщенко П.С. Соціальне житло і моделі забезпечення ним / П.С. Єщенко, Л.П. Чубук // Екон. теорія. – 2009. – № 2. – С. 36–46.

39. Еженедельник. – 2000. – № 50 (442). – 12–18 янв.

40. Жиглей І.В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє / І.В. Жиглей // Вісн. Житомир. держ. техн. ун-ту. – 2008. – №4 (46). – С. 71–79.

41. Жуков В.І. Соціальний діалог як важлива передумова удосконалення інституціонального регулювання ринку праці / В.І. Жуков, Ю.М. Маршавін // Бюл. ІПК ДСЗУ. – 2007. – № 1. – С. 9–12.

42. За СРСР жилося краще? Міф! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e2.expres.ua/article/48480>

43. Закон України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>

44. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці" від 28.12.2014 №77-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77-19>

45. Закон України "Про внесення змін та визначення такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28.12.2014 №76-VIII

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-19>

46.Закон України "Про волонтерську діяльність" від 19.04.2011 № 3236 – VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>

47.Закон України "Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей" № 745-VII: офіц. вид. станом на 21 лют. 2014 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2014. – № 12. – Ст.187.

48.Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" № 2017-III: офіц. вид. станом на 5 жовт. 2000 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2000. – № 48. – Ст.409.

49.Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" № 1058-IV : офіц. вид. станом на 9 лип. 2003 р. / Верховна Рада України// ВВР України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.

50.Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" № 1105-XIV: офіц. вид. станом на 23 вересня 1999 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1999. – № 46–47. – Ст.403.

51.Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" № 1533-III: офіц. вид. станом на 2 берез. 2000 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2000. – № 22. – Ст.171.

52.Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням" № 2240-III: офіц. вид. станом на 18 січ. 2001 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2001. – № 14. – Ст.71.

53.Закон України "Про індексацію грошових доходів населення" № 1282-XII. офіц. вид. станом на 3 лип. 1991 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1991. – № 42. – Ст.551.

54. Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення" № 1057-IV: офіц. вид. станом на 9 лип. 2003 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2003. – № 47–48. – Ст. 372.

55. Закон України "Про пенсійне забезпечення" № 1788-XII : офіц. вид. станом на 5 листопада 1991 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.

56. Закон України "Про прожитковий мінімум" № 966-XIV : офіц. вид. станом на 15 липня 1999 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.

57. Закон України "Про соціальний діалог в Україні" № 2862-VI : офіц. вид. станом на 23 груд. 2010 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2011. – № 28. – Ст. 255.

58. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" № 2011-XII : офіц. вид.: станом на 20 груд. 1991 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

59. Закон України "Про соціальні послуги" № 966-IV : офіц. вид. станом на 19 черв. 2003 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

60. Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" № 3551-XII : офіц. вид.: станом на 22 жовт. 1993 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1993. – № 45. – Ст. 425.

61. Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" № 2464-VI: офіц. вид. станом на 08 лип. 2010 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2011. – № 2 – 3. – Ст. 11.

62. Запаріна І. Реформування житлово-комунального господарства в умовах матеріальної нестабільності / І. Запаріна, Т. Лебеда // Економіка України. – 2011. – № 10. – С. 16–28.

63. Захаров М.Л. Право социального обеспечения России / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова. – 2-е изд., испр. и перераб. – М.: БЕК, 2002. – 560 с.

64. Зеленко В.А. Сучасні пенсійні системи країн пострадянського простору

і досвід України / В.А. Зеленко // Актуальні пробл. економіки. – 2008. – № 8. – С. 159–166.

65. Землянский Н.К. Экономические проблемы труда в период перехода к коммунизму / Н.К. Землянский // Научн. тр. Новосибир. гос. ун-та. – Новосибирск, 1964. – Вып.1. – С. 136–137. – (Сер. экон.).

66. Зубаревич Н.В. Социальное развитие и социальная политика российских регионов / Н.В. Зубаревич // Обзор социальной политики в России. Начало 2000-х / под ред. Т.М. Малевой. – М. : НИСП, 2007. – С.388–424.

67. Ібрагімов Е.Е. Проблеми реформування системи оподаткування в Україні / Е.Е. Ібрагімов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 4. – С. 47–50.

68. Іващенко Т.О. Державний соціально-економічний захист населення в умовах ринкової трансформації : автореф. дис...канд. екон. наук : 08.00.01 / Іващенко Тетяна Олександрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 22 с.

69. Іващенко Т.О. Напрями удосконалення інституційного забезпечення функціонування механізму соціально-економічного захисту / Т.О. Іващенко // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С. 75–79.

70. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / за ред. В.Д. Базилевича – 2-ге вид., виправ. – К. : Знання, 2005. – Ч.1. – 567 с.

71. Известия / учредитель: журналист. кол. «Известий». – 1991. – № 291. – 7 декаб.

72. Йоас Х. Социальная теория. 20 вводных лекций / Х. Йоас, В. Кнебль; пер. с нем. К.Г. Тимофеевой. – СПб. : Алетейя, 2011. – 840 с.

73. Кадомцева С.В. Социальная защита населения / С.В. Кадомцева. – М. : Изд-во РАГС, 1999. – 278 с.

74. Карелова Г. Социальная защита: вчера, сегодня, завтра / Г.Карелова // Человек и труд. – 2001. – № 6. – С.11–15.

75. Кіпіані В. Сонце для Тбілісі знову сходить з Півночі / В. Кіпіані // Укр. тиждень. – 2013. – № 28 – С. 36–37.

76.Кірнос І. Передумови вибору національної моделі соціально-економічного розвитку / І. Кірнос// Економіст. – 2011. – № 11. – С. 30–33.

77.Коваль О.П. Потенційні ризики та загрози запровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 36–39.

78. Ков'язіна К.О. Щодо удосконалення методики визначення споживчого кошику. Аналітична записка [Електронний ресурс]/ К.О. Ков'язіна.– Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1233/>

79.Козлов К.А. Экономическая эффективность воспроизводства общественных фондов потребления в социалистическом обществе / К.А. Козлов // Проблемы экономической эффективности общественных фондов потребления. – Вологда : Северо-Запад, 1974. – 139 с.

80. Колот А. М. Соціальна згуртованість суспільства як доктрина: основні засоби, причини актуалізації, складові розвитку/А.М. Колот // Екон. теорія. – 2010. – № 1. – С. 18–28.

81.Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://komspir.rada.gov.ua/komspir/control/uk/publish/article?art_id=45262&cat_id=44832

82.Комітети Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site/p_komitis

83.Конвенція міжнародної організації праці "Про мінімальні норми соціального забезпечення" № 102 від 28.06.1952 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011

84.Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

85.Корпоративна соціальна програма «День щастя від "McDonalds"» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://happyday.mcdonalds.ua/>

86. Коулман Дж. Капітал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественная наука и современность. – 2001. – № 3. – С.122–139.

87. Куклин В.М. Парадоксы украинских реформ (мотивы и события) / В.М.

Куклин, С.М. Куклин. – Х. : ХГУ: НВФ «ГраМ», 1997. – 320 с.

88. Лисогор В.М. Соціальний захист та аспекти пенсійного забезпечення населення як прояв соціальної політики держави / В.М. Лисогор, О.А. Войтенко // Вісн. Хмельницьк. нац. ун-ту. – 2011. – № 3, т.3. – С.184–186.

89. Лушина Н.Л. Роль и значения общественных фондов потребления при социализме / Н.Л. Лушина. – М. : [б.и], 1962. – 99 с.

90. Майер В.Ф. Основные направления повышения доходов населения при социализме / В.Ф. Майер. – М. : Мысль, 1976. – С. 213–215.

91. Майовець Є.Й. Аграрне підприємництво в Україні : монографія / Є.Й. Майовець. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 428 с.

92. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту : монографія / І.Й. Малий. – К.: КНЕУ, 2000. – 248 с.

93. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения : в 2 т.:антология экономической классики / Т. Мальтус. – М. : МП "Эконов", 1993. – Т. 2. – 458 с.

94. Мамонтова Т.И. Повышения роли общественных фондов потребления в решении социальных проблем / Т.И. Мамонтова // Доходы трудящихся и социальные проблемы уровня жизни населения СРСР. – М. : Политиздат, 1973. – С. 85.

95. Мандибура В.О. Напрями відновлення довіри суб'єктів кінцевого споживання як складова подолання наслідків економічної кризи в Україні / В.О. Мандибура // Екон. теорія. – 2010. – № 3. – С. 94–102.

96. Манжола П. Громадські організації в структурі соціального діалогу / П. Манжола, Ю. Опалько // Соціальна політика: проблеми, коментарі, відповіді. – 2009. – № 8. – С. 8–9.

97. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1967. – Т.23. – 907 с.

98. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / Альфред Маршалл; пер. с англ. Р. И. Столпера, В. Т. Рысина и В. И. Бомкина. – М. : Прогресс, 1993. – Т.1. – 416 с. – (Сер. "Экон. мысль Запада").

99. Медведчук О.О. Реформувальна система пенсійного забезпечення в

Україні / О.О. Медвечук // Економіка та держава. – 2009. – №3. – С. 58–61.

100. Мелешко О. В. Історіографія виникнення сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення / О. В. Мелешко // Вісн. СНАУ. – 2008. – Вип. 12/1 (33). – С. 115–120. – (Сер. «Економіка та менеджмент»).

101. Міжнародна конференція щодо розвитку системи соцпослуг в контексті досвіду ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247714904

102. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042

103. Милль Дж. Основы политической экономии: в 3 т. / Дж. Милль; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1980. – Т.1. – 626 с.

104. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>

105. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

106. Мних М.В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення / М.В. Мних // Фінанси України. – 2007. – № 6. – С. 39–45.

107. Могильний О.М. Інституційне забезпечення взаємодії держави з громадськістю в соціальній сфері / О.М. Могильний // Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – №1. – С. 27–29.

108. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави / В.В. Москаленко // Наук. зап. Нац. ун-ту "Києво-Могилян. академія". – 2003. – Т.21. – С. 41–44.

109. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства / А. Мюллер-Армак // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка. – СПб. : Санкт-Петербург. гос.ун-т, 1999. – С. 262–283.

110. Народне господарство Української РСР: ювілейний статистичний

щорічник. – К. : Техніка, 1977. – 464 с.

111. Народноекономическое хозяйство СССР в 1974 г. – М. : [б.и.], 1975. – 780 с.

112. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/>

113. Ойкэн В. Основы национальной экономики / В. Ойкэн. – М. : Экономика, 1996. – 351с.

114. Олсон М. Возникновение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция и социальный склероз / М. Олсон. – Новороссийск : [б.и.], 1998. – 271 с.

115. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org>

116. Освітня програма Samsung Developers' Academy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.samsung.com/ua/aboutsamsung/samsung-electronics/corporatecitizenship/academy.html>

117. Осипян А.Л. Экономика государства благосостояния: основы формирование в условиях рыночной трансформации / А.Л. Осипян. – Донецк : Лебедь, 2001. – 302 с.

118. Основы економічної теорії: в 2 ч. / за ред. С.В. Мочерного – К. : НМК ВО, 1992. – Ч.2. – 208 с.

119. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні:аналіт. доповідь. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.

120. П'єтерс Д. Вступ до основних принципів соціального забезпечення / Денні П'єтерс; пер. з англ. А.І. Масалової. – Х. : Каравела, 2002. – 144 с.

121. Павлова Л.О. Аналіз структурних елементів системи соціального захисту населення в Україні / Є.Й. Майовець, Л.О. Павлова // Наук. вісн. НЛТУ України. – Львів, 2013. – Вип. 23.1. – С. 308–313.

122. Павлова Л.О. Зарубіжний досвід пенсійних реформ та їх вплив на українську модель пенсійного забезпечення / Л.О. Павлова // Розвиток економіки України в умовах активізації євро інтеграційних процесів: матеріали

міжнар. наукової студентсько-аспірант. конф. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 241–243.

123. Павлова Л.О. Інституційне середовище здійснення політики соціального захисту населення в Україні / Л.О. Павлова // Вісн. Львів. ун-ту. – Львів, 2012. – Вип. 48. – С. 227–235. – (Сер. економічна.)

124. Павлова Л.О. Исследование механизма пенсионного реформирования в странах ЕС / Л.О. Павлова // Вестн. ин-та предпринимательской деятельности. – Мн., 2013. – Вип. 7. – С. 177–183.

125. Павлова Л.О. Методичні підходи до оцінки конвергентного розвитку регіонів / Л.Я. Беновська, Л.О. Павлова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Метрополійні функції обласних центрів Західного регіону : зб. наук. пр. – Л., 2013. – Вип. 2 (100). – С. 146–155.

126. Павлова Л.О. Особливості практики фінансування соціального захисту в різних країнах світу / Л.О. Павлова // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. – К., 2013. – № 4 (143). – С. 246–250.

127. Павлова Л.О. Першочергові заходи системи реформування соціального захисту населення / Л.О. Павлова // Сучасна наука: теорія і практика: матеріали II всеукр. наук.-практ. заочної конф. – Дн.: Всеукр. громадське об'єднання «Нова освіта», 2012. – С. 59–61.

128. Павлова Л.О. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент соціальної захищеності населення // Ефективні інструменти сучасних наук: матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф. – Прага: Publishing House «Education and Science», 2013. – С. 79–83.

129. Павлова Л.О. Соціальна реформа: суть, цілі та функції / Л.О. Павлова // Економічна теорія та практика: сучасні погляди та концепти: матеріали XIV міжнар. науково-практ. конф. – К. : Аналітичний центр «Нова економіка», 2012. – С. 18–20.

130. Павлова Л.О. Функціонально-цільовий підхід в удосконаленні системи соціального захисту населення: загальнодержавний і регіональний аспекти / В.Я. Бідак, Л.О. Павлова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду

України. Механізм регулювання регіонального розвитку в Україні: зб. наук. пр. – Львів, 2014. – Вип. 5(109). – С. 430–441.

131. Парето В. Учебник политической экономии / Вильфредо Парето; пер. с франц. А. Бетон, А. Казорла и др. – Челябинск : Урал-LTD, 1999. – 559 с. – (Сер. "25 ключевых книг по экономике").

132. Пахомов Ю. Левоцентризм как фактор преодоления патовой ситуации в Украине / Ю. Пахомов // Еженедельник-2000. – 2008. – № 4. – 25 – 31 янв.

133. Пенсійна реформа в Україні : дослідження суспільної думи 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http // wwwfinrep.kiev.ua/download pensionsurvey 22 yul.2010 ua.pdf](http://www.finrep.kiev.ua/download/pensionsurvey22jul2010ua.pdf)

134. Пенсійний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>

135. Перегудов С. Западная социал-демократия на рубеже веков / С. Перегудов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2000. – № 6. – С. 40–46.

136. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти; предисл. д-ра экон. наук Д. Розенберга. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.

137. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: в 2 т. / Артур Пигу; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985. – Т.1. – 512 с. – (Сер. Экон. мысль запада").

138. Плаксіб М. Особливості пенсійного забезпечення Чилі та Аргентини / Марія Плаксіб // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2008. – № 4. – С. 17 – 19.

139. Плаксіб М. Пенсійне забезпечення в Чехії / Марія Плаксіб // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2008. – № 6 – С. 18–19.

140. Плеханов Г.В. Сочинение: в 24 т. / Г.В. Плеханов. – М. : [б.и.], 1924. – Т.3. – 430 с.

141. Погорєлова С. Закономірності еволюції систем соціального захисту / С. Погорєлова // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2008. – № 6. – С.13–17.

142. Полозенко Д.В. Розвиток пенсійної системи України / Д.В. Полозенко // Фінанси України. – 2009. – № 10. – С. 18–26.

143. Постанова КМУ "Основні напрями використання коштів Державного

фонду сприяння зайнятості населення на 2000 рік" від 21.06.2000 р. № 1007; Бізнес.– 1999. – №4(315).– 25 січ. – С.8.

144. Постанова КМУ "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних та демографічних груп населення" від 14.04.2000 № 656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF>

145. Постанова КМУ "Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг" від 01.10.2014 № 505 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

146. Постанова КМУ «Про підвищення розмірів допомоги за рахунок коштів фонду сприяння «зайнятості населення №783 від 10.05.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/783-99-%D0%BF>

147. Про становище молоді в Україні (за підсумком 1998 р.): щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К. :ТМ "Прінтікс-прес",1999. – 154 с.

148. Проект Закону України "Про загальнообов'язкове державне медичне страхування" від 05.04.2013 № 2597-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465

149. Птащенко Л.О. Проблеми формування ефективної фінансово-збалансованої пенсійної системи в Україні /Л.О. Птащенко, Р.М.Щербак // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 8. – С.65–71.

150. P&GУкраїна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pg.com.ua/social_responsibility.htm

151. Радіонова І. Макроекономічні чинники дефіциту бюджету в Україні / І. Радіонова // Економіка України. – 1998. – №9. – С. 15–23.

152. Ракитский Б.В. Общественные фонды потребления населения как

економическая категория / Б.В. Ракитский. – М. : [б.и.], 1966. – 191 с.

153. Рейтинг найкращих країн для життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/journal/1559552-korrespondent-ne-rodisvro-dlivij-a-rodis-rejting-najkrashchih-krayin-dlya-zhittya>

154. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения : избранное / Давид Рикардо; пер. с англ. П. Сраффа ; под. ред. П. Н. Клюкине. – М. : ЭКСМО, 2009. – 960 с. – (Сер. "Антология экон. мысли").

155. Романовская Н.М. Экономический анализ доходов рабочих и служащих / Н.М. Романовская. – М. : [б.и.], 1965. – С.45.

156. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія / І.В. Рудкевич. – Донецьк : Смелянова Т.В., 2011. – 463 с.

157. Рывок в рыночную экономику. Реформы в Украине: взгляд изнутри : пер. с нем./ под ред. Л. Хоффмана. – К. : Феникс, 1997. – 281 с.

158. Сальникова Т. Пенсійне забезпечення: світовий досвід / Тетяна Сальникова // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2008. – № 7 – С. 24–26.

159. Самсунг Електронікс Україна Компані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.samsung.com/ua/aboutsamsung/samsungelectronics/corporate-citizenship/whatwecareabout.html>

160. Семигіна Т.В. Соціальна політика – компроміс між комуналізмом і лібералізмом? / Т.В. Семигіна // Нова парадигма: журн. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 67. – С. 166–175.

161. Семикина М.В. Активізація ролі профспілок у збереженні трудового потенціалу підприємств та підвищенні його конкурентоспроможності / М.В. Семикина, М.В. Даневич // Вісн. Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2009. – № 3. – С. 56–60.

162. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине: учебник / И.М. Сирота. – Х.: Одиссей, 2000. – 384 с.

163. Сіленко А.О Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України: монографія / А.О. Сіленко, В.А.

Коляденко. – К. : [б.в.], 2002. – 357 с.

164. Сімоно Ф. 39 уроків сучасної економіки : пер. з фр. /Ф. Сімоно. – К. : Академія. – 2004. –303 с.

165. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : пер. з англ. / Адам Смит. – М. : ЭКСМО, 2009. – 960 с. – (Сер. "Антология экон. мысли").

166. Соляк Л.О. Деякі аспекти удосконалення системи соціального захисту в Україні / Л.О. Соляк // Актуальні проблеми розвитку національної економіки України: матеріали Міжнар. наук. студ.-аспірант. конф. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С.479–480.

167. Соляк Л.О. Дослідження категорій соціального захисту населення в Україні / Є.Й. Майовець, Л.О. Соляк // Наук. вісн. НЛТУ України. – Львів, 2011. – Вип. 21.14. – С. 254–259.

168. Соляк Л.О. Моделі соціального захисту зарубіжних країн та України / Н.І. Гнатюк, Л.О. Соляк // Вісн. Львів. ун-ту. – Львів, 2010. – Вип. 43. – С. 168–174. – (Сер. екон.).

169. Соляк Л.О. Пенсійна реформа: виклик для України / Л.О. Соляк // Економіка України в умовах посилення глобалізаційних процесів: виклики і перспективи: матеріали Міжнар. наукової студентсько-аспірант. конф. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 447–449.

170. Соляк Л.О. Соціальна відповідальність бізнесу: наскрізна проблема /Л.О. Соляк // Значення сучасної науки для динамічного розвитку України: матеріали восьмої всеукр. наукової інтернет-конф. – Т. : Тайп, 2011. – С. 68–69.

171. Соляк Л.О. Соціальний вимір світової кризи в Україні / Л.О. Соляк // Світова економічна криза: причини, наслідки та перспективи подолання: матеріали міжнар. наук.студ.-аспірант. конф. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 545–546.

172. Соляк Л.О. Соціальний маркетинг як основа проектування соціальних змін в українському суспільстві / Л.О. Соляк // Україна наукова: матеріали Сьомої всеукр. науково-практ. інтернет-конф. – К. : [б.в.], 2010. – С. 44–46.

173. Соляк Л.О. Якість життя та проблеми забезпечення основних соціальних стандартів / Л.О. Соляк // Социальная политика: принципы и методы реализации в контексте мирового опыта: материалы II междунар. научно-практ. конф. – Симферополь: Крым. ин-т, 2011. – С. 75–76.

174. Соскін О. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив / Олег Соскін// Актуальні пробл. економіки. – 2010. – № 1. – С.47–55.

175. Социальная работа: рос. энциклопед. Словар / под ред. Жукова В. И. – М.: Научн. изд-во "Большая Рос.энциклопедия", 1997. – 570 с.

176. Соціальний захист населення України : монографія / І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін. ; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2009. – 184 с.

177. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи / Поль Спікер. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.

178. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (1999 – 2013 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>

179. Статистичний збірник «Соціальний захист населення України» / за ред. І.В. Калачова – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 123 с.

180. Стопчак А.Ю. Сучасні тенденції розвитку систем соціального захисту населення / А.Ю. Стопчак //Екон. інновации. – К., 2007. – Вып. 29. –С. 302–311.

181. Стратегічний план роботи з питань ЖКГ. Офіційний сайт міністерства з питань ЖКГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minykg.gov.ua>

182. Тенденції української економіки //Українсько-європ. консультаційний центр з питань законодавства. – 1999. – Трав. – 45 с.

183. Ткаченко Н.В. Роль недержавних пенсійних фондів у розвитку фінансового ринку України/ Н.В. Ткаченко, А.А. Цікаловська // Фінанси України. – 2010. – № 12. – С. 69–79.

184. Толуб'як В.С. Формування недержавного пенсійного забезпечення як

складової пенсійної системи України / В.С. Толуб'як // Економіка та держава. – 2011. – № 3. – С. 121–124.

185. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія / М.В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – 168 с.

186. У Бельгії середня тривалість життя – 80 років, в Україні – всього 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visti-kalush.com.ua/news/2014/12/18/10691/view>

187. Удосконалення системи соціальної допомоги та надання пільг в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару "Удосконалення системи соціальної допомоги та надання пільг в Україні" (Київ, 24 – 25 листоп., 2005 р.) – К. : НДІ соціально-трудова відносин, 2005. – 131 с.

188. Україна. Соціальна сфера у перехідний період. Аналіз світового банку / за ред. О. Коваленко. – К. : Основи, 1994. – 247с.

189. Український союз промисловців та підприємців УСПП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uspp.ua/>

190. Український тиждень. – 2012. – № 28 (296). – 28 с.

191. Федерація профспілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua/>

192. Физиократы : избранные экономические произведения / пер. с фр., англ., нем. Ф. Кенэ, А. Р.Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур; А. В.Горбунов, Ф. Р. Каплан, П. Н. Клюкин. – М. : ЭКСМО, 2008. – 1200 с.

193. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А.А. Халецька. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 430 с.

194. Хома А.М. Інституційний механізм регулювання соціально-трудова відносин у сучасних умовах / А.М. Хома // Ринок праці та зайнятість населення. – 2009. – № 2. – С. 21–24.

195. Шаповал В.М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: монографія / В.М. Шаповал. – Дн. : Держ. ВНЗ «Нац. гірничий ун-т», 2011. – 357 с.

196. Шведська модель: стислий огляд становлення, здобутків і проблем. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD105_ukr_4.pdf
197. Шевчук П.І. Соціальна політика: навч. посіб. / П.І.Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.
198. Щербина Ф. Крестьянские бюджеты / Ф. Щербина. – Воронеж : Земстат, 1900. – 243 с.
199. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард. – М. : Начала-пресс, 1991. – 480 с.
200. Эспинг-Андерсен Г. Создавая социальную демократию. Сто лет социал-демократической рабочей партии Швеции / Г. Эспинг-Андерсен. – М. : Весь мир, 2001. – 75 с.
201. Ярова Л.В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції: монографія / Л.В. Ярова. – О. : Фенікс, 2011. – 320 с.
202. Яценко В.С. Страхування від безробіття як чинник стабілізації зайнятості в Україні / В.С. Яценко // Україна : аспекти праці. – 1998. – № 3. – С. 9–14.
203. Accornero A. San Precario lavora per noi / A. Accornero. – Milano, 2006. – P. 162–163.
204. Buchanan J. The Political Economy of the Welfare State / J. Buchanan. – Stockholm, 1988. – 86 p.
205. CSR RepTrack 100 Reputation Institute [Electronic resource]. – Available at : <http://www.reputationinstitute.com/thought-leadership/csr-reptrak-100>
206. Czischke D. Aousing Europe 2007, Review of Social Cooperative and public biosing it the 27. EU member states / D. Czischke, A. Piltini. — Rzussels:CECODHAS European Social Housing Observatore, 2007. – P. 14–16.
207. Ethics, EconomicsandtheLaw/ Ed. byPennockyR, ChopmonJWLondon 1982. –P.225.
208. EU CO-OPERATION NEWS Newsletter of the delegation of the European Union to Ukraine [Electronic resource]. – Available at : <http://euukrainecoop.com/>

2014/11/06/social-services-in-ukraine-empowering-local-action/

209. European Institute of Social Security [Electronic resource]. – Available at : <http://www.eiss.be/>

210. Fortune [Electronic resource]. – Available at : http://money.cnn.com/magazines/fortune/most-admired/2012/best_worst/best4.html

211. FTSE4GOOD Index Series [Electronic resource]. – Available at : http://www.ftse.com/Indices/FTSE4Good_Index_Series/index.jsp

212. Michael E. Porter Creating Shared Value Harvard Business Review 2011 / E. Michael Porter, R. Mark Kramer [Electronic resource]. – Available at : <http://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value>

213. MoussisNicholasGuide to European Policies / Nicholas Moussis. – Part IV [Electronic resource]. Available at : http://www.europedia.moussis.eu/books/Book_2/5/13/05/03/

214. Murray Ch. In Pursuit of Happiness and Good Government / Ch. Murray. – New York: Simon and Schuster, 1988 – 341 p.

215. Report of the World Summit for Social Development, A/CONF. 166/9, 19 April 1995 [Electronic resource]. – Available at:<http://www.un-documents.net/aconf166-9.pdf>

216. Report on the 53rd Session of the Commission for Social Development (CSocD53) [Electronic resource]. – Available at : <http://undesadspd.org/CommissionforSocialDevelopment/Sessions/2015.aspx>

217. Social Summit +5, DESA Social Policy and Development Division [Electronic resource]. – Available at: <http://undesadspd.org/Home/Geneva2000.aspx>

218. Stein L. von. Gegenwart und Zukunft der Rechts- und Staatswissenschaften Deutschlands. – Stuttgart, 1876 – 215 p.

219. The Encyclopedia Americana. Complete in thirty volumes.– New York, 1973.– Vol. 25.– 102 p.

220. The United Nations Global Survey for citizens My World [Electronic resource]. – Available at : <http://www.myworld2015.org/?page=about-my%20world#sthash.coyJCpWi.dpuf>

221. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.– Vol. 18. – Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994.– 98 p.

222. Tradingeconomics [Electronic resource]. – Available at : <http://www.tradingeconomics.com/>

223. Transparency International the global coalition against corruption [Electronic resource]. – Available at : <http://www.transparency.org/>

224. UN Development Program, 2013[Electronic resource]. – Available at : <http://www.undp.org/content/undp/en/home/presscenter/pressreleases/2013/03/12/un-engages-citizens-worldwide-to-take-part-in-shaping-future-global-developmentagenda-https://www.devex.com/en/news/now-you-too-can-vote-on-post-2015goals/80491>

225. United Nations Research Institute for Social Development [Electronic resource]. – Available at : <http://www.unrisd.org/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Зобов'язання держави щодо соціального захисту окремих категорій громадян та спосіб їх реалізації

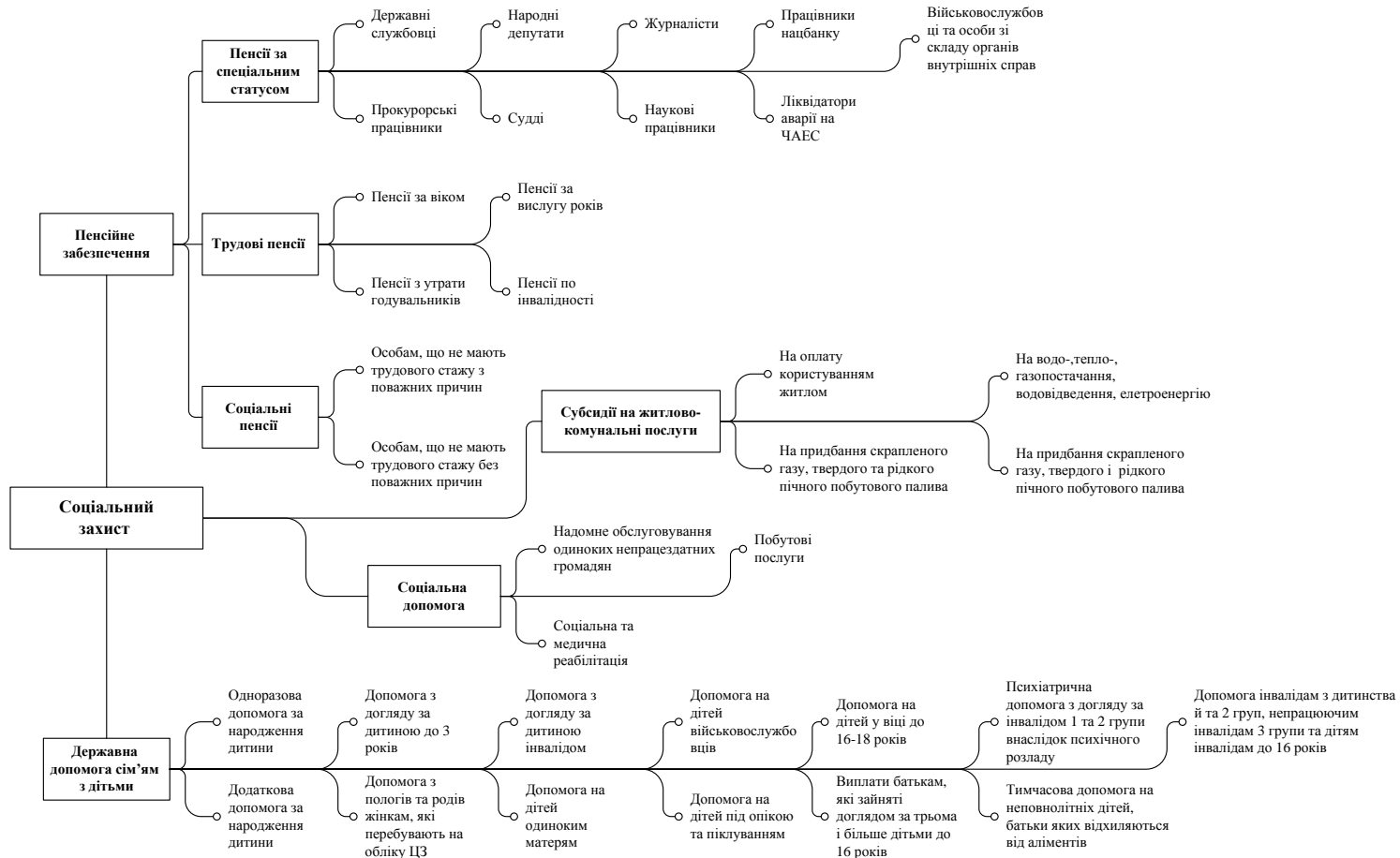
Обставини	Категорії громадян	Спосіб реалізації
Пенсійне забезпечення (ст. 46)	Громадяни похилого віку	Пенсії за віком. Пільги на проїзд у громадському транспорті. Соціальні послуги
Навчання й освіта (ст. 53)	Учні (вихованці) загальних та середніх спеціальних навчальних закладів	Пільги на проїзд у громадському транспорті. Податкові пільги
Втрата годувальника (ст. 46) і сирітство (ст. 52)	Діти, котрі втратили батьків	Пенсії у випадку втрати годувальника. Забезпечення житлом на пільгових умовах. Повне державне забезпечення. Соціальний супровід. Безкоштовне оздоровлення
	Батьки, що втратили повнолітніх дітей	Пенсії у разі втрати годувальника. Компенсаційні виплати
	Діти, які народилися після смерті батька	Пенсії у разі втрати годувальника; Безоплатне оздоровлення
Повна та часткова втрата працездатності (ст. 46)	Інваліди	Пенсії за інвалідністю. Соціальна допомога, догляд. Безоплатне/на пільгових умовах протезування. Безкоштовне забезпечення спеціальними технічними й іншими засобами. Пільги на проїзд у громадському транспорті
	Особи, котрі отримали трудове каліцтво	Пенсії за втрати годувальника. Компенсаційні виплати
	Тимчасово непрацездатні особи	Страхові виплати
	Особи, що мають професійні захворювання	Страхові виплати. Компенсаційні виплати
Вагітність і материнство (ст. 24)	Вагітні жінки	Допомога з вагітності та пологів
	Матері	Допомога за народження дитини. Допомога з догляду за дитиною. Гарантії збереження робочого місця. Податкові пільги
Безробіття через незалежні від особи обставини (ст.46)	Безробітні громадяни	Допомога у випадку безробіття. Сприяння у працевлаштуванні. Підвищення кваліфікації або перекваліфікації. Допомога на започаткування підприємницької діяльності
Недостатній життєвий рівень (ст. 48)	Малозабезпечені громадяни	Соціальні виплати. Соціальне житло. Житлові субсидії.
	Малозабезпечені сім'ї	Соціальні виплати. Соціальне житло. Житлові субсидії.
Служба у Збройних Силах України й інших військових формуваннях (ст. 17)	Військовослужбовці та члени їхніх сімей	Продовольче та речове забезпечення. Забезпечення на пільгових умовах.
	Працівники Служби Безпеки України та члени їхніх сімей	Пільги на квартплату й оплату житлово-комунальних послуг.
	Працівники органів внутрішніх справ та члени їхніх сімей	Пільги на проїзд у громадському транспорті
	Службовці військ цивільної оборони та члени їхніх сімей	

Джерело:[84]

Додаток Б

Схема Б.1

Структура державної системи соціального захисту населення в Україні

Джерело: [193]

Додаток В

Таблиця В.1

Система соціальних нормативів, стандартів і гарантій, які застосовують в Україні

<p align="center">Критерії класифікації соціальних нормативів, стандартів і гарантій</p>	<p align="center">За характером задоволення соціальних потреб</p>	<p>Нормативи споживання – розміри у натуральному вираженні за певний проміжок часу (рік, місяць, день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг.</p> <p>Нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг.</p> <p>Нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що вираховуються на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення</p>
	<p align="center">За рівнем задоволення соціальних потреб</p>	<p>Нормативи раціонального споживання – рівень, який гарантує оптимальне задоволення потреб.</p> <p>Нормативи мінімального споживання – соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, що постає зі соціальних або фізіологічних потреб.</p> <p>Статистичні нормативи – нормативи, котрі визначають на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп</p>
	<p align="center">Базовий державний соціальний стандарт</p>	<p>Прожитковий мінімум, на засадах якого визначають державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я й освіти</p>
	<p align="center">За сферами використання</p> <p align="center">Державні соціальні нормативи у сфері доходів</p>	<p><i>Основні державні соціальні гарантії:</i> мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподаткований мінімум доходів громадян; величина порогу індексації грошових доходів громадян; пільги з оплати житлово-комунальних, транспортних послуг і послуг зв'язку</p> <p><i>Інші державні соціальні гарантії щодо:</i> рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; рівнів оплати праці різної кваліфікації в установах та організаціях, котрі фінансуються з бюджетів усіх рівнів; стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних закладів освіти; індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їхніх грошових доходів в умовах зростання цін</p>

<p>Критерії класифікації соціальних нормативів, стандартів і гарантій</p>	За сферами застосування	
	Державні соціальні нормативи у сфері соціального обслуговування	<p>Перелік послуг, які надають заклади соціального обслуговування й фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів і соціальних фондів</p> <p>Норми соціального обслуговування пенсіонерів, інвалідів і дітей, котрі перебувають на утриманні держави</p> <p>Норми харчування та забезпечення непродовольчими товарами у державних і комунальних закладах соціального обслуговування</p>
	Державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального	<p>Межова норма оплати послуг за утримання житла, житлово-комунальних послуг залежно від доходу</p> <p>Соціальна норма житла і нормативи користування житлово-комунальними послугами, щодо оплати яких держава надає пільги та встановлює субсидії малозабезпеченим громадянам</p> <p>Показники якості надання житлово-комунальних послуг</p>
	Державні соціальні нормативи у сфері транспортного обслуговування та зв'язку	<p>Норми забезпечення транспортом загального користування</p> <p>Показники якості транспортного обслуговування</p> <p>Норми забезпечення населення послугами зв'язку</p>
	Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я	<p>Перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.</p> <p>Нормативи надання медичної допомоги, що містять обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур</p> <p>Показники якості надання медичної допомоги.</p> <p>Нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими й іншими спеціальними засобами.</p> <p>Нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою.</p> <p>Нормативи забезпечення медикаментами, державних і комунальних закладів охорони здоров'я.</p> <p>Нормативи санаторно-курортного забезпечення.</p> <p>Нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я</p>

Критерії класифікації соціальних нормативів, стандартів та гарантій	За сферами застосування	Державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами	<p>Перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої школи.</p> <p>Нормативи межового наповнення класів, груп та співвідношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навальних закладах.</p> <p>Норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального й матеріального забезпечення учнів</p>
		Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури	<p>Перелік та обсяг безплатних послуг, які надають населенню заклади, підприємства, організації, установи культури</p> <p>Показники якості надання населенню послуг закладами, підприємствами, організаціями й установами культури</p> <p>Нормативи забезпечення населення закладами, підприємствами, організаціями й установами культури</p>

Джерело:[156]

Додаток Г

Таблиця Г.1

Рейтинг сприйняття корупції у державному секторі у країнах ЄС та Україні, 1998–2014 рр.

№	Країна	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Австрія	17	17	15	15	15	14	13	10	11	15	12	16	16	16	25	26	11
2	Бельгія	28	29	25	24	20	17	17	19	20	21	18	21	22	19	16	15	15
3	Болгарія	66	63	52	47	45	54	54	55	57	64	72	71	73	86	75	77	69
4	ВеликаБританія	11	13	10	13	10	11	11	11	11	12	16	17	20	16	17	14	14
5	Греція	36	36	35	42	44	50	49	47	54	56	57	71	78	80	94	80	69
6	Данія	1	1	2	2	2	3	3	4	4	1	1	2	1	2	1	1	1
7	Естонія	26	27	27	28	29	33	31	27	24	28	27	27	26	29	32	28	26
8	Ірландія	14	15	19	18	23	18	17	19	18	17	16	14	14	19	25	21	17
9	Іспанія	23	22	20	22	20	23	22	23	23	25	28	32	30	31	30	40	37
10	Італія	39	38	39	29	31	35	42	40	45	41	55	63	67	69	72	69	69
11	Кіпр	-	-	-	-	-	27	36	37	37	39	31	27	28	30	29	31	31
12	Латвія	71	58	57	59	52	57	57	51	49	51	52	56	59	61	54	49	43
13	Литва		50	43	38	36	41	44	44	46	51	58	52	46	50	48	43	39
14	Люксембург	11	11	11	9	7	11	13	13	11	12	11	12	11	11	12	11	9
15	Мальта	-	-	-	-	-	-	25	25	28	33	36	45	37	39	43	45	43
16	Нідерланди	8	8	9	8	7	7	10	11	9	7	7	6	7	7	9	8	8
17	Німеччина	15	14	17	20	18	16	15	16	16	16	14	14	15	14	13	12	12
18	Польща	39	44	43	44	45	64	67	70	61	61	58	49	41	41	41	38	35
19	Португалія	22	21	23	25	25	25	27	26	26	28	32	35	32	32	33	33	31
20	Румунія	-	63	68	69	77	83	87	85	84	69	70	71	69	75	66	69	69
21	Словаччина	47	53	52	51	52	59	57	47	49	49	52	56	59	66	62	61	54
22	Словенія	-	25	28	34	27	29	31	31	28	27	26	27	27	35	37	43	39
23	Угорщина	33	31	32	31	33	40	42	40	41	39	47	46	50	54	46	47	47
24	Фінляндія	2	2	1	1	1	1	1	2	1	1	5	6	4	2	1	3	3
25	Франція	21	22	21	23	25	23	22	18	18	19	23	24	25	25	22	22	26
26	Хорватія	-	74	51	47	51	59	67	70	69	64	62	66	62	66	62	57	61
27	Чеська республіка	37	39	42	47	52	54	51	47	46	41	45	52	53	57	54	57	53

28	Швеція	3	3	3	6	5	6	6	6	6	4	1	3	4	4	4	3	4
29	Білорусія	47	58	43	-	36	53	74	107	151	150	151	139	127	143	123	123	119
30	Росія	76	82	82	79	71	86	90	126	121	143	147	146	154	143	133	127	136
31	Україна	69	75	87	83	85	106	122	107	99	118	134	146	134	152	144	144	142
Загальна кількість країн		85	99	90	91	102	133	146	159	163	180	180	180	178	183	176	177	175

*Перші позиції – найнижчий рівень корупції в країні

*Останні позиції – найвищий рівень корупції в країні

Джерело:[223]

Додаток Д

Схема Д.1

Види пільг в Україні

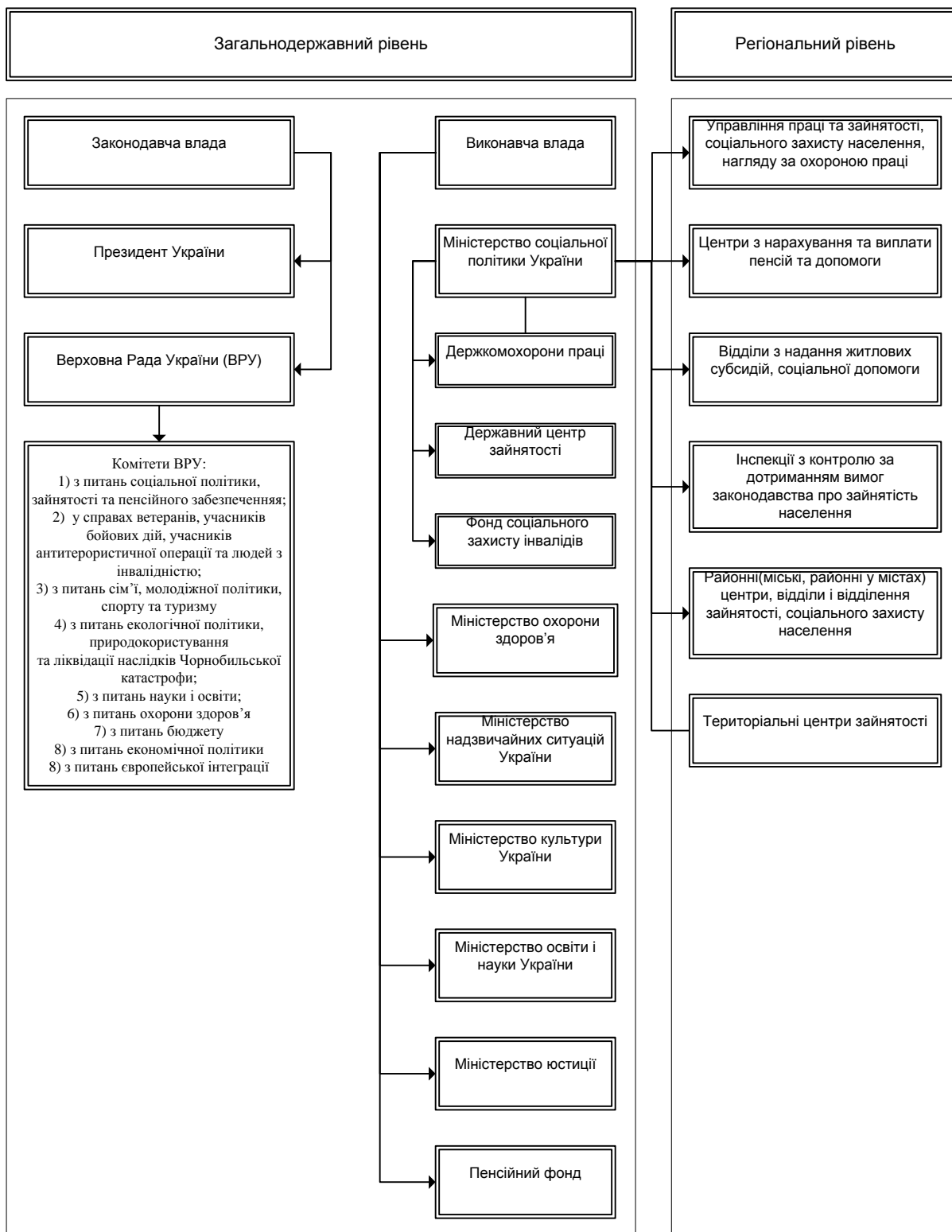

Джерело: розробка автора

Додаток Е

Схема Е.1

Структура державних органів управління соціальним захистом населення України

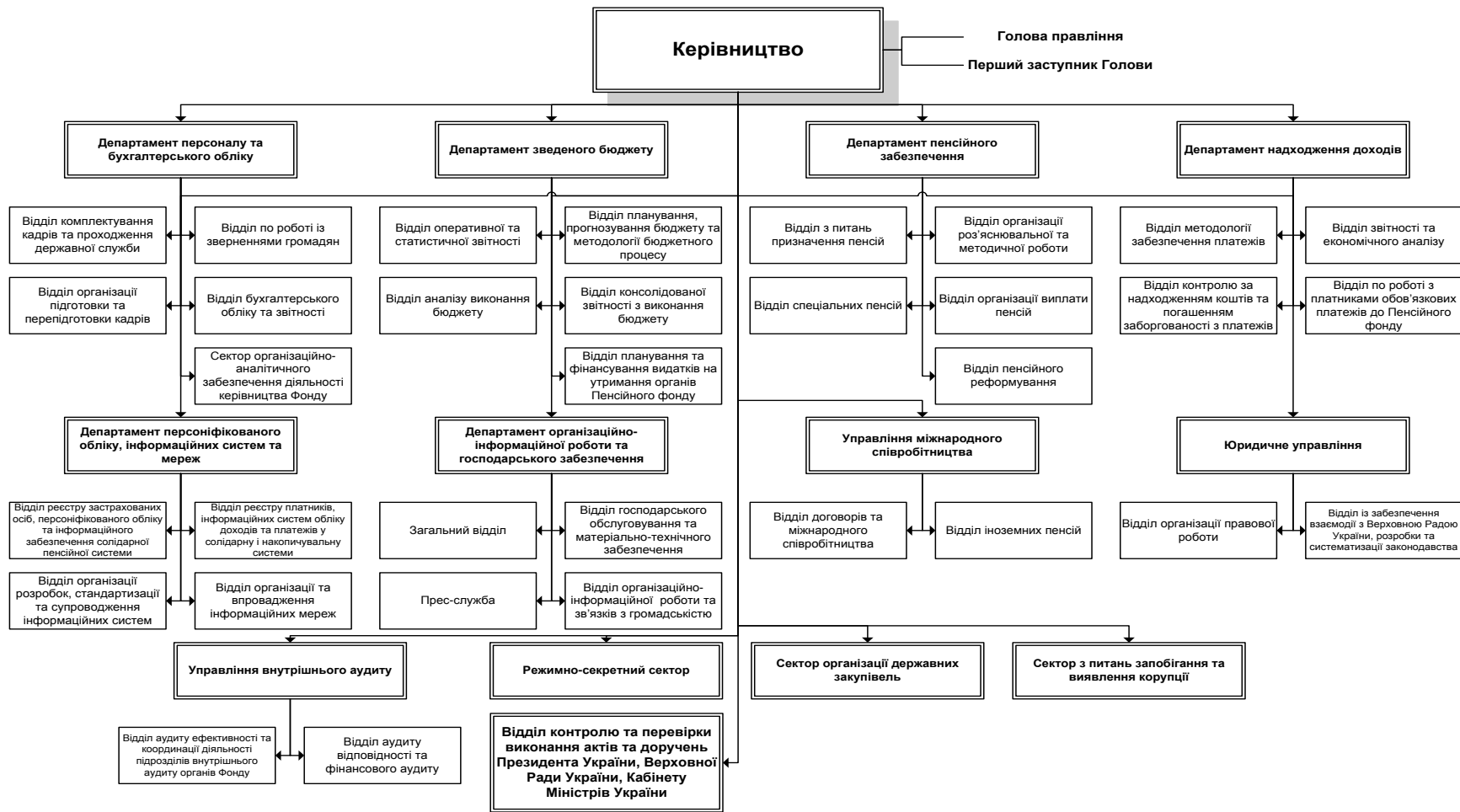

Джерело: [156]

Додаток Ж

Схема Ж.1.

Структура центрального апарату Пенсійного фонду України

Джерело: [134]

Додаток З

Таблиця 3.1

Законодавство України щодо забезпечення соціального захисту населення

Група	Законодавчі акти
Закони України з надання соціального захисту малозабезпеченим верствам населення	Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи від 28.02.1991 № 796-ХІІ Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 16, Ст.200
	Про захист прав споживачів від 12.05.1991 № 1023-ХІІ ВВР УРСР, 1991 № 30, Ст.379
	Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей від 20.12.1991 № 2011-ХІІВВР України. – 1992, № 15, Ст.190
	Про державну допомогу сім'ям з дітьми від 21.11.1992 № 2811-ХІІ ВВР України, 1993. – № 5, Ст.21
	Про статус ветеранів війни, гарантії х соціального захисту від 22.10.1993 № 3551-ХІІ (ВВР), 1993, № 45, Ст.425
	Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист від 24.03.1998 № 203/98-ВР ВВР України, 1998.– № 40-41, Ст.249
	Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності від 15.09.1999 № 1045-ХІV ВВР України, 1999, № 45, Ст.397
	Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям від 01.06.2000 № 1768-ІІІ ВВР України, 2000, № 35, Ст.290
	Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам від 16.11.2000 № 2109-ІІІ ВВР України, 2001, № 1, Ст.2
	Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам від 18.05.2004 № 1727-ІV ВВР України, 2004, № 33-34, Ст. 404
	Про соціальний захист дітей війни від 18.11.2004 № 2195-ІV ВВР України, 2005, № 4, Ст.94
Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей від 02.06.2005 № 2623-ІVВВР України, 2005, № 26, Ст.354	
Закони України з встановлення розмірів мінімальних соціальних гарантій	Про індексацію грошових доходів населення від 03.07.1991 № 1282-ХІІ ВВР України, 1991, № 42, Ст.551
	Про мінімальний споживчий бюджет від 03.07.1991 № 1284-ХІІ ВВР України, 1991, № 42, Ст.553
	Про межу малозабезпеченості від 04.10.1994 № 190/94-ВР ВВР України, 1994, № 42, Ст.382

Продовження таблиці 3.1

Закони України з встановлення розмірів мінімальних соціальних гарантій	Про оплату праці від 24.03.1995 № 108/95-ВР ВВР України, 1995, № 17, Ст.121
	Про прожитковий мінімум від 15.07.1999 № 966-XIV ВВР України, 1999, № 38, Ст.348
	Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії від 05.10.2000 № 2017-III ВВР України, 2000, № 48, Ст.409
	Методика визначення хімічного складу та енергетичної цінності продуктів від 18.01.2000 р. №3/6 (Держдепартамент виконання покарань, МОЗ України) зареєстрована Мінюстом України від 09.03.2000 №146/436 // Офіційний вісник України. Щотижневий збірник актів законодавства, №12, К. 2000. Ст. 485, с. 363-369.
	Постанова КМУ від 14.04.2000 р. № 656 Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних та демографічних груп населення // Офіційний вісник України. Щотижневий збірник актів законодавства, К. 2000, №16, Ст. 675 с. 97-112
Закони України зі здійснення соціального забезпечення та страхування	Про пенсійне забезпечення від 05.11.1991 № 1788-XII ВВР України, 1992. – № 3, Ст. 10
	Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності від 23.09.1999 № 1105-XIV ВВР України (ВВР), 1999, № 46-47, Ст.403
	Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III, ВВР України, 2000, № 22, Ст.171 Верховна Рада України. - К.: Парлам. вид-во
	Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням від 18.01.2001 № 2240-III ВВР України, 2001, № 14, Ст.71
	Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від 09.07.2003 р. № 1058-IV ВВР України (ВВР), 2003, № 49-51, Ст.376
	Про недержавне пенсійне забезпечення від 09.07.2003 № 1057-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 47-48, Ст.372
	Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їхніх сімей від 21.02.2014 № 745-VIII ВВР України, 2014, №12, Ст. 187
Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення від 02.03.2015 № 213-VIII	

Джерело: [12]

Додаток К

Таблиця К.1

Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів

Одиниці виміру	Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду				Кількість пенсіонерів, млн
		Усього	у тому числі			
			за віком	за інвалідністю	у випадку втрати годувальника	
Крб	1991	103,6	109,7	...	58,0	13,1
	1992	539,6	554,8	...	423,6	13,6
	1993	9735	10204	10469	6304,0	14,2
Тис. крб	1994	292,1	306,9	317,4	185,5	14,5
	1995	1156	1174	1368	809	14,5

Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, котрі перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн				Кількість пенсіонерів, тис.
	Усього	у тому числі			
		за віком	за інвалідністю	у випадку втрати годувальника	
1996	38,7	38,8	45,6	33,2	14487,5
1997	51,9	50,8	67,3	43,6	14487,2
1998	52,2	50,9	68,6	43,5	14534,8
1999	60,7	60,1	75,9	47,8	14520,3
2000	68,9	69,3	82,3	52,0	14529,8
2001	83,7	85,2	94,5	61,0	14446,6
2002	122,5	127,1	129,7	85,5	14423,1
2003	136,6	141,8	142,4	95,9	14375,9
2004	182,2	194,3	170,9	120,2	14347,6

2005	316,2	323,8	305,2	262,9	14065,1
2006	406,8	417,7	393,2	302,8	14050,0
2007	478,4	497,0	435,8	339,3	13936,8
2008*	776,0	798,9	624,4	517,5	13819,0
2009	934,3	942,7	780,7	696,6	13749,8
2010	1032,6	1039,6	884,6	807,9	13721,1
2011	1151,9	1156,0	1033,8	940,0	13738,0
2012	1253,3	1252,4	1164,3	1053,8	13820,5
2013	1470,7	1464,3	1359,2	1252,8	13639,7
2014	1526,1	1521,6	1406,5	1303,8	13533,3

* З початку 2008 р. середній розмір пенсії (окрім категорії «за віком») наведено з урахуванням пенсіонерів, звільнених з лави Міністерства Оборони України, МВС України, МНС України, СБУ, Державної податкової служби України, Державної пенітенціарної служби України, призначення і виплати пенсії яким здійснюють органи Пенсійного фонду України, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 № 1522. Дані про середній розмір призначених місячних пенсій наводяться з урахуванням компенсаційних виплат і цільових допомог, передбачених законодавством

Джерело:[27]

Додаток Л

Таблиця Л.1

Топ-10 соціально відповідальних компаній світу, 2010–2014 рр.

№ з/п	2010	2011	2012	2013	2014
1	Google (США)	Google (США)	Microsoft(США)	Microsoft (США)	Google (США)
2	Vodafone (Велика Британія)	Apple (США)	Google(США)	WDC (США)	Microsoft (США)
3	Microsoft (США)	WDC (США)	WDC(США)	Google (США)	The Walt Disney Company WDC (США)
4	Apple (США)	Microsoft (США)	BMW(Німеччина)	BMW (Німеччина)	BMW (Німеччина)
5	BMW (Німеччина)	Daimler (Німеччина)	Apple(США)	Daimler (Німеччина)	Apple (США)
6	Sony (Японія)	Sony (Японія)	Daimler(Німеччина)	Sony (Японія)	Lego (Данія)
7	ІКЕА (Швеція)	Lego (Данія)	Volkswagen (Німеччина)	Intel (США)	Volkswagen (Німеччина)
8	Volkswagen (Німеччина)	BMW (Німеччина)	Sony (Японія)	Volkswagen (Німеччина)	Intel (США)
9	UPS (США)	Volkswagen (Німеччина)	Colgate-Palmolive (США)	Apple (США)	Rolex(Швейцарія)
10	Intel (США)	Intel (США)	Lego (Данія)	Nestle(Швейцарія)	Daimler (Німеччина)

Таблиця Л.2

Топ-25 соціально відповідальних компаній у категоріях "Громадськість", "Управління", "Місце праці" 2012 р.

Назва	Громадськість		Влада		Місце праці	
	Місце	Назва компанії	Бал	Назва компанії	Бал	Назва компанії
1	Walt Disney (США)	73,29	Microsoft (США)	74,71	Google (США)	76,60
2	Microsoft (США)	73,22	BMW (Німеччина)	74,44	Microsoft (США)	75,52
3	Google (США)	71,91	Apple (США)	74,40	BMW (Німеччина)	75,24
4	Apple (США)	71,13	Walt Disney (США)	73,69	Daimler (Німеччина)	74,59
5	Colgate-Palmolive (США)	70,45	Google (США)	73,43	Walt Disney (США)	74,30
6	BMW (Німеччина)	70,12	Volkswagen (Німеччина)	73,28	Apple (США)	74,15
7	Sony (Японія)	69,97	Sony (Японія)	72,62	Volkswagen (Німеччина)	72,70
8	Daimler (Німеччина)	69,95	Daimler (Німеччина)	72,53	Sony (Японія)	71,37
9	Volkswagen (Німеччина)	69,83	Intel (США)	71,52	Intel (США)	71,21
10	ІКЕА (Швеція)	69,58	Adidas Group (Німеччина)	71,00	Lego Group (Данія)	71,19
11	Johnson & Johnson (США)	69,51	ІВМ (США)	70,97	ІВМ (США)	71,02
12	Lego Group (Данія)	69,32	Canon (Японія)	70,90	The Coca-Cola Company (США)	70,66
13	Danone (Франція)	69,22	Colgate-Palmolive (США)	70,85	Honda Motor (Японія)	70,51
14	Nestle (Швейцарія)	68,80	Johnson & Johnson (США)	70,81	Colgate-Palmolive (США)	70,36
15	ІВМ (США)	68,59	Lego Group (Данія)	70,77	Nestle (Швейцарія)	69,95
16	Canon (Японія)	68,58	Panasonic (Японія)	70,71	Canon (Японія)	69,95
17	Michelin (Франція)	68,53	Honda Motor (Японія)	70,68	Adidas Group (Німеччина)	69,79
18	Kellogg (США)	68,51	Amazon.com (США)	70,58	Panasonic (Японія)	69,59
19	3М (США)	68,51	Michelin (Франція)	70,26	Cisco Systems (США)	69,48
20	Panasonic (Японія)	68,39	3М (США)	70,16	Michelin (Франція)	69,43
21	Honda Motor (Японія)	68,20	Phillips Electronics (Нідерланди)	70,08	LVMN Group (Франція)	69,32
22	Phillips Electronics	67,99	ІКЕА (Швеція)	70,02	3М (США)	69,24
23	Ferrero (Італія)	67,65	FedEx (США)	69,95	Johnson & Johnson (США)	69,19

Таблиця Л.3.

**Індекс корпоративної соціальної відповідальності (КСВ):
100 найбільш соціально відповідальних компаній у світі, 2012 р.**

Місце	Компанія	Індекс КСВ	Місце	Компанія	Індекс КСВ
1	Microsoft	74,48	51	Airbus	66,74
2	Google	73,98	52	Hilton Worldwide	66,73
3	The Walt Disney Company	73,76	53	Unilevel	66,62
4	BMW	73,27	54	General Electric	66,43
5	Apple	73,23	55	SAS (Scandinavian Airlines)	66,38
6	Daimler (Mercedes-Benz)	72,36	56	Boeing	66,35
7	Volkswaden	71,94	57	Yahoo!	66,33
8	Sony	71,32	58	Pirelli	66,25
9	Colgate-Palmolive	70,55	59	Swatch Group	66,23
10	LEGO Group	70,43	60	Toshiba	66,14
11	BM	70,26	61	Qantas Airways	66,14
12	Intel	70,13	62	Xerox	66,04
13	Jonson & Jonson	69,84	63	Dell	65,99
14	Canon	69,81	64	Fujifilm	65,97
15	Honda Motor	69,8	65	Barilla	65,96
16	Nestle	69,57	66	Nike	65,93
17	Panasonic	69,56	67	Avon Products	65,93
18	Adidas Group	69,48	68	Sara Lee	65,87
19	Michelin	69,42	69	Electrolux	65,86
20	3M	69,30	70	Kraft Foods	65,80
21	KEA	69,12	71	DuPoint	65,79
22	Danone	69,08	72	General Mills	65,71
23	Philips Electronics	68,91	73	H&M	65,56
24	The Coca-Cola Company	68,87	74	Marks&Spencer Group	65,55
25	Samsung Electronics	68,69	75	Virgin Group	65,45
26	Kellogg	68,56	76	UPS	65,34
27	Ferrero	68,54	77	Heineken	65,31
28	Bridgestore	68,33	78	ACER	65,11
29	Cisco Systems	68,22	79	Suzuki Motor	65,03
30	Amazon.com	68,13	80	PepsiCo	64,99
31	L'Oreal	68,09	81	Eli Lilly	64,87
32	Marriot International	68,08	82	Hitachi	64,79
33	Nintendo	67,93	83	eBay	64,76
34	Hewlett-Packard	67,87	84	GlaxoSmithKline	64,60
35	Siemens	67,87	85	Diageo	64,46
36	FedEx	67,79	86	Starbucks Coffee Company	64,45
37	Toyota	67,73	87	Carlsberg Group	64,44
38	Deutsche Lufthansa	67,65	88	HJ Heins	64,42
39	Googyear	67,64	89	Sharp	64,34
40	Abbott Laboratories	67,54	90	Air France-KLM	64,33
41	LG Corporation	67,49	91	Petrobras	64,21
42	Proctor&Gamble	67,30	92	Pfizer	64,11
43	Nissan Motor	67,29	93	Eastman Kodak	63,54
44	Singapore Airlines	67,26	94	Lenovo Group	63,48
45	Nokia	67,00	95	Fujitsu	63,27
46	Oracle	66,99	96	Hyundai	63,13
47	Giorgio Armani Group	66,90	97	Zara	62,80
48	LVMH Group	66,79	98	Vodafone	62,74
49	Roche	66,79	99	Carrefour	62,58
50	Bayer	66,77	100	Lockheed Martin	61,53

Джерело: [205]

Додаток М

Таблиця М.1

Рейтинг соціально відповідальних компаній України, 2009–2013 рр.

Роки										Назва компанії	Сфера діяльності
2009		2010		2011		2012		2013			
Місце	Бал	Місце	Бал	Місце	Бал	Місце	Бал	Місце	Бал		
14	57,6			4	70,87	5	70,13	17	59,06	МТС Україна	Стільниковий зв'язок
4	82,5	10	61,63	17	56,31	15	61,63	16	61,6	NEMIROFF Холдинг	Виробництво алкогольної продукції
		1	70			6	70	14	63,86	Славутич, Carlsberg Group	Виробництво пива
		24	48			29	48			Intel Ukraine Microelectronics Ltd.	ІТ технології
32	39,2	29	39,7	36	37,3	34	39,7			АК «Коннов і Созановський»	Юридичні послуги
		28	40			33	40			АТ "Астерс"	Юридичні послуги
15	55,8			28	45,33			35	45,14	АТ Банк "Фінанси та Кредит"	Банки
		16	54	30	42	21	54			Тютюнова компанія "В.А.Т. Прилуки"	Виробництво тютюнової продукції
31	39,6	20	51,76			25	51,76			Страхова компанія "Лемма"	Страховання
39	34									ВАТ "Банкомзв'язок"	Системна інтеграція
		21	51			26	51			ВАТ "Гринко"	Утилізація відходів
38	34,3									ВАТ "Полтавський автоагрегатний завод"	Автомобілебудування
6	79,9	4	65,88	6	65,23	9	65,88	12	67,85	ВАТ "Прикарпаттяобленерго"	Енергетика
		12	60	9	62	17	60	13	65,57	ВАТ "САН ІнБев Україна"	Виробництво пива
20	50,6									ВАТ АК "Харківобленерго"	Енергетика
37	34,3									ВАТ АСК "Енергополіс"	Страховання
				25	50,5			29	49,5	ВАТ КБ "Хрещатик"	Банки
		23	48,88			28	48,88			ВАТ НАСК "Оранта"	Страховання
				22	51,77					ВАТ ПБК "Славутич"	Виробництво пива
12	69,8	34	33,75	26	50,15	39	33,75			ВАТ ХК "Автокраз"	Машинобудування
35	38,4	15	55,25	23	50,95	20	55,25	20	56,71	ГК "ВіДі Груп"	Автодилери

Продовження таблиці М.1

27	44,6							36	43,53	ЗАТ "Інком"	Системна інтеграція
		9	61,8	7	64,98	14	61,8			ЗАТ "Крафт Фудз Україна"	Виробництво кондитерських виробів
				20	53,61					ЗАТ "Міллер Брендс Україна"	Виробництво пива
33	39,2									ЗАТ "Навігатор"	ІТ виробництво
34	38,8	35	31,88			40	31,88			ЗАТ "Новий стиль"	Виробництво меблів
16	54,5			5	68	4	72	5	75,5	ЗАТ "Оболонь"	Виробництво пива
								23	52,54	ЗАТ "ОТП Банк"	Банки
								21	55,3	ЗАТ "УКРСОЦБАНК"	Банки
26	46,5									ЗАТ Авіакомпанія "Аеросвіт"	Авіатранспорт
42	23,8									ЗАТ АВТ "Баварія"	Автодилери
28	44,1									ЗАТ Автомобільна група "ВІПОС"	Автомобільний бізнес, фінанси
40	29,7	38	21,33	38	30,1	43	21,33	40	33,36	ЗАТ СК "Арма"	Страховання
3	86,4			2	75,56	2	76,5	9	69	ЗАТ"Київстар Дж.Ес.Ем"	Стільниковий зв'язок
				16	56,48	3	72,25	25	52,44	ЗАТ"МЕТРО Кеш енд Керрі Україна"	Ретейл супермаркети
		2	68			7	68	15	62,19	ІП "КокаКола Беверидж Україна Лімітед"	Виробництво безалкогольних напоїв
7	79,1									Компанія "XXI століття"	Будівництво
17	53,9									Компанія АМФ	Виробництво меблів
13	68,6							11	68,1	Корпорація "Артеріум"	Фармацевтичне виробництво
25	47,5									Корпорація "Золоті ворота"	Будівництво
41	24	27	40,38	37	33,1	32	40,38	41	24,88	Корпорація "Парус"	Системна інтеграція
								37	41,97	Корпорація "Сварог Вест Груп"	АПК
22	49	37	24	34	39,7	42	24			КУА ВАТ "КІНТО"	Фондовий ринок
9	76									Міжнародний автомобільний холдинг "АТЛАНТМ"	Автомобільний бізнес, фінанси
8	78,4			11	60,99			33	47,17	НАСК "ОРАНТА"	Страховання
				39	28,24					ОВ "Ді Ел Ей Пайпер Україна"	Юридичні послуги
								30	49,23	ПАТ "АПКІНВЕСТ"	АПК
2	86,4							1	89,25	ПАТ "ДТЕК"	Енергетика

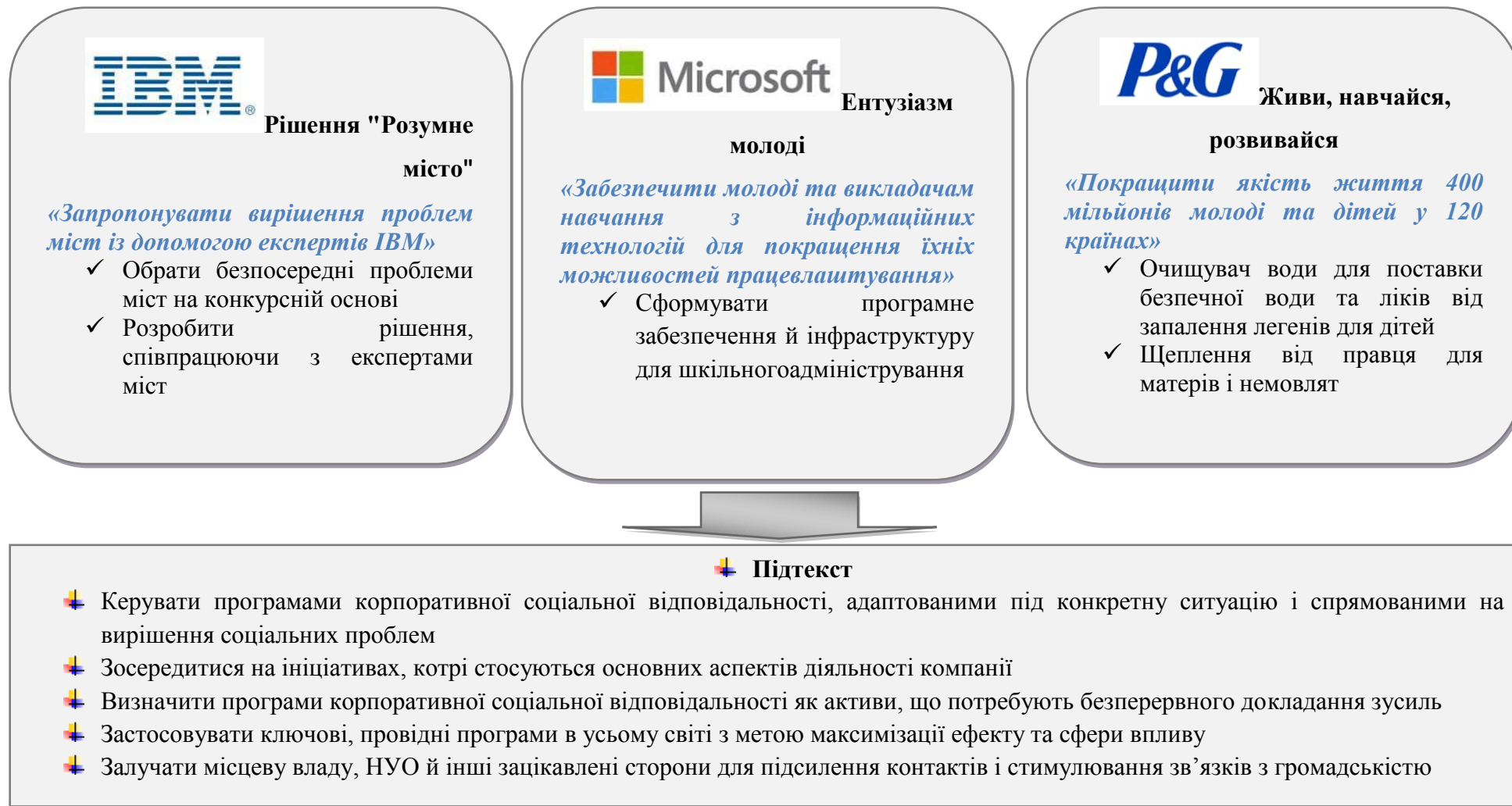
Продовження таблиці М.1

29	43,7									ТЗОВ "АМІ"	Системна інтеграція
		33	36	38	36					ТОВ "АМК Dialla"	Агенція маркетингових комунікацій
								27	52,09	ТОВ "АСТАРТА КИЇВ"	АПК
19	52,8	5	65	10	61,44	10	65	18	59	ТОВ "Астеліт" (ТМ "life:")	Стільниковий зв'язок
		14	59,38	19	54,49	19	59,38	19	58,12	ТОВ "БДО"	Консалтонгові послуги
11	73,5									ТОВ "Велам"	Меблева промисловість
21	49									ТОВ "ДРАГОН КЕПІТАЛ"	Фондовий ринок
		13	59,5			18	59,5			ТОВ "Едіпрес Україна"	Видавнича діяльність
								22	53,71	ТОВ "Емвей Україна"	Прямий продаж
		25	44,63			30	44,63			ТОВ "Епіцентр К"	Ретейлбудівельні супермаркети
		18	53	15	57,42	23	53	7	73,5	ТОВ "Ерст енд Янг"	Консалтингові послуги
36	34,7									ТОВ "Єврокар"	Автодилери
		30	39,43			35	39,43			ТОВ "КПМГ Україна"	Консалтингові послуги
		6	64,8	12	59,53	11	64,8			ТОВ "Майкрософт Юкрейн ЛТД"	Системна інтеграція
		8	62			13	62	28	50,1	ТОВ "Макдональдс Юкрейн ЛТД"	Ресторани швидкого харчування
		31	38			36	38			ТОВ "Мері Кей (Україна) Лімітед"	Торгівля косметичною продукцією
		29	45,25							ТОВ "Нестле Україна"	Виробництво кондитерських виробів
		24	50,67					10	68,46	ТОВ "Самсунг Електронікс Україна Компані"	Технологічна та електронна техніка
		17	53,13	18	55,43	22	53,15			ТОВ "Сандора"	Виробництво безалкогольних напоїв
23	48,5	26	42,5	32	40,86	31	42,5	38	39,97	ТОВ "Т.М.М."	Будівництво
		19	52			24	52			ТОВ "Тетра пак"	Виробництво тари
								34	46,36	ТОВ "ФІЛІПС УКРАЇНА"	Страховання
		32	37			37	37			ТОВ ВТФ "Велам"	Виробництво меблів
		7	64,13	13	59,38	12	64,13	6	73,98	ТОВ СП"Нібулон"	АПК

Джерело:[14]

Додаток Н

Схема Н.1

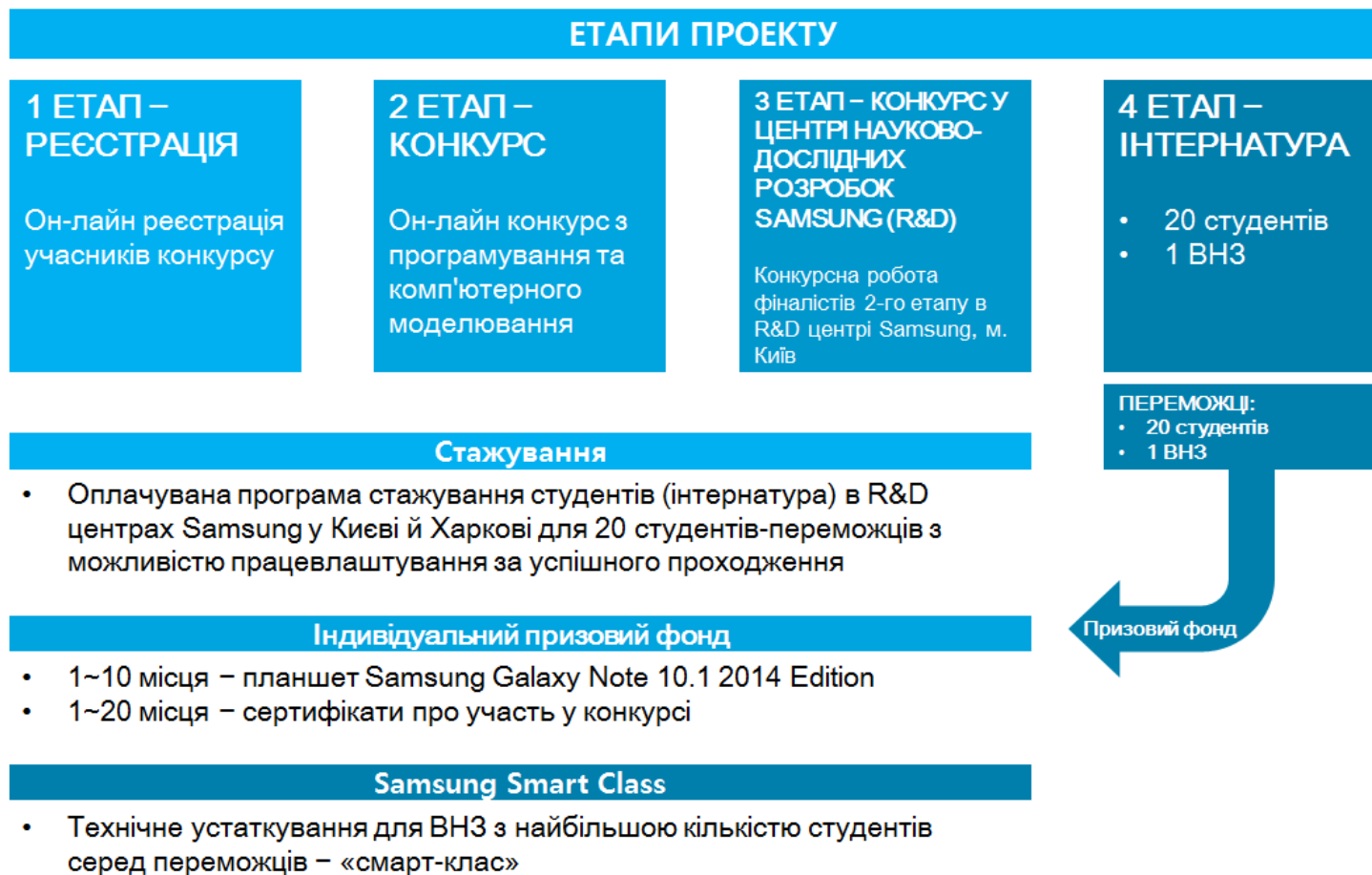

Джерело: [19; 150]

Додаток П

Схема П.1

**Національний конкурс для студентів технічних спеціальностей українських ВНЗ
"Академія розробників Samsung"**

Додаток Р

Таблиця Р.1

Норми та рівень споживання продуктів харчування населенням України, кг на рік

Продукти	Раціональні норми споживання, рекомендовані Українським НДІ гігієни харчування МОЗ	Споживчий кошик	Різниця, %
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо, в тому числі сало й субпродукти)	83	53	36,1
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380	148,5	60,9
Яйця (шт.)	290	220	24,1
Риба та рибопродукти	20	13	35
Цукор, кондитерські вироби	38	37	2,6
Олія рослинна усіх видів	13	7,1	45,4
Картопля	124	95	23,4
Городина та баштанні культури	161	110	31,7
Фрукти, ягоди й виноград	90	64	28,9
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно, крупу, бобові)	101	123,4	22,2 (більше від норми)

Джерело: [78]

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел./факс (032)2616048, тел. 2603402
E-mail: franko.lviv.ua Код ЗКПО 02070987
Управління держказначейства у Львівській області. МФО 825014, р.р. 35221203001061
№ свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029
Валютний рахунок № 26007006042 в Укресімбанку м. Львова МФО 325718

26.02.2015 № 789-Н На № _____ від _____

ДОВІДКА № _____

Видана **Павловій Любаві Орестівні** про те, що результати її дисертаційного дослідження на тему «Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні» використовуються у навчальному процесі Львівського національного університету імені Івана Франка, зокрема при викладанні дисциплін «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Економіка праці та соціально-трудова відносини» для студентів економічного факультету.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи,
член-кор. НАН України, проф.

Р.Є. Гладішевський

УКРАЇНА
 ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
 ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
 вул. Митрополита Андрея, 10, м. Львів, 79046, тел. (032) 255-37-70, факс (032) 255-46-50
 E-mail: cmsp1300@gmail.com
 25.02.2015 № 01- 1383 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Павлової Любови Орестівни**

*«Політико-економічний аналіз системи
 соціального захисту населення в Україні»*

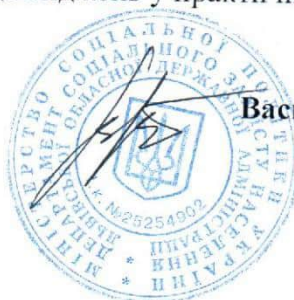
Департамент соціального захисту населення ЛОДА, ознайомившись із основними положеннями дисертаційного дослідження на тему *«Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні»*, поданою Павловою Любовою Орестівною до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки, інформує наступне.

Автором здійснено інституційне дослідження системи соціального захисту населення, проведено чітке розмежування складових системи соціального захисту та виокремлено категорії громадян, котрі мають право на їх отримання.

З точки зору практичного використання заслуговують на увагу пропозиції дисертантки щодо напрямів удосконалення державного регулювання механізму соціального захисту населення: реформування системи пільг, модернізація та проведення до європейських стандартів системи соціальних послуг в Україні.

Довідка видана для подання до Вченої Ради за місцем захисту дисертації та Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України, як підтвердження використання результатів наукових досліджень у практичній діяльності.

Директор департаменту

Василь Мартиняк

Товариство з обмеженою відповідальністю
„Самсунг Електронікс Україна Компані“

Україна, Київ, вул. Толстого, 57
Тел: +380 (44) 390 53 33
Факс: +380 (44) 390 53 34

25 лютого 2015 року № 198

SEUC

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Павлової Любови Орестівни

«Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні»

Керівництво компанії "Самсунг Електронікс Україна Компані" ознайомилось із дисертацією на тему *«Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні»*, поданою Павловою Любовою Орестівною до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки.

Запропоновані дисертантом шляхи формування ефективної моделі системи соціального захисту населення, зокрема реалізація концепції «створення спільної цінності» («Creating Shared Values»), у вітчизняному освітньому та бізнес середовищі, заслуговують уваги та отримали своє практичне використання в рамках освітнього проекту "Samsung Developers' Academy".

Довідка видана для подання до Вченої Ради за місцем захисту дисертації та Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України, як підтвердження використання результатів наукових досліджень у практичній діяльності.

Фінансовий директор

Лім Сонг Джін